

Jog

történeti szemle

2009
4. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC

A TARTALOMBÓL

Az állameszme modernizálása
Japánban a Meiji-restaurációtól
(1867) a japán birodalmi
alkotmányig (1889)

Kína: rule of law
kínai sajátosságokkal?

A nemzetközi jog (történetének)
egyes kérdései
és Kína

Bűn és büntetés
a császárkori Kínában

A cseh jogtudomány
és metodológiája a két
világháború között

A csalás tényállásának hazai
előképei az államalapítástól a
felvilágosodás koráig

A hazai börtönügy a konszolidáló,
„klasszikus” Kádár-korszakban
(1962–1970)

František Weyr

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- JIRO REI YASIKI: Az állameszme modernizálása a Meiji-restaurációtól (1867) a japán birodalmi alkotmányig (1889), különös tekintettel az Osztrák-Magyar Monarchiára és a többi európai országra1
- JORDÁN Gyula: Kína: rule of law kínai sajátosságokkal?5
- MADAI Sándor: A család tényállásának hazai előképei az államalapítástól a felvilágosodás koráig17
- MARŠÁLEK, Pavel: A cseh jogtudomány és metodológiája a két világháború között21

ELŐADÁS

- LÖRINCZ József: A hazai büntetőjog a konszolidáló, „klasszikus” Kádár-korszakban (1962–1970)34

MŰHELY

- KOI Gyula: A nemzetközi jog (történetének) egyes kérdései és Kína40
- KORMÁNY Attila: Bűn és büntetés a császárkori Kínában45
- SZÁDECZKY-KARDOSS Irma: A kapu jogtörténeti és jogszimbolikai szerepe a magyar középkorban52

KÖNYVEKRŐL

- Abszolutizmus és isteni jogalap – Egy tematikus szöveggyűjteményről – KÉPES György58
- A polgári jog európai összehasonlító története – Kecskés László könyvéről – KISS Bernadett59
- A cseh jogtörténet új egyetemi tankönyve – HALÁSZ Iván61

SZEMLE

- Államiság és szimbólumok Közép-Európában 1989 után – Nemzetközi konferencia az MTA Jogtudományi Intézetében – K. B.65
- Az osztrák polgári jogi kodifikáció 200. évfordulóján rendezett konferencia Bécsben – BEKE-MARTOS Judit66
- Abszolutizmus – az elmélettől a gyakorlatig. Szimpózium az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán – VINCZE Nóra – VÖLLER Viktória68

HÍREK

- E számunk szerzői72

Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

A címlapon:

František Weyr

(1879. április 25. Bécs – 1951. június 29. Brno):

cseh jogász, jogfilozófus, a brnói egyetem jogi karának tanára (1919–1949), dékánja (1919–1920, 1923–1924, 1935–1936), a Masaryk Egyetem rektora (1923–1924), a brnói normatív jogelméleti iskola legjelentősebb képviselője

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa)

Szerkesztőség: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. II. em. 211. Tel./Fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti-Jogelméleti Intézete, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Nyomda: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

TANULMÁNYOK

Jiro Rei Yashiki

Az állameszme modernizálása a Meiji-restaurációtól (1867) a japán birodalmi alkotmányig (1889), különös tekintettel az Osztrák–Magyar Monarchiára és a többi európai országra

Ebben a tanulmányban az 1867 és 1890 közötti japán alkotmánytörténetről adok áttekintést.¹ Eközben azt a tézist követem, hogy a mai Japán az abban az időben létrejött alkotmányos monarchia keretei között keletkezett egységállam utódja, s a tanulmány ezen egységállam alapjait mutatja be, amelyen az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés még ma is tapasztalható nyomokat hagyott. A japán birodalmi alkotmány (Meiji-alkotmány) legfontosabb következménye az egységállamiság, amely addig példa nélküli volt Japánban. Az általános vélemény szerint ez a nyugati világ új alkotmánytípusának is megfelelt.

Egy modern állameszme keresése

1867 novemberében – tehát az osztrák–magyar kiegyezés évében – Yoshinobu,² az utolsó „sógun” vissza-

adta a császárnak az uralkodásra való jogosultságot (ún. Taisei-Hokan). A következő hónapban megszűntették a Tokugavaház sógunátusát,³ s ezzel elegyengették az utat a monarchikus hivatalnokuralom előtti.

1868 januárjában a császár parancsot adott a monarchia restaurációjára, és már e hónap végén „Keio”-ról „Meiji”-re változtatták a korszak nevét, hogy a nép számára is világossá tegyék az új korszak kezdetét. Ez az önálló és elégedetlen tartományok fegyveres ellenállásával szemben történt, amely csak másfél évvel később, 1869 júniusában szűnt meg. A korábbi sógunátus fő szempontjai azonban továbbra is megfeleltek az új császári vezetésnek. Így maga Yoshinobu is hűséges maradt a császárhoz, habár valószínűleg csalódott, mert hasztalan remélte a kancellári tisztséget vagy más hasonló pozíciót. A császárral szembeni hűségének jele volt az Edo-palota (a mai tokiói Császári Palota) ellenállás nélküli átadása 1868 áprilisában.

Amikor a Japánban csak „Meiji-restauráció”-nak nevezett időszak elkezdődött, az embereknek még csak elképzelésük sem volt arról, hogyan kell egy államot úgy megszervezni, hogy az európai mércével is modern legyen. Ez magyarázza, hogy miért fordított az akkori japán kormány olyan sok pénzt (mai értéken évente körülbelül 40 000 000 eurót) külföldi tanácsadók meghívására.⁴ Ugyanebből az okból küldték az „Iwakura-

Meiji tenno
– A fiatal Meiji-császár (Mutsuhito) 1872-ben (Uchida Kuichi képe)

missziót”⁵ is az Amerikai Egyesült Államokba és Európába. Ez a misszió körülbelül 100 személyből állt, beleértve a kormány vezető rétegének 46 tagját. Azért,

Hirofumi Kato (1836–1916)

hogy a jelentős elméleteket és mintaállamokat megtalálják,⁶ az akkori japán kormány majd’ fele Amerikába és Európába költözött.

Mutsuhito császárnak (1852–1912), aki 16 éves korában váratlanul lett uralkodó, egyáltalán nem volt konkrét elképzelése a saját státusáról. A fiatal császárnak Hirofumi Kato, aki a felvilágosult „Mei-Roku-

Sha” társaság (a Meiji korszak 6. évének társasága) vezető tagjaként volt ismert, személyesen magyarázta el a nyugati államformákat és azok történelmét, továbbá a modern állam alapvető elméletét is.

Az akkoriban még csak harmincas éveiben járó Kato öt éven keresztül (1870–1875 között), heti 2-3 alkalommal (sőt, néha naponta) osztotta meg az ismereteit ezeken az órákon.⁷

Kato szakképzettségét könnyen fel lehet ismerni abból, hogy 1872-ben megjelentette Johann Caspar

Bluntschli *Általános közjog* című művének teljes fordítását, s 1894-ben publikálta német nyelvű írását *Harc a jog erejéért és fejlődéséért* címmel (Friedländer, Berlin). Német nyelvű szakpublikációjával Kato kiemelkedik az akkori japán tudósok közül, akik az európai tudományt csak egy receptív, egyirányú utcaként kezelték. A császár óráinak alapja Bluntschli műve volt. Mivel az oktatási minisztérium egyúttal a fordítás kiadója is volt, a Kato által lefordított *Általános közjog* hivatalosan elfogadott tankönyvvé vált.

Kato Bluntschli nyomán leírja a modern állameszme fejlődését a feudalizmustól kezdve az abszolutizmuson át az alkotmányosságig. Egy alkotmányos államban – a köztársasággal szemben – előnyben részesítik az alkotmányos monarchia politikai stabilitását. Átmeneti korszakként dicsérte a porosz uralkodó, Nagy Frigyes önkorlátozó monarchiáját, aki az állam első szolgájának tekintette magát.⁸ Kato Japán új

A tartományi közigazgatás fejlődése

1868 áprilisában az összes egykori tartományurat („daimyo”) a császár kormányzóivá nevezték ki. A következő évben a tartományurak visszaadták a császárnak területüket és népüket, így

Japánban megszűnt a feudalizmus. Ezzel az egész terület egységállammá vált – feudális hatalommegosztás nélkül. Az 1865-ben létező 266 különálló tartományi birtokból 1871 novemberében 75 prefektúrát szerveztek, amelyeket 1889-ig 47 prefektúrába fogtak össze. Így a központi kormányzat fiókhivatalaként egy egységes tartományi rendszert teremtettek meg.

Örökletes sógunátusa idején a Tokugava-ház irányította az államigazgatást és a hadügyet. Ugyanakkor a nép mégis a mindenkori tartományuraknak volt alárendelve. Ebben az értelemben az egyes tartományi uradalmak jelentették az államot a nép számára. A jogrendszer legtöbbször a

Hirobumi Ito (1841–1909)

A Meiji-alkotmány kihirdetése (Hashimoto Chikanobu képe)

államformájaként az alkotmányos monarchiát támogatta, amely a szabadság szellemén keresztül erősíti az állam rendjét, és elősegíti a nemzeti erők megerősödését.

Egyébként Kato a japán oktatási rendszer fejlődéséhez is hozzájárult; hatására 1872-ben a minisztérium egész Japánt nyolc (később hét) felsőoktatási körzetre, illetve 32 középfokú oktatási körzetre osztotta fel, majd ezeket tovább bontották egyenként 210 alapfokú oktatási körzetre. A tervet 1877-ben a fővárosban, Tokióban található Császári Egyetemen vitték véghez, amelynek alapító rektora Kato volt.

tartományurak rendeletein alapult, akik az adott tartományt örökölhető monarchiaként, többé-kevésbé függetlenül uralták. Ezeket a tartományurakat a Tokugava-házhoz való viszonyuk alapján korábban háromféle módon is megkülönböztették. A prefektúrárendszer ezeket a különbségeket megszüntette, és így egy egységes állam jöhetett létre Japánban. A közigazgatási reformot egységes iskolakötelezettséggel egészítették ki. A tartományi közigazgatás fejlődése tehát nemcsak a körzetek és azok megjelölésének megváltoztatását jelentette, hanem fontos lépés volt a kis tartományok összességétől az egységes államig.

Mindamellett az egységesítéssel szemben erős ellenzék lépett fel. A hiábavaló fegyveres felkelések után (például a Satsuma-rebélió 1877-ben) az úgynevezett „Jiyu-Minken-Undo” (szabadságjogi mozgalom), amelyet a kormánytól elidegenedett samuráj-rétegek vezettek, a nép által választott parlamentet követelt. Ez a magyarázata annak, hogy a legtöbb alkotmánytervezet, amely ebben a mozgalomban keletkezett, összhangban van a császári hatalommal és a későbbi Meiji-alkotmánnyal.⁹

A Meiji-alkotmány keletkezése

1875 áprilisában a császár megteremtette az „idősebb államférfiak” tanácsát, valamint a birodalmi bíróság és a tartományi tanács intézményét, és bejelentette az alkotmányos monarchiához vezető fokozatos átmenetet. Ez a császári rendelet, a legelismertebb tartományok megújítása során létrejött kormányzó frakciók között kialakult heves politikai harcok ellenére, egyenes utat jelentett a Meiji-alkotmányhoz.¹⁰

A következő évben a császár saját új alkotmánytervezet előkészítésével bízta meg az „idősebb államférfiak” tanácsát, azzal a kikötéssel, hogy előtte tanulmányozzák a nyugati államok alkotmányait, különös tekintettel Nagy-Britanniára, az Egyesült Államokra, Franciaországra, Belgiumra, Bajorországra, Württembergre és Poroszországra.

A Satsuma-rebélió leverése után, 1878 júliusában a kormány hatályba léptette a tartományi tanács rendtartását, és megkezdte a tartományi közigazgatás bevezetését, ami korlátozott választásokon¹¹ alapult. A szabadságjogi mozgalom mindezek ellenére követelte a parlament megnyitását és az alkotmánytervezet azonnali közzétételét. A szabadságjogi mozgalom azonban nem követett egységes célt, bizonytalan volt például az egy- vagy kétkamarás rendszer, az általános vagy korlátozott választás stb. ügyében. Eközben a kormányzat intézménye fokozatosan fejlődött.

Szimbolikus jelentése volt az 1881. október 12-ei császári határozatnak, amely – az „idősebb államférfiak” tanácsának (1875) és a tartományi tanács (1878) addigi eredményeinek megemlézése után – végül bejelentette egy 1890-ben tartandó birodalmi gyűlés megnyitását is.

A határozat a kormány valamennyi vitájának véget vetett az országon belül és kívül is azzal, hogy kibocsátott egy oktrojált alkotmányt.

1882 márciusa óta Hirobumi Ito (1841–1909), egy kiszolgált katona másfél éves európai tartózkodása alatt

főként Rudolf von Gneistnél¹² Berlinben és Lorenz von Steinnél¹³ Bécsben az európai alkotmányokat tanulmányozta. Ők többek között a történelmi jogtudományon alapuló államtanra, a közigazgatási jogra nagy hangsúlyt fektető alkotmányeszmére és a honorációroktól átvett tartományi közigazgatásra stb. tanították Itót. Személyes okokból kifolyólag Ito többet profitált

von Steintől, mint von Gneisttől.¹⁴

Így jött létre a Meiji-alkotmány vázlata, amely az előre meghatározott irányvonalnak megfelelően egyfelől megőrizte a birodalmi gyűlés megnyitásának követelményét, másfelől megerősítette a császári hatalmat. Von Steinnél szerzett ismeretei alapján Ito maga is megtapasztalhatta a parlamenti vezetés nehézségeit az osztrák–magyar kiegyezés idején, és Ferenc József császár államirányítását.¹⁵ Mind-

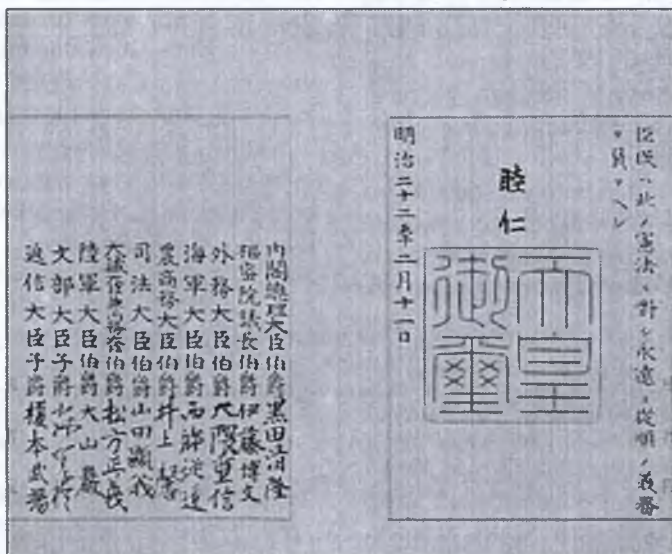
ezen alapján Ito felismerte a nemzeti érzés nevelés útján történő támogatásának és egy folyamatosan tevékenykedő közigazgatásnak a fontosságát, továbbá a felelős alkotmányos uralkodók tényleges szerepének elvesztését, mint a hatékonyan funkcionáló parlament szükséges előfeltételét.

Hazatérése után, 1885. december 22-én Ito lett Japán első miniszterelnöke. A tervezet elkészítését 1887 júniusában kezdte el egy vendégházban. Augusztus hatodikán rablás következtében elvesztett a tervezetet, de miután egy közeli szántóföldön szerencsére hamarosan újra megtalálták azt, így folytatni tudta munkáját. Ez a kis közjáték is mutatja, hogy Ito milyen titkosan és személyesen dolgozta ki barátaival együtt a tervezetet.

1889. február 11-én, 14 évvel az oszmán Midhat pasa alkotmánya után hozták nyilvánosságra az Ito által szerkesztett birodalmi alkotmányt, amely Ázsia második, s Kelet-Ázsia első modern alkotmánya lett. A Meiji-alkotmány 1890. november 29-én, az első birodalmi gyűlés megnyitásával egyidejűleg lépett hatályba.

A Meiji-alkotmányt az Ito által készített hivatalos kommentárral együtt azonnal lefordították angol nyelvre, és az akkori vezető tudósok, így von Stein, von Gneist, Rudolf von Jhering, Johann Frhr. von Chlumecky, Herbert Spencer, Albert Venn Dicey, Henry Sidgwick és Oliver Wendell Holmes elé terjesztették.¹⁶

A Meiji-alkotmány mint egy „a japán történelmen nyugvó nemzeti alkotmány” nemzetközi elismeréséhez ezek a kiváló tudósok valószínűleg nagyban hozzájárultak. Ez a történelmi alapokon nyugvó alkotmány von Stein és von Gneist tanításának köszönhetően jött létre.

Meiji Kenpo: a Nagy-japán császári alkotmány – a császár kézjegyével

Végkövetkeztetés

A modern egységállam alapkoncepciója, amely a Meiji-restauráció során a Meiji-alkotmányig fokozatosan fejlődött ki, a mai napig megőrizte érvényességét. A japán alkotmány 1947. május 3-án átruházta a szuverenitást a császárról a népre, s időközben azokat az emberi jogokat is garantálta, amelyeket a Meiji-alkotmány az alattvalók jogaként csak törvény keretein belül biztosított. Nem szörszálhasogatás azonban, ha megemlítjük, hogy a jelenlegi alaptörvény a Meiji-alkotmány egy módosított formája.

Eltekintve a teokratikus militarizmus időszakától,¹⁷ a császár mindig alkotmányos államalkotó szerv maradt. Ebben az értelemben a két alkotmány nem különbözik egymástól: mindkettő alkotmányos monarchiát ír elő,

több vagy kevesebb császári hatalommal. Az új alkotmány azonban tartalmaz egy olyan előírást, amely a császárt csak az alkotmányos monarchia szimbólumának nevezi, és ez kifejezi a népszuverenitást.¹⁸

Kabinetrendszer, két kamarás rendszer, az igazságszolgáltatás függetlensége, működőképes bürokrácia (mely néha túl nagy is), 47 tartomány önálló közigazgatással és egységes közoktatással – ezek az alapelvek gyökereikben nem változtak, habár az 1947. évi alkotmányban és az ezt követő törvényhozásban többször javították őket a demokrácia szellemében.

Végül meg kell jegyeznünk, hogy a Meiji-alkotmányt „örök törvénykönyvnek” nevezik, és végül soha nem revideálták. Ez az alkotmánytudatosság máig változatlan maradt Japánban.

Fordította: Joó Barbara

Jegyzetek

¹ Jiro Rei Yasiki a jogtörténet rendkívüli professzora, a tokiói Hitotsubashi Egyetem és az Alexander von Humboldt Alapítvány ösztöndíjasa 2006 áprilisától 2007 szeptemberéig Professor Dr. Rainer Schrödernél (Humboldt Egyetem, Berlin). A szerző külön köszönet mond Dr. Tilman Repgen professzor urnak (Hamburg) a nyelvi segítségért.

² Lásd még: Kazuhiro Takii: *The Meiji Constitution: The Japanese Experience of the West and the Shaping of the Modern State*. Ford.: David Noble (Tokió, 2007); Junko Ando: *Die Entstehung der Meiji-Verfassung. Zur Rolle des deutschen Konstitutionalismus im modernen japanischen Staatswesen* (München, 2000). Vö.: *Nihon Kindai-Ho 120-Ko* [120 fejezet a modern japán jogról]. Szerk. Yoshihisa Ishio, Ryoji Igeta, Einoshuke Yamaka (Kioto, 1992).

³ „Keiki”, illetve „Yoshihisa” néven is ismert. 1837. október 28-án született Tokióban („Edo”). Csak 1866. december 5-étől 1867. december 9-éig kormányzott sógunként. Rövid ideig tartó házi őrizet után rehabilitálták. A császárral szemben tanúsított abszolút engedelmissége miatt, és különösen a restauráció érdekében tett szolgálatai elismeréseként 1902. június 3-án hercegi rangra emelték; ezzel az 1890-ben alakult Felsőház tagja lett, egészen 1910 decemberéig. 1913. november 22-én halt meg Tokióban.

⁴ A sógun eredetileg katonai vezető, akinek a császár ellenségeivel kellett harcolnia. Az idők folyamán ebből egy majdnem önálló, örökölhető államvezetői tisztség lett, akit a császár csak formálisan nevezett ki, s aki a katonai rangok feudálisztikus hierarchiájának csúcsán állt („samurai”).

⁵ Kaoru Tachibana: *Tenno to Todai* [Császár és egyetem] című beszámolójának alapján becslést ad (1. kötet, Tokió, 2005. 59. és 62. p.).

⁶ 1871–1873 között Tomomi Iwakura (1825–1883) irányítása alatt egy 46 küldöttből, 18 kísérből és 43 külföldön tanulóból álló csoport utazott az Egyesült Államokba, Angliába, Franciaországba, Belgiumba, Hollandiába, Németországba, Oroszországba, Dániába, Svédországba, Ausztriába, Olaszországba és Svájcba. Az utazás célja elsősorban a nyugati országok vizsgálata volt, amelyek esetleg mintaként szolgálhattak a japán állam-szervezet modernizálásához, és az egyenlően szerződéseket felbontásához. A hivatalos útinapló: *Die Iwakura-Mission*. Kume Kunitake az 1873-as német, osztrák és svájci Japán Nagykövetségen tett látogatásáról szóló hajónaplóját szerk. és ford.: Peter Pantzer (München, 2002).

⁷ Különösen tanulságos e tekintetben: Shinichi Yamamuro: *Hosei Kanryo no Jidai* [A törvényhozó hivatalnokok kora] (Tokió, 1984).

⁸ Kato önéletrajza szerint (Tachibana: i. m., 66. p.).

⁹ Vö. Jiro Rei Yashiki: *Der Staatsgedanke Friedrichs des Großen*. In: *Hitotsubashi* (Journal of Law and Politics, 27. kötet, 1999, 35. p. skk.)

¹⁰ Például átnyújtott egy híres alkotmánytervezetet, amelyet 1881-ben szerkesztett Takusaburo Chiba (1852–1883); ezt 1968-ban, a tokiói Itsukaichi községben találta meg Daikichi Irokawa történész. Ez a császárnak sérthetlenséget és parancsnoki hatalmat biztosított, egyben főfelügyeletet a törvényhozás, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás felett. A Meiji-alkotmánnyal ellentétben ez a tervezet a 204 paragrafusból 150-ben védte az emberi jogokat.

¹¹ Amint Yamamuro joggal ismertette a 38. oldalon.

¹² Az aktív választójogot csak azok a 20. életévüket betöltött férfiak kapták meg, akik megfizették a több mint 5 yen összegű telekadót (mai értékre átszámítva kb. 200 euro), a passzív választójogot pedig azok a 25. életévüket betöltött férfiak kapták meg, akik több mint 10 yen telekadót fizettek. A név szerinti szavazás kötelező volt.

¹³ Vö. Luig, Klaus: *Gneist und die japanische Verfassung von 1889*. In: *Kulturvermittler zwischen Japan und Deutschland* (Frankfurt am Main, 1990, 50–77. p.)

¹⁴ Vö. Kazuhiro Takii: *Lorenz von Stein und Japans Konstitutionalisierung*. In: *Die österreichischen Einflüsse auf die Modernisierung des japanischen Rechts*. Szerk. Wilhelm Brauneder, Kazuhiro Takii (Frankfurt a. M.–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford, Wien, 2007)

¹⁵ Vö. Takii: *The Meiji Constitution*, 60. és 66. p.

¹⁶ Vö. Takii: *The Meiji Constitution*, 81. p.

¹⁷ Vö. Takii: *The Meiji Constitution*, 131. p.

¹⁸ Tatsukichi Minobe (1873–1948) 1935-ben lett az 1920-ban alapított Tokiói Császári Egyetemen az alkotmányjog professzora és az 1932-ben létrehozott Főrendiház tagja. Ugyanekkor a szélsőjobboldali és militáns erők felségserést vádjával megtámadták a Főrendiházban. Minobe elméletét, amely a császárt a legfőbb állami szervnek tekinti, addig államilag (pl. államvizsgán) mint a Meiji-alkotmány helyes értelmezését ismerték el. Sőt, Hirohito (1901–1989) császár (1926–1989) maga is követője volt Minobe elméletének, és titkon sajnálta a Főrendiházról történő visszalépését. Ezen esemény nyomán a Meiji-alkotmányban a császárt és a véleményszabadságot – átmenetileg – egyszerre függesztették fel. Japánban az 1947-es alkotmány új formában állította vissza az alkotmányos monarchiát.

¹⁹ I. szakasz: „A császár a japán állam és a japán nemzeti egység szimbóluma, státusza a nép közös akaratán alapul, a szuverenitástól függ.”

A kínai vezetés az utóbbi években kiemelt témaként kezeli a politikai demokrácia, és ezzel összefüggésben a törvény uralma, a *rule of law* megvalósítását. Kína elkötelezettsége a törvény alapú rend iránt a reform időszakával kezdődött, de különösen a piacgazdaságba való hangsúlyozott átmenet, az 1990-es évek eleje óta mélyült el. A *rule of law* megvalósíthatósága, értelmezése körül széleskörű vita bontakozott ki Kínán belül és külföldön egyaránt. Sokan megkérdőjelezik, hogy egy nem demokratikus, autoriter, a négy alapelvhez (a szocialista út, a proletárdiktatúra, a marxizmus-leninizmus és Mao Ce-tung [Mao Zedong] gondolatai, a párt vezető szerepe) ragaszkodó rendszer megvalósíthatja a *rule of law*-t. Szerintük a kínai vezetés által hangoztatott szocialista *rule of law* oximoron (ellentét, egymást kizáró értelmű fogalmak összekapcsolása), vagy a törvények uralmának fosztóképzővel való ellátása, hasonlóképpen, mint a szocialista demokrácia esetében. Egyesek azonban sokkal toleránsabban viszonyulnak a kérdéshez, elismerik Kína törvényesség megteremtése érdekében kifejtett erőfeszítéseinek eredményeit, és lehetségesnek tartják, hogy a *rule of law* liberális demokratikus értelmezésének valamiféle alternatíváját, a *rule of law*-t kínai sajátosságokkal fogja létrehozni.¹

A kínai vezetést nem egyszerűen valami demokratikus szellem szállta meg, hanem súlyos belső és külső kényszerek irányították a *rule of law* felé. Az egyik fő motiváló tényező a gazdasági fejlődés volt, mert igen markáns közgazdasági elmélet lát szoros kapcsolatot a törvényesség és a gazdasági növekedés között.² Kína gyenge, sok hiányosságot és ellentmondást mutató jogrendszere azt a látszatot kelti, mintha Kína kivétel lenne ezen összefüggés szempontjából. Kína gyors, 1992 után meglóduló gazdasági növekedésének, a piacgazdaságba való átmenet dinamizálásának a belső tényezők mellett a legfőbb mozgató ereje a külföldi tőke beáramlása volt. 1992-ig ennek összege meglehetősen szerény volt, és csak ezt követően ugrott meg, így a jogrendszer hiányosságai ebből a szempontból jórészt ezután váltak feszítővé, másrészt nem szabad lebecsülni a kínai törvényalkotás erőfeszítéseinek eredményeit. Az 1990-es évek elejétől gőzerővel folyó törvényalkotást megelőzően is már sokkal intenzívebb munka folyt, mint a megelőző, maói időszakban. Míg az Országos Népi Gyűlés (ONGY) 1949 és 1965 között 122 törvényt alkotott, 1966–1978 között (a kulturális forradalom és az azt követő átmenet időszaka) mindössze 7-et, 1979 és 1993 között már 210 törvényt fogadott el.³

Egyes tudósok Kína kiemelkedő gazdasági teljesítményét a *rule of law* hiánya ellenére a „kínai kapitalizmus” sajátos formájával magyarázzák, amely a klientelizmust és a korporatizmust használja a *rule of law* alternatívájaként vagy részleges helyettesítéséül.⁴ Ismert, hogy ennek a kínai kapitalizmusnak jellemzője a családi vállalkozások előnyben részesítése, a viták megoldásánál az informális csatornák igénybe vétele a bíróság helyett, ragaszkodás a konfuciánus értékekhez, és a családi, személyes, társadalmi kapcsolatokra

Jordán Gyula

Kína: rule of law kínai sajátosságokkal?

helyezett hangsúly. Ezzel kapcsolatban utalhatunk arra az ismert tényre, hogy a külföldi működőtőke-bevetéseknek a reform első évtizedében mintegy 60–70%-át, de azt követően is körülbelül a felét a kínai tőke tette ki, amely önmagában hordozója az említett jellemzőknek. A korporatizmust felfoghatjuk úgy is, mint alternatív politikai elméletet a liberalizmushoz és a marxizmushoz képest. Míg a liberalizmus az egyéni szabadságra, a marxizmus pedig az osztályharcra koncentrál, a korporatizmus az állam–társadalom viszonyra; egyesíti az erős államot az érdekcsoportokkal, amelyek bizonyos fokú autonómiát élveznek. Általában konszenzus van azt illetően, hogy a korporatizmus kemény (állami, autoritárius), vagy puha (társadalmi, neokorporatista) változatai közül az állami jobban megfelel Kínának (és más ázsiai országoknak). A korporatizmus együtt jár a helyi kormányok bekapcsolódásával a helyi vállalkozásokba, erősítve a regionalizmus negatív vonásait, felhatalmazás nélküli adókedvezményekkel vesztéseket okozva az államnak stb. A klientelizmus pedig szélesre tárja a kaput a korrupció előtt. Vagyis ezen jellemzőknek komoly árnyoldalai, magas társadalmi költségei vannak, és egészében a kínai gazdaság nehezen tudna ezek alapján tovább fejlődni, ehhez feltétlenül szükség van a *rule of law*-ra. Könnyű belátni, hogy például szilárd, világos tulajdonjogok nélkül a befektetés, a növekedés leküzdhetetlen gáttal néz szembe. A gazdasági dinamizmus, a foglalkoztatás szempontjából is alapvető fontosságú kínai magánszektornak létszükséglet a törvényi védelem, tulajdonának egyértelmű legalizálása. A magánszektor a reformidőszakban igen vizionárságos, politikai kampányokkal és korlátozásokkal kísért utat bejárva jutott el odáig, hogy a 2004-es alkotmánymódosítás (11., 13. cikkely) teljes mértékben egyenjogúsította a különböző tulajdonformákat, teljes körű védelmet ígérve ennek a szektornak is. (Ami még mindig napirenden marad, az az alkotmányi előírások érvényesítése a mindennapok gyakorlatában.)

A tulajdonjogokon túl minden egyes gazdasági szektornak – a mezőgazdaságtól a városi iparig – van olyan vonatkozása, amely elengedhetetlenül igényli a *rule of law*-t. Végül meg kell említeni, hogy Kína csatlakozása a WTO-hoz (2001) is nagymértékben elősegítette a *rule of law*-t, s már a 15 éves várakozás, előkészítés során jelentős változások történtek a jogi rendszerben. A tagság következtében 2300 törvényt és rendeletet kellett módosítani, ezenkívül 221 adminisztratív rendeletet töröltek el. 2001-ben fogadták el például a szerzői jogokról szóló, a védjegy- és a kínai-külföldi közös vállalati törvényt.⁵ Minden jel arra mutat, hogy Kína sem lesz kivétel abból a szempontból, hogy a *rule of law* fontos tényezője a tartós gazdasági fejlődésnek.

A gazdaságon kívül a társadalmi-politikai területen is működnek kényszerek, amelyek a rule of law megvalósítását igénylik. A „kulturális forradalom” a rendszer és a pártot illetően egyfajta legitimációs válságot idézett elő, amely a reformok elkezdésével nem szűnt meg azonnal, sőt az 1980-as évek végére (egyes reformtényezők hatására is) a „három hit válságába”: a szocializmusba, a marxizmusba és a kommunista pártba vetett hit válságába torkollott. Ennek felszínre törése 1989-ben a Tienanmen téri tragédiával végződött, átmenetileg még a reformok lefékezését is előidézve. Attól kezdve feszítő témaként volt jelen a politikai reformok, a demokrácia és a rule of law problémája. A gazdaság kiugróan jó teljesítménye segítette az autoriter rendszer és a kommunista párt politikai ellenőrzésének és legitimációjának megerősítését. (Szükséges azonban emlékeztetni arra, hogy ebből a szempontból a párt, a vezetés kényszerpályára került, legitimitása és elfogadottsága nagymértékben a gazdaság sikeréhez kötődik, amire a mostani – Kínát is elérő – válság közepette nem árt figyelmeztetni.) A gazdasági reformok előrehaladása, mélyülése és a politikai reformok sokkal lassúbb üteme közötti – szintén sokat emlegetett – feszültség is érinti a legitimáció problémáját.⁶ A politikai legitimáció problémáit érzékelve fordult az előző pártfőtitkár-államfő, Csiang Ce-min [Jiang Zemin] az új gazdagok, a vállalkozók felé, hívogatva őket a párt soraiba. (Bizonyos mértékig ez a már megvalósult tény legalizálása volt, mert már akkor is sok ezer vállalkozó – marxista-maoista terminológiával: kapitalista, tőkés – volt párttag.) A Csiang utáni vezetés úgynevezett negyedik generációja, amelyet Hu Csin-tao [Hu Jintao] pártfőtitkár-államfő és Ven Csia-pao [Wen Jiabao] miniszterelnök neve fémjelez, a gazdasági növekedés gyors ütemének fenntartására való törekvés mellett a társadalmi, szociális problémákra koncentrált. Erre olyan tények kényszerítik, mint a társadalmi egyenlőtlenségek riasztó mértéke, a szociális, jóléti háló szakadozottsága, a munkanélküliség, a migránsok problémái, a társadalom gyorsütemű előregedése, a környezetnek az emberek egészségét és létét fenyegető

romlása, a mindent átszövő és már Csiang által is a rendszerre fenyegetőnek tartott korrupció stb. A társadalomban felgyülemlett feszültségek évente több tízezer kisebb-nagyobb konfliktusban, incidensben robbannak ki, s egyre nagyobb aggodalmat váltva ki a vezetésben.⁷

A problémáknak ez a halmozódása fokozatosan meggyőzte a kínai vezetést arról, hogy legitimációja fenntartásához a gazdasági sikerek nem elegendőek. A tömegekhez fordulást, a tömegek támogatásának megszerzését célozta a reformidőszak során a hivatalnokok hatalma korlátozásának hangoztatása, illetve bizonyos lépések megtétele ennek érdekében, többek között a korrupció elleni harc örve alatt. Már Teng Hsziao-ping [Deng Xiaoping] is hangsúlyozta a törvényi rend helyreállításának és erősítésének fontosságát. Egy 1980-as híres, sokat idézett beszédében követelte, hogy vessenek véget a hatalom túlzott koncentrációjának, annak érdekében, hogy elkerüljék az önkényes irányítást, szorgalmazta a párt és kormányzati felelősségek szétválasztását, a vezetés öröklése új rendszerének kialakítását, amely a teljesítmény elvén alapul.⁸ Teng a körülményekre utalva felszólított, hogy kísérleti jelleggel és akár ideiglenesen is alkossanak törvényeket: „Sok törvényhozási munka vár elvégzésre, és mi nem rendelkezünk elegendő képzett emberrel. Következésképpen a jogi elrendezések elkerülhetetlenül elnagyoltan fognak indulni, aztán fokozatosan javulni fognak. Néhány törvényt és rendeletet kipróbálhatunk egyes helyeken és később beiktat-

hatjuk országosan, miután a kísérletet értékelték és javításokat végeztek rajtuk... Röviden: jobb egyes törvényekkel rendelkezni, mint nem, és jobb hamarabb rendelkezni velük, mint később.”⁹ Az idézetben nemcsak a törvényalkotás részben máig követett kísérleti kipróbálás-országos elterjesztés gyakorlata érdekes, hanem sokkal inkább a belőle kiérezhető sürgető szükség a jogi rendszer erősítésére. Ez akkor, a reformidőszak kezdetén nemcsak a nagyszámú törvény, szabályozás kiadásában nyilvánult meg, hanem például erőfeszítéseket tettek a bírósági, ügyészégi rendszer helyreállítására, a jogi szakképzés ismételt beindítására stb.¹⁰

Hu Csin-tao

Ven Csia-pao

A rule of law-hoz való viszony alakulása

Már Teng is világosan látta, hogy a gazdasági, társadalmi fejlődéshez szilárd jogrendszerre, demokráciára és intézményesítésre van szükség: „A demokráciát intézményesíteni kell és törvényekbe foglalni, ezáltal biztosítani, hogy az intézmények és törvények nem változnak, valahányszor a vezetés változik, vagy ahányszor a vezetők változtatják nézeteiket, vagy elmozdul figyelmük fókusza. A baj most az, hogy jogi rendszerünk nem teljes, sok törvényt még be kell iktatni. Nagyon gyakran törvénynek vesznek, amit a vezetők mondanak, és bárkit, aki nem ért egyet, törvénysértőnek neveznek. A törvénynek ez a fajtája változik, valahányszor egy vezető nézetei változnak.”¹¹

Már az 1982-ben elfogadott, kiegészítésekkel máig érvényben levő alkotmány jelentős, ugyanakkor ellentmondásos előírásokat tartalmazott, amelyek a rule of law megvalósítása felé mutattak. Mindenekelőtt korlátozta a párt ellenőrzését a jogrendszer felett, például az 5. cikkely részletesen kifejt egy olyan elvet, amit a preambulum is megemlít: „Minden állami szervnek, a fegyveres erőknek, minden politikai pártnak és tömegszervezetnek, minden vállalatnak és intézménynek tartania kell magát az alkotmányhoz és a törvényhez. Az alkotmány és a törvény mindennemű megsértését ki kell vizsgálni. Semmilyen szervezet vagy egyén nem élvezhet olyan előjogokat, amelyek áthágják az alkotmányt és a törvényt.”¹² Egy másik előírás

kijelenti: „A népi bíróságok igazságügyi jogkörüket függetlenül, a törvénynek megfelelően gyakorolják, munkájukba nem avatkozhatnak be adminisztratív szervek, közösségi szervezetek vagy egyének” (126. c.). Ugyanakkor senki sem vonhatja kétségbe, hogy a törvényalkotói munkát a párt ellenőrzi, megszabja annak fő irányait és tartalmát. Ha a párt valóban alá van rendelve az állami törvényeknek, akkor ilyen ellenőrző, irányító funkciót legitim módon nem gyakorolhatna. Az alkotmányban is szerepeltetett négy alapelv, ame-

lyek közül a legdöntőbb és mintegy összefoglaló jellegű a párt vezető szerepének leszögezése, amelyet szó szerint véve nem korlátozhat vagy ellenőrizhet a törvény. A rule of law ilyen körülmények között egyesíti a párt vezető szerepét azzal az alkotmányos elvvel, hogy a Kínai Népköztársaságban „minden hatalom a népé”.

Teng Hsziao-ping

Csiang Ce-min

A párt azonban már számos alkalommal nyilvánvalóvá tette, hogy semmiféle kihívást nem tolerál a törvény feletti vezető szerepét illetően. Jól jelezte ezt egy Hunan tartományi káder esete, aki 2003 nyarán egy esszét tett közzé *A politikai-jogi bizottság akadályozza a bírósági függetlenséget* címmel.¹³ A káder keményen bírálta a Központi Politikai-jogi Bizottság, valamint maga a közbiztonsági miniszter részéről, aminek eredményeként a káder eltávolították állásából.¹⁴ A kép azonban nem egyszerűsíthető le arra, hogy a párt továbbra is a törvény felett áll, a helyzet ennél összetettebb. A gazdasági reformmal és a jogi rendszer változásaival a párt befolyása a jogi rendszer felett óhatatlanul gyengült. Arról a paradoxonról sem feledkezhetünk meg, hogy az egész rule of law folyamatot a párt kezdeményezte, miáltal azonban maga is célpontjává vált bizonyos korlátozásoknak. Ezeket az ellentmondásokat szem előtt kell tartanunk, amikor a rule of law folyamatát és eredményeit áttekintjük.

Teng Hsziao-ping alatt megjelentek a rule of law elemei, de amit ő megfogalmazott, az nem volt azonos a rule of law-val. A törvényben ő elsősorban eszközt látott az állam, a kormányzat és a társadalom szabályozására két cél érdekében: egyrészt megakadályozni a „kulturális forradalomhoz” hasonló jelenségek

megismétlődését, másrészt hangsúlyozta, hogy a gazdasági reform a szabályozások átfogó rendszerét igényli. Számára a törvénynek a párt gazdasági céljait kell szolgálnia, erősíteni ezáltal is a párt vezető szerepét, semmint korlátozni a hatalmát.¹⁵ A törvények és a jogi rendszer értékelésének kritériuma az volt, hogy javítsa a nép életszínvonalát, erősítse a „szellemi civilizációt” és elősegítse a szocialista demokráciát, de nem volt szó az emberi jogok védelméről, különösen nem az államhatalom korlátozásáról.

1992-től, amikor a vezetés hivatalosan elfogadta a szocialista piacgazdaság célmegjelölést, a jogi rendszer fejlesztésének célja ennek szolgálata volt, mivel elméletileg a piacgazdaság rule of law gazdaság. A hivatalos szövegekben ettől kezdve jelent meg a rule of law olyan formulaként: „irányítani az államot a törvénynek megfelelően, hogy Kínát a rule of law-n alapuló szocialista országgá építsük.”¹⁶ Ez a formula – és lényegében Teng felfogása – a rule by law álláspontját tükrözte, és a hangsúly elsősorban annak első felére helyeződött. Lényegében ezt a vonalat vitte tovább az 1989-ben pártfőtitkárrá tett Csiang Ce-min [Jiang Zemin] is. A „kínai jellegzetességeket” hangsúlyozva mindig elutasította a rule of law nyugati liberális demokratikus koncepcióját, mint ami ellentétes a szocializmussal és a szocialista jogi rendszerrel. Kijelentette, hogy „fenntartjuk és javítjuk ezt az alapvető rendszert, ahelyett hogy másolnánk bármely nyugati modellt. Ez meghatározó fontosságú a párt vezetése és a szocialista rendszer fenntartásához és a népi demokrácia megvalósításához”. A hivatalos nézet a demokráciáról és

a szabadságról az, hogy ezek nem abszolút jogok, hanem hozzá kell illeszteni az ország hagyományaihoz, történelméhez, kultúrájához, az oktatás fejlődési szintjeihez és a gazdasághoz.”¹⁷ Az is egyértelmű volt, hogy a párt a rule of law-t a „négy alapelv” keretein belül akarja tartani. Csiang Ce-min felfogását tükrözve, az alkotmány 1999-ben végrehajtott harmadik kiegészítésekor (az előzőkre 1988-ban és 1993-ban került sor) a fentebb már hivatkozott 5. cikkelyébe bekerült a következő megfogalmazás: „A Kínai Népköztársaság az ország irányítását a törvénynek megfelelően gyakorolja és a törvény szocialista országát építi.”¹⁸ Természetesen ehhez is a párt adta meg az „engedélyt” azzal, hogy az 1997-ben tartott XV. pártkongresszuson a párt szervezeti szabályzatába kifejezetten belefoglalták a rule of law-t, mint alapvető irányelvet, és erre alapozva tervet dolgoztak ki a politikai rendszer reformjára. A kongresszus javasolta, hogy átfogó jogi szerkezetet létesítsenek kínai jellegzetességekkel 2010-re. Ez, legalábbis a deklaráció szintjén eltávolodást jelentett a rule by law felfogástól a rule of law felé. Ezt emelte aztán alkotmányos elvvé az alkotmány elébb idézett kiegészítése.

Kína a rule of law emberi jogi vonatkozásában is hajlandóságot mutatott az előrelépésre. Az 1982-es alkotmány az állampolgári jogok rendkívül széles skáláját fogalmazta meg, a 138-ból összességében 27 cikkely

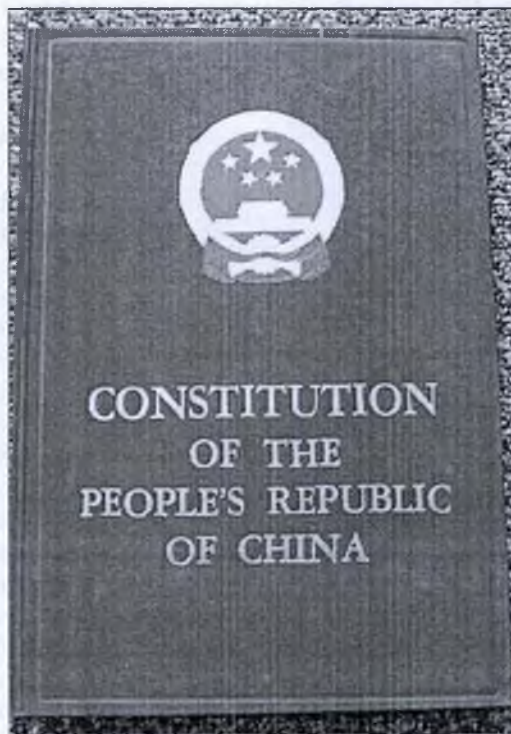
részletezte ezeket a jogokat – és kötelességeket. Az emberi jogok kérdését ugyanakkor Kína – egyes vonatkozásokban máig – fenntartásokkal és gyanakvással kezelte, a belügyeibe való beavatkozás eszközét és ürügyét látta benne, a Nyugat, mindenekelőtt az Egyesült Államok modernkori behatolásának, be-

avatkozásának egyfajta „trójai falovát”. Az 1990-es évek elejétől azonban – nem függetlenül a rule of law felé tájékozódástól – változott Kína magatartása a kérdésben. Ezt világosan jelezte, hogy az Államtanács (kormány) 1991-ben addig példa nélküli fehér könyvet tett közzé az emberi jogokról, jelezve a fogalom használatának hivatalos elfogadását.¹⁹ A terjedelmes, 86 oldalas dokumentum részletes elemzését mellőzve csak arra utalnék, hogy ez tükrözte Kína azóta is képviselt felfogását, amely szerint az emberek lét-fenntartásához fűződő jogai minden más jogot megelőznek és felülmúlnak. Ez a kínai megközelítés teljes támogatásra talált az ázsiai országok részéről az 1993-ban Bangkokban, illetve Bécsben tartott emberi jogi konferenciákon. A dokumentum részletes, vádló és támadó hang-

vételű áttekintést adott a nyugati hatalmak Kínával szemben elkövetett atrocitásairól, bűneiről, az országot ért veszteségekről, a megalázásokról és az áldozatok számáról. A következő, 1995-ben kiadott újabb fehér könyvben (*The progress of Human Rights in China*) ezt már elhagyták, ezzel szemben 1996-ban – úgymond a Kínát ért amerikai támadásokra válaszul – kiadtak egy fehér könyv méretű cikkgyűjteményt, összevetve az emberi jogok helyzetét Kínában és az Egyesült Államokban.²⁰ Ezt igen visszafogottan, talán azzal lehetne jellemezni, hogy egy kínait aligha érhetne nagyobb szörnyűség, mint ha az Egyesült Államokban kellene élnie – természetesen az emberi jogok érvényesülése szempontjából. A fentiek alapján teljesen érthető, hogy a rule of law fogalma csak a 2001-es emberjogi fehér könyvben²¹ fordul elő először: „Kína hazai körülményeinek fényében és a nép kívánságainak megfelelően a kínai kormány célja egy demokratikus és modernizált ország építése a civilizáció magas szintjével a rule of law mellett...”²²

A rule of law kínai értelmezéséhez

Mint már jeleztem, a Hu Csin-tao-, Ven Csia-pao-vezetésnek súlyos belső gondokkal, társadalmi feszültségekkel kellett szembenéznie. Hu ezekre adott újítót

A kínai Népköztársaság 1982. évi Alkotmányának angol nyelvű kiadása

válasza a „harmonikus társadalom” építésének célkitűzése volt, ami egyensúlyt kíván teremteni a gazdasági növekedés és a társadalmi fejlődés között a rule of law kikényszerítésén keresztül. Elődei felfogását némileg módosítva úgy látja, hogy a gazdasági növekedés és a párt irányítása nem tartható fenn beesületesség és igazságosság nélkül.²³

Hu a törvény fontosságát hangsúlyozza, hogy védje az állampolgárok jogait és érdekeit, s biztosítsa a javak igazságos elosztását, a hatalmi visszaélések és a korrupció korlátozását. A Kínai Kommunista Párt 2007 októberében tartott XVII. kongresszusán Hu Csin-tao főtitkári beszámolójában több alkalommal is foglalkozott a rule of law-val. A harmonikus szocialista társadalom meg-

teremtésével is összefüggésbe hozta, de a legrészletesebben a „Tántoríthatatlanul fejleszteni a szocialista demokráciát” fejezetben beszélt erről. Először is leszögezte: „A kínai sajátosságok mellett szocializmus politikai fejlődésének útjához kell tartanunk magunkat, és integrálni a párt vezetését a nép, mint az ország gazdája pozíciót és a rule of law-t. [...] A politikai átstrukturálás elmélyítésében meg kell tartanunk a helyes politikai irányt. A nép, mint az ország gazdája álláspont alapján bővíteni fogjuk a szocialista demokráciát, építeni egy szocialista országot a rule of law mellett, és fejleszteni a szocialista politikai civilizációt, hogy növeljük a párt és az állam életeterejét és felkeltsük a nép kezdeményezését. [...] A rule of law-t alapvető elvnek kell tartanunk és magunkévá kell tenni a törvény alapú kormányzás szocialista koncepcióját, annak biztosítására, hogy az állam minden tevékenysége a törvényen alapuljon és hogy a polgárok jogait és érdekeit megvédje.” Már ezek a megfogalmazások is jelezték, hogy elődeihez képest továbblépett a rule of law intézményesítő és legalizáló megközelítésén, és legalább a deklaráció szintjén hangsúlyozni kívánta az emberek jogainak és érdekeinek védelmét. Az általa felfogott rule of law koncepcióját ugyanezen fejezet egy későbbi külön pontjában részletesebben is kifejtette: „3. Átfogóan végrehajtani a rule of law-t mint alapvető elvet és felgyorsítani egy szocialista ország építését a rule of law mellett. A rule of law a szocialista demokrácia lényegi követelményét alkotja. Ragaszkodunk kell a tudományos és demokratikus törvényhozáshoz, hogy javítsuk a szocialista törvényi rendszert kínai sajátosságokkal. Erősíteni fogjuk az alkotmány és a törvények kikényszerítését, biztosítani, hogy minden

polgár egyenlő a törvény előtt, és garantálni a társadalmi egyenlőséget, az igazságosságot és a szocialista jogrendszer konzisztenciáját, sérthetetlenségét és tekintélyét. A kormányzati adminisztrációt a törvénynek megfelelően kell végezni. Mélyíteniünk kell a bírósági rendszer reformját [...], biztosítani kell, hogy a bíróság-

gok és ügyészségek megfelelő hatalmukat függetlenül és részrehajlás nélkül a törvénynek megfelelően gyakorolják [...]. Fokoznunk kell az oktatási kampányt, hogy növeljük a törvény társadalmi tudatosságát és elősegítsük a rule of law szellemét, létrehozva egy olyan társadalmi környezetet, amelyben az emberek tanulmányozzák, betartják és alkalmazzák a törvényeket. Tiszteletben kell tar-

A Kínai Kommunista Párt XVII. kongresszusa

tanunk és biztosítanunk az emberi jogokat, és biztosítani a részvétel és a fejlődés egyenlő jogát a társadalom minden tagjának a törvénynek megfelelően. A pártszervezeteknek és minden pártagnak, saját kezdeményezésére, minden szinten az alkotmánynak és a törvényeknek megfelelően kell cselekednie és élére állni az alkotmány és a törvények tekintélye támogatásának.”²⁴ A hosszú idézetből világos annak felismerése, hogy Kínának jogi rendszerének reformjára van szüksége, mert ez elengedhetetlen nemcsak a társadalmi-gazdasági fejlődéshez, de a legitimáció megőrzéséhez is. Ami ebben a vonatkozásban sem válik világossá, az a „kínai sajátosságok” mibenléte. Pontosabban: nyilvánvaló, hogy ez hivatkozási alapul szolgál a létező politikai rendszer és a párt hatalmának megőrzésére. A pártállam hatalmát lényegesen nem kívánják korlátozni, inkább csak a működését kívánják hatékonyabbá tenni. Egyes értékelések szerint a kínai szocialista rule of law „kínai sajátosságokkal” nem több, mint a legalista rule by law és a konfuciánus moralitás, a leninista államstruktúra és a kapitalista piaci szabályok vegyülete.²⁵

Ez a kínai rule of law jelen állapotában, de fejlődési perspektíváját tekintve is egy nagyon „sovány”, „szikár” változat, s jelentősen különbözik a „telj”, „erős” liberális változattól. Miközben a rule of law lényegét R. Peerenboom az általános megközelítésnek megfelelően abban jelöli meg, hogy olyan rendszer, amelyben a törvény képes jelentősen korlátozni az államot és az irányító elit egyes tagjait, biztosítja a törvény szupremáciáját, mindenki egyenlőségét a törvény előtt. A két általános típus lényegét a következőkben jelöli meg.²⁶ A „sovány” vagy „szikár” elmélet a formális, eszköz-

aspektusát hangsúlyozza, vagyis azokat a vonásokat, amelyekkel minden jogi rendszernek rendelkeznie kell egy hatékony működéshez, független attól, hogy a jogi rendszer egy demokratikus vagy egy nem demokratikus, kapitalista vagy szocialista, liberális vagy teokratikus rendszer része. Abban is egyetértés van, hogy ehhez világos, konzisztens, stabil és kikényszerített törvényekre van szükség. Az „erős”, lényegi koncepció

továbbéléséhez a különböző politikai kampányokkal, a nagy ugrás megpróbáltatásaival, de mindenekelőtt a „kulturális forradalom” felfordulásával és törvénytelen-ségeivel. A gazdasági reformok kezdete óta – leszámítva az 1989-es Tienanmen téri eseményeket és talán a Falungong ügyet – inkább a gazdasági szféra változásai, illetve ezek társadalmi következményei okoznak feszültségeket, mindenekelőtt az említett munkanélkü-

人民日报

RENMIN RIBAO

人民网 网址: <http://www.people.com.cn>
手机: <http://wap.people.com.cn>

2009 年 12 月

26

星期四

“双喜”牌

人民日报出版

国内统一刊号: 001

CN 11-0001

第 2289 号 (总第 2289 号)

今日 1 版

合心抱团 调整转型 创新升级

深圳经济“回暖”

A Zsenmin Zsipao kolofonja

kiinduló alapja a „szikár” rule of law, de aztán magába foglal olyan elemeket, mint a sajátos gazdasági elrendezés (mindenekelőtt a szabadpiaci kapitalizmus), a kormányzás adott formái, vagy az emberi jogok koncepciója. Itt már lehetnek különböző felfogások, mert a szabadpiaci kapitalizmus mellett a központi tervezésre, a demokratikus kormányzási forma mellett egypárt-rendszerre, az emberi jogoknál pedig az említett ázsiai megközelítésre, az „ázsiai értékekre” is gondolhatunk. Tehát a rule of law liberális értelmezése az, amely magában foglalja a szabadpiaci kapitalizmust, a többpárti demokráciát minden szinten az emberek által szabadon választott képviselőkkel, és az emberi jogok liberális interpretációját, amely a polgári és politikai jogokat hangsúlyozza a gazdasági, kulturális és kollektív jogokkal szemben.

Teljesen nyilvánvaló, hogy Kína nem a liberális értelmezésű rule of law megvalósítását célozta meg, ugyanakkor vitathatatlanul valamiféle rule of law-ba való átmenet felé halad. Növekszik a törvény fontossága a mindennapi életben, az ország kormányzása is alapvetően a nyilvánosságra hozott törvények alapján történik, és nem a maói időszak közvetlen pártpolitikai irányítása vagy bizalmasan kezelt belső szabályozásai alapján. A törvényalkotás mennyiségére való összpontosítástól fordulat történt a törvények minősége, konzisztenciája felé, de legalább ilyen súllyal a végrehajtásuk fontossága felé is. A minőségre helyezett hangsúlyt jelzi a törvényi kiegészítések, átdolgozások nagy száma is.

A rule of law-hoz fordulásnak az említetteken túl az egyik legfontosabb motiváló tényezője a stabilitás igénye. A reformok kezdetétől hangsúlyozták a politikai-társadalmi stabilitás megőrzésének fontosságát. A káosztól való félelem az elmúlt másfél évszázad zűrzavarai, felfordulásai után mélyen beivódott az emberek tudatába. Az 1949 utáni hatalom ezt mindig eszközként használta antidemokratikus, diktatórikus hatalma fenntartásához, miközben a maói időszakban paradox módon maga is hozzájárult a zsigeri félelmek

liség és a társadalmi incidensek növekvő száma. A rule of law egyrészt azzal szolgálhatja a stabilitást, hogy korlátozhatja a kormányzat önkényét. Mint a Zsenmin Zsipao [Renmin Ribao], a központi pártlap egy 1998 novemberi száma magyarázta, a rule of law szolgálja a stabilitást a párt és a kormányzati hivatalnokok kiszámíthatatlanságának megfékezésével, alapszinten a káderek és a tömegek közötti feszültségek enyhítésével, amikor biztosítja, hogy a rendőrség, az ügyészség és a bíróság a törvénynek megfelelően tevékenykedik, amikor a vitákat igazságosan, részrehajlás nélkül és átláthatóan intézik, és amikor a gazdasági ügyek intézése kiszámíthatóan történik.²⁷ A stabilitást szolgálja a központ és a helyiek közötti viszony szabályozásával, amely konfliktusok sorozatához vezetett a reformok évtizedei alatt, a helyi érdekek olyan mértékű érvényesítéséhez és fragmentációhoz, hogy egyesek már de facto föderalista kormányzatról beszéltek. Ezért a rule of law a nagyobb centralizációra való törekvés megjelenési formájaként is felfogható.

Sokan kételkednek abban, hogy a modern nyugati államok termékének tekinthető rule of law átültethető lehet Kínába, különös tekintettel a demokrácia hiányára. Az is nyilvánvaló, hogy a kínai vezetés minden látszólagos lelkesedése ellenére a rule of law nem fog megoldást jelenteni Kína minden társadalmi, politikai, sőt talán még jogi problémáira sem. A nyilatkozatok és dokumentumok ellenére az emberek szabadságjogait és érdekeit továbbra is fenyegeti egy mindent eluraló államhatalom, amellyel szemben változatlanul nehezen érvényesíthető a rule of law által megkívánt beszámoltathatóság, elszámolási kötelezettség. Ezért csak törekvésekről beszélhetünk a rule of law megvalósítására, egy átmenetről, amely a minimális kritériumoknak kezd megfelelni. Ezt különösen akkor érezhetjük megalapozottnak, ha visszatekintve, a maói időszyakkal összevetve akarjuk érzékeltetni és értékelni mindenekelőtt az intézményi változásokat. Ezek az intézmények jogi, törvényes intézmények, még ha jelentős mértékben el is térnek attól, amit a modern demokrá-

ciáknál megszoktunk. Ami teljesen nyilvánvaló: Kína ezen a területen is fokozatosan, saját maga által megszabott ütemben fog haladni, különös figyelmet fordítva a fentebb hangsúlyozott stabilitásra.

A rule of law támogatni fog-e egy autoriter rendszert és erősíteni fogja-e a párt legitimitását?²⁸ Már az eddig tárgyaltak alapján is joggal kételkedhetünk abban, hogy a jogi reformok egy valóban hatékony rule of law megteremtését célozzák, sokkal valószínűbb, hogy a szándék szerint hatékonyabb eszközt akarnak találni a pártállam céljaira. Mivel a rule of law elősegíti a gazdasági fejlődést, ennyiben biztosan erősíti a fennálló hatalmat, még ha hosszabb távon hozzá is járulhat a hatalmi egyensúly módosulásához az állam, a társadalom és az egyén között. Elméleti feltevés, hogy a gazdasági fejlődés egy középosztály növekedéséhez vezet, és egy életerős civil társadalomhoz, amely politikai reformokat és szükségszerűen demokráciát fog követelni. Azonban éppen Kína bizonyítja, hogy a középosztály önmagában nem elegendő előfeltétel a demokráciához. A kínai feltételek között a középosztálybelinek számítók sok milliós tömege egyáltalán nem valamiféle ellenzéki magatartást tanúsít, nem élharcosa a demokráciának, sok szempontból inkább beintegrálódik a rendszerbe.²⁹ A középosztály klientelista kapcsolatain túl is nagyon sok ember tart attól, hogy a demokrácia aláássa a stabilitást és gátolná a gazdasági fejlődést. Hasonlóképpen, a civil társadalom megerősödése sem jelentene biztosítékot a demokrácia megerősödésére, az egyéni szabadságjogokért való kiállásra, különösen nem ezek liberális változatáért. A civil társadalom megerősödése olyan érdekcsoportok alakulását is jelentheti, amelyek saját, esetleg negatív céljaikért küzdenek, aláássák a demokráciát. Vagyis a civil társadalom nem szükségszerűen jelent jobb kormányzást, sőt összeegyeztethető az autoritarianizmussal vagy akár a fasizmussal. (Egyesek úgy érvelnek, hogy a civil társadalom jól szervezett volt a weimari köztársaságban és Franco Spanyolországában, azonban a legerősebb egyesülések maguk antidemokratikusak voltak.)

A rule of law elvileg szolgálhatja a rendszer és a párt legitimitásigényét. Egyrészt megnöveli a jó döntések valószínűségét és a maói időkben elkövetettekhez hasonló hibák elkerülésének lehetőségét. Másrészt megosztja a felelősséget, mivel a múlt kizárólagos, a monopolizált párt döntéseitől eltérően bizonyos döntésekért a felelősség az ONGY-ra, a kormányzati szervekre és a bíróságokra hárul. Bár a párt vezető szerepéhez való hangsúlyozott ragaszkodás mellett továbbra is nyilvánvaló a párt általános felelőssége a törvényi előírások és a megfelelő eljárások követése mellett, ez kevésbé lehet nyilvánvaló. Közvetve természetesen a legfontosabb legitimáló hatás a rule of law fentebb említett, gazdasági fejlődést elősegítő szerepéből ered. Az ilyen közvetett legitimáló hatások mellett a rendszer vezetése közvetlen legitimáló hatást is tulajdonít a rule of law-nak, nem véletlenül kezdte már Csiang Ce-min is hangsúlyozni. Azt remélik, hogy a rule of law ideológia segít betölteni azt a vákuumot, amit Kínában a

reformidőszakban tapasztalni lehet. Ma már nagyon kevesen hisznek a szocializmus, a marxizmus ideológiájában, amit a párt csak igen mérsékelt sikerrel tudott helyettesíteni az évtizedekig támadott konfucianizmus és taoizmus új életre keltésével, illetve a szocialista szellemi civilizációért indított kampányokkal, különösen, hogy ennek mibenléte, tartalma nem világos. A párt Központi Bizottsága 1996. október 10-én ugyan elfogadott egy terjedelmes dokumentumot (*A KKP Központi Bizottságának határozata, tekintettel a szocialista etikai és kulturális haladás fontos kérdéseire*).³⁰ az oldalakon át ömlő frázishalmaz a szocialista etikai és kulturális normák tartalmát és megkülönböztető vonásait illetően kevésbé igazított el, annak ellenére, hogy részletes és pontos felsorolását adta a gondoknak. A tény ellenére, hogy a párt úgymond azonos hangsúlyt helyezett az anyagi, az etikai és a kulturális haladásra, meg kellett állapítania: „A morális magatartás színvonala néhány szférában csökkent és a pénzimádat gyakorlata, az élvezetre törekvés és az individualizmus növekedett: a feudális babonák és olyan társadalmi bűnök, mint a pornográfia, a szerencsejáték és a drogvisszaélés újra felszínre törtek; selejtes és hamis áruk termelése és a csalás társadalmi veszedelmévé vált; a kultúra ügyét komolyan érintették a negatív tényezők: az olyan dolgokat, amelyek károsítják a fiatalok és gyerekek fizikai és mentális egészségét az ismételt tiltások ellenére nem számolták fel; a korrupció jelensége elterjedt bizonyos helyeken, komolyan károsítva a párt és a kormányzat munkastílusát; és sok ember gyenge fogalommal rendelkezik az államról, ingadozik és kételkedik a szocializmus jövőjét illetően.”³¹

Az azóta eltelt több mint egy évtized alatt ezek a gondok és problémák csak növekedtek, a párt pedig továbbra sem tudott átütő megoldásokkal előrukkolni. Ebből a szempontból a rule of law propaganda csak ideológiai pótléknak tűnik, a legitimitáció kérdésében pedig csak csekély hozadéka lehet. A rule of law legitimációs lehetőségeit a kínai vezetés könnyen túlbecsülheti. A népi gyűlésekre, a kormányzatra és különösen a széles társadalomra való támaszkodás a törvények kidolgozásánál elvileg jobb és hatékonyabb törvények kidolgozását eredményezhetik. A gond azonban az, hogy az emberek nagyobb arányú részvétele nagyon korlátozott, a falusi szintet leszámítva a képviselők választásában közvetlenül nem vesznek részt. A jó törvények megszületésének esélye korlátozott, és valóban, ezzel kapcsolatban nagyon sok bírálat éri a törvényalkotást: a törvények (annak érdekében is, hogy lehetőséget adjanak a helyi különbségek figyelembe vételére) túl általánosak, emellett gyakori a megfogalmazás bizonytalansága, kétértelműsége, a törvények inkonzisztenciája. Végül a legitimitációval kapcsolatban arra utalnék, hogy a gazdasági teljesítményre, mint legfőbb legitimációs forrásra való támaszkodás erősen kockázatos. Nemcsak ennek feszültségkeltő hatásairól van szó, az óriásira növekedett jövedelmkülönbségektől a környezetrombolásig, hanem a most beköszöntött válság nehe-

zen kiszámítható következményeiről. Ez mindenképpen megnehezíti Hu Csin-tao azon törekvését, hogy harmonikus egyensúlyt teremtsen a gazdasági növekedés és a társadalmi jólét között, a társadalmi stabilitás és a pártirányítás változatlan fenntartása érdekében.

Az általános szándékokon és célokon túl alapvetően a gyakorlatban derül ki, hogy a rule of law teljesíti-e két fő funkcióját, a párt-állam hatalmának korlátozását, valamint az egyéni jogok és érdekek védelmezését. A gyakorlati megvalósításnál derül ki, hogy Kína mennyiben haladta meg a rule by law-t, illetve hogy a kínai sajátosságok nem olyan mértékűek-e, amelyek már szinte teljesen értelmetlennek teszik a rule of law fogalom használatát.

A politikai reformot népszerűsítő kínai plakát

A rule of law a gyakorlatban

Természetesen, mivel a rule of law felé történő átmenetről és nem ennek megvalósult állapotáról van szó, minden szférában találunk akár még az átmenetet is megkérdőjelező jelenségeket. A politikai szféra vonatkozásában mindig elhangzik az a – jogos – megállapítás, hogy a gazdasági reformok üteméhez és mélységéhez képest a politikai reformok sokkal kisebb mértékűek, lassúbbak. Mindazonáltal senki sem mondhatja, hogy nem történtek jelentős fejlemények. Elegendő utalni az ellenállás és tiltakozás rendkívül változatos formáira, amelyek a reformidőszak során jelentkeztek: adólázasok, sztrájkok, nemzetiségek közötti villongások, demokrácia-tüntetések, környezetvédő, korrupcióellenes tüntetések, helyi választási kihívások a hatalommal szemben. Ezeknek a tiltakozásoknak az együttes hatásai jelentős változásokat eredményeztek a törvényekben, a hatalomgyakorlásban.

Elsősorban külföldön a legnagyobb figyelmet a közvetlen falusi választások, mint az alapszintű demokrácia megnyilvánulásai keltették, amelyeket egyesek szívesen tekintenek egy általános demokratizálódási folyamat csírájának, első lépcsőjének.³² A közvetlenül választott, elvileg a falunak (is) felelősséggel tartozó tisztségviselők megjelenése módosította a hatalom elosztását vidéken. A választásban eszközt láttak a leromlott paraszt-káder viszony kiigazítására, amely a kádereket felelősebbé tette a falvakkal szemben. A pártszervezetek sokat veszítettek vidéken a hatalmukból, ami például nem egyszer jelöltjeik leszavazásában is megnyilvánult. A párt számára további zavaró tényezőt képviselnek az újjáéledt, s a falusi hatalmi struktúra

újra befolyásos szereplőivé váló klánok. Ezeket 1949 után az új hatalom mint feudális maradványt felszámolta, elsősorban azért, mert semmiféle autonóm, közvetlen ellenőrzésén kívüli szervezetet nem tűrt meg. A klánok hatalma nemcsak a kínai kultúrában mélyen gyökerező családi kapcsolatokhoz és az ősök tiszteletéhez kötődik, hanem racionális gazdasági alapjai is

vannak: a mezőgazdasági munka jellege, a természettel vívott küzdelem megköveteli az együttműködést, amelyhez a rokonsági csoportok adják a legjobb háttérrel. Számos helyen a klánok versenyre kelnek a párt- és kormányzati szervezetekkel a falvak feletti dominanciáért, s fontos szerepet játszanak a vezetői posztok betöltésében. Az világos, hogy a párt irányvonala, politikája ne-

hezen képes alkalmazkodni a falusi változásokhoz, ami a paraszti ellenállás erősödése miatt is a párt tekintélyvesztéséhez vezet.

Talán még jelentősebb, bár kisebb figyelmet kapott, a közszolgálat reformja. Ennek egyik fő célja a szakmai színvonal emelése, az ideologikus jelleg csökkentése volt.³³ A kulcspozíciókat tekintve a nomenklátúra-rendszer természetesen tovább működik, és a legtöbb hivatalnok változatlanul párttag. 1993 óta versenyvizsgákat tartanak a kormányhivatali posztokra pályázók számára. A közszolgálatba való toborzás, az előléptetés és értékelés átláthatóbb, a szakmai felkészültséget helyezi előtérbe, mindezekkel is megpróbálják felvenni a küzdelmet a leküzdhetetlennek látszó korrupcióval. Szintén a visszaélések elleni harcot szolgálja az állami hivatalnokok ötévenkénti rotációja, valamint annak a régi hagyománynak az alkalmazása, hogy vezető hivatalnokok nem szolgálhatnak szülőhelyükön. Szabályok tiltják a nepotizmust, valamint azt, hogy kormányhivatalnokok rokonaikat érintő ügyeket intézenek. Szabályok írják elő, hogy a kormányhivatalnokok, megyei szinten és a felett, nyilatkozzanak vagyonukról és üzleti érdekeltségeikről.

Bár a többé-kevésbé igazi választások csak a legalsó szintre korlátozódnak, az állampolgárok aktivitása, a politikai életben való részvétele különböző csatornákon keresztül és különböző formákban megnyilvánul, legalább részben a gyakorlatban is érvényesítve az alkotmányban olyan szépen, és a teljességre törekvően deklarált jogait. Ez a hétköznapi életben is tetten érhető, amikor az emberek szabadabban megnyilvánulnak, szűkebb családi, ismerősi körben nem félnek akár politikailag érzékeny témák megvitatásától sem. Az

emberek már jó ideje megszabadultak a maói időszak rendszeres politikai gyűléseitől, a pártlap cikkeinek felolvasásától és megvitatásától. Az állampolgárok növekvő számban élnek a közigazgatási per adta lehetőségekkel, és bíróság előtt támadják meg a hivatalnokok igazságtalan, önkényes döntéseit.

A kínai média a változatlanul létező cenzúra és öncenzúra, a pártirányítás változatlan működése ellenére növekvő figyelemmel, és a jórészt üzleti alapokra helyeződés kényszere miatt is, minőségi változáson ment keresztül. A pártot, a politikát szolgáló szócső szereptől eltávolodva fontos piaci szereplővé vált.³⁴ A kommercializálódás jelentősen megváltoztatta a média szerepét, tartalmát, a hatalomhoz és a társadalomhoz való viszonyát. Óriási mennyiségi növekedés következett be mind az írott, mind az elektronikus média területén, önmagában is korlátozva a közvetlen ellenőrzés lehetőségét. A rádió a reform első évtizedében viszonylag háttérbe szorult, de aztán újjáéledt, szakosodott állomások tömege jelent meg a zenei adóktól a hírállomásokon át a beszélgetős, betelefonálás műsorokig, amelyek számos, egykor tabunak számító témával foglalkoznak a szextől az öngyilkosságig. Robbanásszerű fejlődésen ment át a televízió, benne a kábeltelevíziók (Kína ma a világ legnagyobb kábel-TV piaca.) A legújabb frontot a kibetér képviseli az internet viharos gyorsaságú elterjedésével. A pártellenőrzés, a cenzúra lazulásának viszonylagosságát jelzi, hogy egyes állítások szerint Kínában több újságírórt börtönöznek be, mint a világ bármely más országában. A szelektív ellenőrzés főleg a politikai hírekre és az ún. kényes témákra (Tibet, Tajvan, emberi jogok, politikai elit) irányul. A változások egyik jelzője a pártlapként szereplő újságok hatalmas példányszámcsökkenése, különösen a központi pártlap, a *Zsenmin Zsipaó* esetében, amely a „kulturális forradalom” alatt napi hét milliós forgalomhoz képest már 1997-re két millióra esett. A média az üzleti alapokra helyeződéssel egyidejűleg növekvő figyelemmel fordult a társadalmi és jogi problémák felé. Nagy hangsúlyt helyez az igazságtalanságok feltárására, a hivatalnokok mulasztásainak és visszaéléseinek leleplezésére. Kiemelt figyelemmel fordulnak a bíróságok tevékenysége felé, számtalanszor hatást gyakorolva az ügyek kimenetelére. Tájékoztató, közvélemény-formáló és ellenőrző szerepeinek gyakorlása során gyakran kerül konfliktusba állami intézményekkel, a bíróságokkal, az elit tagjaival.

A többször megváltoztatott választójogi törvény főleg abból a szempontból érdemel figyelmet, hogy legalább formálisan megjeleníti a képvisleti demokrácia olyan elemeit, mint a többes jelölés, a versengés, s ennek következtében a képviselőkben bizonyos fokig tudatosítja, hogy felelősséggel tartoznak választótömegüknek. A népköztársaság kikiáltása óta elfogadott valamennyi választási törvény különbséget tett a falusiak és a városiak szavazatainak értéke között: vidéken jóval több (négy-öt-ször annyi) szavazatra volt szükség egy jelölt megválasztásához, mint a városokban, az ONGY képviselőinek esetében pedig nyolcszor

annyira. Világszerte a legnagyobb figyelmet az ONGY munkamódszerében és magatartásában bekövetkezett változások váltották ki. A parlament szerepe évtizedeken keresztül a párt vezetésével kidolgozott tervek, a költségvetés és a kormánybeszámolókat automatikus jóváhagyására szorítkozott, törvényhozói tevékenysége minimális volt – erre a mindmáig évenkénti egyszeri, tíz-tizenkét napos ülés nem is alkalmas. A rule of law mellett, ahol a törvények fontossága megnő, a parlament szerepe is felértékelődik. A közel háromezer fős testület az évi egyszeri rövid ülésezés miatt eleve nem alkalmas az érdemi törvényhozói tevékenységre, így az nagyon hamar átkerült a sokkal kisebb létszámú, kevesebb, mint kétszáz fős Állandó Bizottság kezébe, amely gyakrabban ülésezik. Az ONGY-t évtizedeken keresztül joggal tekintették „gumibélyegzőnek”, s nem véletlenül csúfolták a képviselőket „karlengetőkné”, mivel mindent egyhangúlag megszavaztak. A reformidőszakban azonban a különböző szintű népi gyűlések, nem utolsósorban az ONGY tevékenysége megéledt, érdemibbé vált. A különböző szakbizottságokban már valódi vitákat folytatnak, alternatív javaslatokat mérlegelnek, helyszíni vizsgálatokat végeznek. Rendszeressé vált a tartózkodás, sőt ellenszavazatok leadására került sor politikailag fontos vagy kényes kérdésekben is. Az első ilyen, nagy visszhangot kiváltó eseményre 1992-ben, a híres-hírhedt Három Szoros gát ügyében került sor, amikor a képviselőknek csak 67%-a foglalt állást mellette, 177-en ellene szavaztak, 664-en tartózkodtak.³⁵ Még közvetlenebb politikai tartalma és üzenete volt annak az 1995-ös szavazásnak, amikor a köztudomásúan Csiang Ce-min közvetlen támogatását élvező két miniszterelnök-helyettes a képviselők több mint egyharmadától nem kapta meg a támogatást. A Tienanmen téri 1989-es mészárlás egyik fő felelősenek tartott Li Peng az ONGY elnökévé való megválasztásakor, 1998-ban nem kapta meg a képviselők 11%-ának szavazatát. Természetesen az ilyen elszórt esetekből nem érdemes messzemenő következtetéseket levonni, a rule of law szempontjából sokkal lényegesebb, hogy ez a névleg a legfőbb hatalommal felruházott szerv mennyiben felel meg a képvisleti demokrácia követelményeinek, milyen minőségű törvényeket hoz, mennyiben tölti be ellenőrző szerepkörét. Nyilvánvaló, hogy nagyobb intézményi reformok a párt jóváhagyása nélkül elképzelhetetlenek. Az olyan javaslatok, hogy magasabb szinteken is engedélyezzék a képviselők közvetlen választását, csökkentsék az ONGY létszámát vagy tegyék kétkamarássá, a képviselőket függetlenítsék, hogy teljes idejüket a képvisleti munkának szentelhessék, mind zátonyra futottak a párt ellenállásán. Vagyis ezen a szálon is a párt korlátozó, pontosabban meghatározó, „vezető szerepéhez” jutunk, amely maximálisan befolyásolja a képvisleti szervek öntudatosságát és magabiztosságát.

A rule of law egyik legfontosabb követelménye, előfeltétele, hogy az országban független, a törvények keretei között, részrehajlás nélkül és igazságosan működő bíróságok létezzenek. A gyakorlatban azonban

ezen a követelmények mindegyikével gondok vannak.³⁶ A Kínai Népköztársaságban négy szintű bírósági és ügyészségi rendszer létezik. A bíróságok a megfelelő szintű népi gyűlésnek tartoznak beszámolósi kötelezettséggel, amely az alkotmány 128. cikkelyének megfelelően létrehozta, kinevezi őket. A bíróságok esetében kettős vezetés érvényesül, mert nemcsak a feletük elhelyezkedő bíróság, hanem az azonos szintű párt-szervek is felügyeletet gyakorolnak felettük. (Emellett az ügyészségek is felügyelik őket, miközben a bírósági eljárás során a bírói hatalom alá vannak rendelve.) A bíróságokat az azonos szintű kormányok finanszírozzák, így nemcsak a személyzet fizetését, hanem az elhelyezést, felszerelést, a jóléti szolgáltatásokat tekintve is azoktól függnék.

A bírói kompetencia, a szakmai színvonal – jelentős javulása ellenére – még sok kívánnivalót hagy maga után. Az 1995-ben elfogadott bírósági törvényig a bírónál még mindig nagyobb hangsúlyt helyeztek a politikai korrektségre, mint a jogi ismeretekre, tipikusan a visszavonult katonák közül toborozták őket. Az említett törvény IV. fejezete már részletes követelményeket írt elő, bár meglepő módon az egyetemi végzettségénél nem feltétlenül a jogit követeli meg. A Legfelsőbb Népi Bíróság beszámolója szerint 2004-ben a bírának még mindig csak 40%-a rendelkezett egyetemi végzettséggel. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a szakképzett bírók megoszlása nagyon egyenetlen, a jól képzettek sokkal inkább a nagy városokban összpontosulnak, míg igen kevés jut belőlük az elmaradottabb belső területekre. A bírósági törvény és a Legfelsőbb Népi Bíróság is továbbképzési programokat, kurzusokat ír elő a bírák számára. A törvény részletesen szabályozta a bírák előléptetésének, jutalmazásának és büntetésének, esetleg elbocsátásának feltételeit is. Sok ország gyakorlatától eltérően Kínában a bírák nem élveznek élethossziglani kinevezést, kinevezésük elmozdításukig szól. A bírák fizetése viszonylag alacsony, ráadásul nagy regionális különbségekkel. Részben – de csak részben – ezzel összefüggésben is, a bíróságok presztízse nem túlságosan magas, az államhatalmi szervek hierarchiájában, beleértve a társadalmi megítélést is, viszonylag alacsony szinten áll. Még a hivatalos beszámolók is elismerik, hogy a bíróságokon komoly méretű, elterjedt a korrupció, ami igen negatív hatással van a jogi rendszer egészére. Számos intézkedéssel (valjanak meg nyereségorientált vállalatoktól, ne fogadjanak el ajándékot, ebédmeghívást, saját vagy hozzátartozói házában renoválását, bebútorozását stb.) kampánnyal, ellenőrző szervek felállításával próbálnak küzdeni ellene.

A rule of law egyik legfontosabb követelménye a bíróság függetlensége, amely arra utal, hogy a bíró az ügyet a törvényeknek megfelelően, külső intézmények vagy személyek beavatkozásától mentesen dönti el. Ez megköveteli a bíró fentebb már érintett személyi függetlenségét (depolitizált és biztosított időtartamú kinevezés, megfelelő fizetés stb.), de a bírósági hierarchia beavatkozásától való mentességet is. Ezek lega-

lább annyira fontosak, mint a leginkább előtérben álló külső tényezőkkel (mindenekelőtt a párttal) szembeni függetlenség. A párt beavatkozása egyébként nem az ügyek eldöntésének befolyásolásánál kezdődik, hanem az aktív részvétellel a bírójelöltek kiválasztásában, előléptetésében. A bíróságok függetlenségét, beavatkozástól való mentességét természetesen hangsúlyozza az alkotmány (126. cikkely) és a bírósági törvény is (1. cikkely). A beavatkozás a helyi kormányok részéről egyébként sokkal gyakoribb, mint a párt-szervek esetében, bár a kettős funkció miatt gyakran nehéz eldönteni, hogy a hivatalnok milyen minőségében gyakorol nyomást. A beavatkozás –, amelyet a finanszírozási függés erőteljesen megtámogat – sokszor a lokalizmus, a helyi protekcionizmus mentén történik, annak érdekében, hogy a bíróság a helyi személyt vagy érdeket részesítse előnyben a külső féllel szemben. Végül a beavatkozás témájával összefüggésben indokolt megemlíteni, hogy ez nem szükségszerűen mindig az igazság rovására megy, vannak esetek, amikor a párt közbelépése éppen a törvény következetes alkalmazása érdekében történik. Ilyen példákat találni a helyi protekcionizmussal szembeni fellépés vagy a külföldi befektetőket érintő perek esetében, ahol az ország reputációját, a külföldi tőke, technológia és know how beáramlásához fűződő elemi érdekeket védik. A párt mindkét irányú, negatív vagy pozitív jellegű beavatkozása romboló hatással van a jogi rendszer fejlődésére, a rule of law megvalósítására. Egy olyan társadalmi közegben, ahol tradicionálisan a guanxi (a személyi kapcsolatok) óriási szerepet játszik, a rokonok, barátok és lekötelezettek részéről a bíróságokra nehezedő nyomást szintén nem lehet lebecsülni. Ez a bűnügyek esetében ugyanúgy működésbe lép, mint a gazdasági, kereskedelmi vitáknál, és a bírót, aki a családtagok, barátok ilyen jellegű megkeresését legalább a meghallgatás szintjén elutasítja, társadalmilag kiközösítik, kétségbe vonják emberi érzéseit, morális lényét.

A kormányzati és pártfüggőségek és egyéb problémák mellett a bíróságok tekintélyét még tovább gyengíti az egész hatalmi struktúrán belül elfoglalt gyenge pozíciójuk. Az ügyészséggel és a rendőrséggel alkotott trojkából a bíróságok voltak a leggyengébb pozícióban, és ez a helyzet csak nagyon vontatottan változik. A bíróság és az ügyészség közötti hatalmi harc legfrequentáltabb és leginkább reformálásra váró területe az ügyészség felügyeleti joga a bíróság és a döntések felett. A bíróság tekintélyét csökkenti, hogy nagyon szűkre szabták számukra a törvény interpretálásának jogát, azt lényegében fenntartotta magának az ONGY ÁB. Sem a Legfelsőbb Népi Bíróság, sem más bíróság nem rendelkezik a joggal, hogy interpretálja vagy érvénytelenítse a kormányzatok vagy a népi gyűlések által kiadott közigazgatási szabályozásokat, bár alkalmazásukat elutasíthatják, ha ellentétesek az országos törvénnyel. A törvényeket a bírósági munkához szükséges mértékig a bíróságok értelmezhetik, eredeti tartalmuk megváltoztatása nélkül, bár a Legfelsőbb Népi Bíróság a gyakorlatban ennek határait igyekszik

kitolni. (Jól jelezte ezt, hogy a Magánjogi törvénykönyv általános elveit a Bíróság mintegy 200 cikkelyben interpretálta, holott az általános elvek csak 156 cikkelyt tartalmazott.)³⁷

A bíróságok számára tekintélyvesztést, hatalmuk egy részének elvonását jelenti, hogy a kínai rendőrség más országok büntetési és fogva tartási jogait messze meghaladó hatáskörrel rendelkezik: a rendőrség bárkit tizenöt napig fogva tarthat, ennél azonban sokkal súlyosabb a munkán keresztüli átnevelés, amely táborba küldést jelent három évig terjedően, s ez egy évvel még is hosszabbítható. Ma már ugyan az ilyen határozat ellen közigazgatási perben a bírósághoz lehet fordulni, így elvileg teljesen nincs kívül a bíróság hatókörén. Sokatmondó tény azonban, hogy Kuanghszi [Guangxi] tartományban 1996-ban 1600 munkán keresztüli átnevelésre vonatkozó ügy volt, de csak 35 (2.2%) igényelt felülvizsgálatot. Anhujban [Anhui] 1994–1996 között a közbiztonsági határozatok kevesebb mint 0.4%-val szemben intéztek ilyen értelmű kihívást.³⁸ Ráadásul, mivel közigazgatási és nem büntetőügyről van szó, a vádlott nem élvez olyan jogokat, mint a büntető eljárási törvénykönyv mellett. Nem tesz jót az igazságszolgáltatás, a bíróság tekintélyének az a még mindig élő gyakorlat, hogy a párttagokat rendszerint a pártszervezet fegyelmi bizottsága vonja felelősségre, illetve a párt dönt arról, hogy átadják-e a bíróságnak. A bírósági reform egyértelműen meghatározó jelentőségű a rule of law sikeres megvalósítása szempontjából. Ehhez mélyebben, strukturálisan kellene változtatni az intézményi viszonyokat, elsősorban a bíróság, ill. a párt- és állami szervek között. A vitathatatlanul jelentős változások ellenére tehát a bírósági reform gyenge láncszem maradt.

Természetesen a rule of law fejlődése Kínában számos más területet is érint, ezek közül csak kettőt érintek röviden, a jogászfoglalkozást és a közigazgatás, a bürokrácia területét.

Még a „szikár” változatánál is a rule of law-nak kiemelt követelménye a kompetens és független jogászfoglalkozás jelenléte. Teng Hsziao-ping kezdettől fogva hangsúlyozta, hogy a gazdasági reformhoz megfelelő számú és jól képzett ügyvédre van szükség, a megfelelő létszámot 100–200 ezerben jelölte meg. Az ügyvédek száma 1998-ban meghaladta a 110 ezret, a szakmai színvonal gyengeségei mellett a másik fő gond a nagyon egyenetlen eloszlásuk volt. Az ügyvédi törvényt 1996-ban fogadták el, de csak a 2001-es kiegészítés írta elő feltételként a felsőfokú végzettséget. A hatalom sokféle módon, eszközzel igyekszik függésben tartani őket, korlátozni függetlenségüket (vizsgáztatás, minősítés, működési engedélyek, gazdasági nyomás). Emellett most is előfordulnak ellenük irányuló támadások, fenyegetések, munkájuk törvénytelen akadályozása. A jogsegélyhez való hozzájutás sem mindig akadálymentes, bár ezt már szabályozások írják elő. Az ügyvédek esetében a szakértelem fontosságának lebecsülését eredményezi, hogy a jogi elemzés, a megalapozott érvelés helyett számos esetben hatékonyabbnak bizonyul a kapcsolatok igénybe vétele. A piaci erők, a

verseny azonban az ügyvédek munkáját, képzettségét tekintve is pozitív hatással van. A párt azon törekvése, hogy minden szerveződést ellenőrizzen, autonómiát korlátozzon, az ügyvédekkel szemben is érvényesül, velük szemben is az állam iránti kötelességre helyezik a hangsúlyt.

A politikai rendszer reformjának lassúsága nagymértékben befolyásolta a közigazgatási törvényi rendszer fejlődését. Ennek legfőbb feladata és egyúttal fokmérője a sok évszázados hagyományokkal rendelkező bürokrácia megzabolázása. Az Ellenőrzési Minisztériumot már 1954-ben létrehozták ugyan, de 1959-ben felszámolták és csak 1986-ban állították helyre, majd 1993-ban összeolvadt a párt fegyelmi bizottságának rendszerével.³⁹ A kínai bürokrácia máig megőrizte időnként anekdotának tűnő, de a hétköznapi valóságot tükröző negatív vonásait, amelyeket csak felerősített az, hogy a kommunista rendszerben a konfuciánus etikának az emberekről való gondoskodás követelményéhez sem kellett tartania magát. A reformidőszak jelentős változásokat hozott a szakértelem emelkedése, a fiatalítás, a törvényi előírások betartása terén, ugyanakkor szinte a lehetetlent várták el tőlük azzal, hogy segítsék mások vállalkozásait és meggazdagodását, miközben maguk tartózkodnak ettől. A hihetetlen mértékű, szinte intézményesített korrupció, nepotizmus, vesztegetés stb. mind ennek a törekvésnek a kudarcát jelzi. Mivel ezek már – Csiang Ce-min beismerése szerint is – a rendszer legitimitását fenyegetik, a vezetés minden eszközzel igyekszik fellépni ellene, beleértve már a legfelső szinteket elérő drákói ítéleteket is. Ezt a célt szolgálták a rule of law szellemében fogant, 1993-ban kiadott ideiglenes szabályozások az állami közalkalmazottakra, az 1994-es állami kompenzációs törvény és az 1996-os közigazgatási büntető törvény. Ezek fontos előrelépést jelentenek az állampolgárok jogainak védelme, az állami hatalom korlátozása szempontjából. Nagy jelentősége van annak, hogy az emberek kártérítésre tarthatnak igényt, ha különböző intézkedések következtében veszteségek érik őket. Talán még jelentősebb a közigazgatási per lehetősége, amely az egyik legnagyobb csapást mérte a hivatalnokok világszemléletére, a bíróság előtt megtámadhatóvá téve olyan döntéseiket, amelyeknek nincs elegendő lényegi bizonyítéka, helytelenül alkalmazták a törvényeket, túllépték hatáskörüket, megsértették a jogi eljárás előírásait stb. A perelhetőség elvileg mérséklő hatással van a hivatalnokok magatartására, egyúttal fontos jelzése a hatalom rule of law melletti elkötelezettségének. A harc most ezen a téren is a gyakorlati alkalmazások körül folyik, hogy az állammal szemben javuljanak az emberek, a társadalom érdekérvényesítő képességei. A fentebb idézett példák is egyelőre csak nagyon mérsékelt sikerről tanúskodnak.

Kína vitathatatlan eredményekkel kísérli meg jogi rendszerét reformálni, amit kikényszerítenek a társadalmi változások és a gazdasági fejlődés szükségletei is. A

jelentős változásokat még azok is elismerik, akik rendkívül szkeptikusak (mint a már hivatkozott S. Lubman) azt illetően, hogy Kínában létrejöhet a rule of law valamilyen, ezt az értékelést jogosan kiérdemlő változata. Az nyilvánvaló, hogy végbemegy egy fordulat a rule by law-tól egy olyan rendszer felé, amely a „szikár” rule of law alapvető elemeivel rendelkezik, annak valamilyen változatát képviseli. A folyamatot alapvetően befolyásolja a küzdelem a rule of law és a rule by law, vagy pontosabban a rule by párt között. A pártvezetés meghatározó többsége belátja, hogy a változás a párt legitimitását is szolgálja, miközben azt is észlelhetik, hogy veszélyeztetheti is a legitimitációját. A pártállam nem akar olyan jogi reformokat, amelyek aláássák hatalmát, célja inkább a hatékonyság növelése minden területen. Bizalmatlanságot kelthet a „kínai sajátosságokra” való állandó utalás, mert ugyan számos

területen, beleértve az ideológiát, ez alapozza meg a rugalmas reagálást, az eltávolodást megcsontosodott tételektől, de ez adhat felmentést is az adott összefüggésben a rule of law egyes követelményeinek megvalósítása alól. Egyúttal az erre való hivatkozás kísérlet a szocialista, marxista-maoista tételekbe vetett hit válságának nacionalizmussal való ellensúlyozására, a pártot hozzákapcsolni a kínai hagyományokhoz, értékekhez, ha úgy tetszik: sajátosságokhoz. Mindezek alapján nehéz lenne megjósolni, hogy a kínai autoriter rendszerben létrejövő rule of law milyen jellemzőkkel fog rendelkezni, mennyiben fog valóban hatékony védelmet biztosítani az egyéneknek, a társadalomnak az állam önkényes tevékenységével szemben, vagy hogy mennyiben fogja szolgálni az egyesek által feltételezett átmenetet egy kevésbé „kínai sajátosságokkal” rendelkező demokráciába.

Jegyzetek

- ¹ Ennek a felfogásnak egy vaskos könyvet szentelt Randall Peerenboom: *China's long march toward rule of law* (Cambridge University Press, 2002). Sokkal pesszimistább álláspontot foglal el a rule of law belátható időn belüli megvalósíthatóságát illetően Stanley B. Lubman: *Bird in a Cage. Legal Reform in China After Mao* (Stanford University Press, Stanford, California, 1999).
- ² A kérdéshez lásd: Peerenboom: i. m., 5. fejezet
- ³ Sujian Guo: *Post-Mao China: The Rule of Law?* (Issues and Studies, 1999. november/december, 88. p.)
- ⁴ Peerenboom: i. m., 466–474. p.; Redding, Gordon S.: *The Spirit of Chinese Capitalism* (Walter de Gruyter, Berlin–New York, 1990).
- ⁵ Jordán Gyula–Tólas Barna: *Kína a modernizáció útján a XIX–XX. században* (Napvilág kiadó, Budapest, 2005. 351. p.)
- ⁶ A kérdésekhez lásd: Kai He–Huiyun Feng: *A path to democracy: in search on China's democratization model* (Asian Perspective, Vol. 32, No. 3, 2008, 139–169. p.)
- ⁷ Ezekre lásd: Jordán Gyula: *A kínai gazdasági reform árnyoldalai: a növekvő egyenlőtlenségek* (Valóság, 2007. 11. 12–29. p.); Uő: *Társadalmi konfliktusok a kínai „harmonikus társadalomban”* (Valóság, 2009. 3. 87–109. p.); Vámos Péter: *A társadalmi, etnikai, vallási feszültségek és a korrupció kezelése Kínában*. In: *A változó Kína – I. Kína politikai, társadalmi fejlődésének jelene és jövője*. Szerkesztette Inotai András és Juhász Ottó (MTA VKI – McH Stratégiai kutatások, Budapest, 2009. 32–84. p.)
- ⁸ *On the Reform of the System of Party and State Leadership*. In: *Selected Works of Deng Xiaoping (1975–1982)* (Beijing, Foreign Languages Press, 1995, 302–325. p.)
- ⁹ Idézi: R. Peerenboom: i. m., 57. p.
- ¹⁰ A kérdéshez lásd: Jordán Gyula: *„Az ég magas, a császár messze van.” Igazságszolgáltatás, jog és politika Kínában* (ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2008. 126–147. p.)
- ¹¹ *Selected Works of Deng Xiaoping*,... 157–158. p.
- ¹² *The constitution of the People's Republic of China* (Foreign Languages Press, Beijing, 1983; magyarul: MTI Nemzetközi Dokumentumok, XXVI. évf. 3 sz. 1983. január 27, 3–25. p.)
- ¹³ A pártbizottságokon belül működő politikai-jogi bizottságok a párt állítása szerint egyetlen konkrét ügyben sem hoznak döntést, a „nagy és komplex” ügyekben azonban a bíróságok rendszeresen konzultálnak a bizottságokkal. Ugyanakkor még annak meghatározására is rendkívül bizonytalan, homályos, mit kell „nagy és komplex” ügynek tekinteni, nem szólva a konzultáció jellegéről.
- ¹⁴ Zou Keyuan: *Administrative Reform and Rule of Law in China* (The Copenhagen Journal of Asian Studies, 24, 2006, 25–26. p.)
- ¹⁵ A kérdéshez lásd: Jiefen Li: *Socialist Rule of Law with Chinese Characteristics* (Issues and Studies, 2007 március, 136–139. p.)
- ¹⁶ Uo., 139. p.
- ¹⁷ Uo., 140. p.
- ¹⁸ *Amendments to the constitution...*: <http://english.peopledaily.com.cn/constitution/constitution.html>
- ¹⁹ *Human Rights in China* (Information Office of the State Council of the People's Republic of China, November 1991. Beijing)
- ²⁰ *Comparison of Human Rights in China with those in the United States* (China Intercontinental Press, March 1996. Beijing)
- ²¹ *Progress in China's Human Right Cause in 2000* (Information Office of the State Council of the People's Republic of China, April 2001. Beijing)
- ²² Uo., 39. p.
- ²³ Jiefen Li: i. m., 144–145. p.
- ²⁴ Full text of Hu Jintao's report at 17th Party Congress: http://news.xinhuanet.com/english/2007-10/24/content_6938749_5.htm
- ²⁵ Jiefen Li: i. m., 150. p.
- ²⁶ R. Peerenboom: i. m., 2–6. p.
- ²⁷ R. Peerenboom: i. m., 119. p.
- ²⁸ Ehhez lásd: R. Peerenboom: i. m., 166–174. p.
- ²⁹ Jordán Gyula: *A kínai elit kérdéséhez* (Kül-Világ. A nemzetközi kapcsolatok folyóirata, 2008. 3–4. 20–38. p.)
- ³⁰ Beijing Review, 1996. november 4–10. 20–31. p.
- ³¹ Uo., 22. p.
- ³² A kérdéshez további hivatkozásokkal lásd: Jordán Gyula: *Kína: demokratikus átmenet?* (Valóság, 2000. 4. 70–94. p.)
- ³³ R. Peerenboom: i. m., 204–206. p.; Maria Edin: *State Capacity and Local Agent Control in China: CCP Cadre Management from a Township Perspective* (The China Quarterly, 2003 március, No. 173, 35–52. p.)
- ³⁴ Judy Polumbaum: *China's Media: Between Politics and the Market* (Current History, 2001. szeptember, 269–277. p.); a jogi vonatkozásokra lásd a következő, könyvnyi méretű, igen alapos tanulmányt: Benjamin L. Liebman: *Watchdog or Demagogue? The Media in the Chinese Legal System* (Columbia Law Review, Vol. 105, No. 1, 2005. január, 1–157. p.)
- ³⁵ Far Eastern Economic Review, 1992. május 21. 24. p.
- ³⁶ R. Peerenboom: i. m., 7. fejezet, 280–342. p.; Benjamin L. Liebman: *China's Courts: Restricted Reform* (The China Quarterly, 2007. szeptember, No. 191, 620–643. p.); Gao Yifei: *Priorities in China's judicial reform* (China Elections and Governance, 2008 július: <http://en.chinaelections.org/PrintNews.asp?NewsID=18691>)
- ³⁷ R. Peerenboom: i. m., 317. p.
- ³⁸ R. Peerenboom: i. m., 404. 442. p.
- ³⁹ Uo., 415. p.

Bevezetés

A csalás – bár tényállása meglehetősen régmúltra visszanyúló gyökerekkel rendelkezik – hosszú évszázadokon keresztül küzdött önálló, a hamisítástól független létéért. E függetlenséget – hazánkban egyértelműen – csupán a 19. századra tudta elnyerni, amikor a jogalkotó, felismerve a büntetőjog legújabb tendenciáit, úgy döntött, hogy megfosztja a hamisítással való párhuzam terhétől, s önálló arculatot kölcsönöz a bűncselekménynek. A csalás jogi tárgyáért folytatott küzdelem hosszú időn át zajlott, s évtizedek, de talán évszázadok is kellettek ahhoz, hogy igazságsértő mi-voltát levetkőzve, tisztán vagyoni elleni köntösbe öltözve kerüljön be az európai büntető törvénykönyvekbe, ahol talán valamennyi csalárd, idegen vagyonból részesedni kívánó büntetendő magatartás kiindulópontjaként állja a jogalkotási forgószelek viharát. Jelen munka e küzdelem kezdeti állomásainak bemutatására törekszik.

1. Szent Istvántól a Tripartitumig

Az államalapítás időszakában az új társadalmi berendezkedés megkövetelte egy új, a korábbi alapszabályaitól eltérő büntetőjog kialakítását, aminek Szent István eleget tett. Közismert tény, hogy a korszak büntetőjogi jellegű szabályai rendkívül kemény, megtorló jellegűek voltak. Ezt magyarázhatjuk azzal is, hogy az államalapítással együtt járó változások – gondoljunk itt például a korábbi vándorláshoz szokott társadalom „helyhez kötésére”, letelepítésére vagy akár a kereszténység felvételére – csak egy rendkívül határozott és szigorú büntetőpolitika mentén voltak kivitelezhetőek.¹ E – mai fogalommal – büntetőpolitikai szemléletváltást egyébként jól jelzi az is, hogy a korábban a sértett, illetve a nemzetség számára nyitva álló büntető jellegű eszközök alkalmazása háttérbe szorult, s a büntető hatalom, a büntető igény érvényesítésének új letéteményese az állam lett.²

Természetesen e korszakban már a szabályok írásban való rögzítése is jelentős előrelépésnek számított a jogfejlődés és a jogalkotás állami kézben való koncentrációja szempontjából, így nem hiányolhatjuk – pontosabban talán korai lenne ezt tennünk – a korszakban egy egységes törvény, egy egységes büntetőtörvény létét. Az államalapítás korában – jogtechnikai szempontból, érthető módon – nem volt jellemző a különböző jogágak szerinti, jogszabályban is megnyilvánuló elkülönítés. Ez azt jelentette, hogy a közjogi jellegű szabályok mellett egy jogforrásban jelentek meg a magánjogi jellegű normák is. E megoldást választotta I. István is: Dekrétumainak Második Könyve tekinthető a magyar jogalkotás alapkövének, túlnyomórészt a büntetőjoghoz köthető szabályokkal.³

István a büntetőjogi védelmet az élet több területén is érvényesíteni kívánta; az élet, testi épség elleni cselek-

Madai Sándor

A csalás tényállásának hazai előképei az államalapítástól a felvilágosodás koráig*

mények, az egyház érdekeit sértő cselekmények mellett erőteljes törekvést figyelhetünk meg a tulajdonviszonyok változatlanul tartását illetően. Ez utóbbi – napjainkban vagyon elleniként ismert – büntetendő cselekményeknek nevezettek közül egyértelműen kiemelkedik a lopás és a lopás jellegű deliktumok köre.⁴

A lopás jellegű cselekmények mellett – bár kétségtelenül csekélyebb számban – megtalálhatóak a csalás jellegű cselekmények is.⁵ Ezek közül feltétlenül említendő az adócsalásszerű cselekmény, amelyet az 52. a tizedről szóló fejezet 1. §-a rendel büntetni: „*És ha valaki elrejt a tizedet, kilencz részt adjon érte.*”⁶ E pontban – a magyar jogtörténetben, ha nem is elsőként, de talán az elsők között – tetten érhető a későbbi hazai, csalásra, illetve adócsalásra vonatkozó szabályozás egyik lényeges tényállási eleme: a tévedésbe ejtés, hiszen azzal, hogy a tizedet valaki elrejt, azt a hamis látszatot kelti, hogy nincs lehetősége a tized megfizetésére. A szakasz tartalmazza a cselekmény szankcióját is, ami a korszakban jellemző testfenyítő típusú cselekményektől eltérő, vagyoni jellegű szankció. A 2. § büntetni rendelte azt is, ha valaki a püspöknek járó tized ellopását követte el: az ilyen elkövető tolvajként felelt, s a váltsága a püspöke lett.⁷

Közvetett módon, de a csalásszerű deliktumok körébe sorolható még a 6. fejezet, amely „*A király és kincstár javai sértetlenek legyenek*” címet viseli. Ebben a következőket olvashatjuk:

„*Akarjuk azt is, hogy valamint másoknak adtunk hatalmat az ő javaikat birniok, úgy a mi javaink is, vitézeink, szolgálk, és valamelyek a mi királyi méltóságunkhoz tartozandók, épségben maradjanak.*”

1. § *És senki valamit azokból el ne ragadjon vagy sikkasztson, se valaki az elől mondottakban a maga számára kedvezést keresni ne merészeljen.*”

Ezek közül – a sikkasztás irányultságából és tartalmából kiindulva – az 1. § második fordulatában meghatározott cselekményt („*se valaki az elől mondottakban a maga számára kedvezést keresni ne merészeljen*”) tekinthetjük csalás-jellegűnek (is), hiszen az idegen javakban való kedvezés keresése, annak valamilyen csalárd típusú megszerzését (is) jelent(het)i. Azt megállapíthatjuk, hogy a lopást külön fejezetben tárgyalja a Dekrétum, és az „*elragadás*” alatt a lopásszerű magatartások is érthetőek e fejezetben; emiatt valószínűleg nem lopás jellegű cselekményekre gondolt a jogalkotó a második fordulatban. Ebből kiindulva tulaj-

doníthatunk olyan jelentést is a normaszövegnek, hogy az a csalárd, megtévesztő típusú, hasznoszerzésre irányuló magatartásokra utal.

A későbbiekben Szent Lászlónál is megjelenik a korábban már említett adócsalásszerű magatartás, mégpedig László Dekrétumainak Első Könyvében, a 40. fejezetben: *„A püspök mindenből tizedet vegyen, de ily módon: a püspök poroszlója kérdezze meg a termés vagy a harmok gazdájától, mennyije legyen? és ha hiszen az ő szavának, szedje a tizedet a szerint; ha pedig nem hiszen, esküdtesse meg és aztán tizedeljen. Gabonában pedig el ne fogadjon elegyest, hanem külön-külön szedje.*

1. § És ha valaki, a püspök poroszlóján kívül más, a termés gazdáját letett hite után hamis esküvőnek mondja, számlálják meg a termést a király meg az ispán poroszlója előtt: és ha a gazdát vétkesnek tapasztalják, legyen övé csak a tized, és kilencz részt adjanak a püspöknek.

2. § De ha ki felszólalt vala, maga marad a házugságban, ugyanazon törvény szerint fizessen vétkeért. Ha nincs a miből megváltsa magát, adják el szolgásgara öt egvedül, gyermekei nélkül.”

A normaszövegben kissé részletesebben találunk utalást a csalárd típusú magatartásra, mint István törvényeiben, hiszen ott csupán az „elrejtő” fordulat utalt erre a momentumra, míg Lászlónál már tudjuk, hogy nem feltétlenül volt szükséges az elrejtés mint elkövetési magatartás megvalósítása, hanem el lehetett követni valótlan tartalmú nyilatkozat megtételével, amiből az is következik, hogy az elkövetési magatartás tevással volt kizárólag megvalósítható.⁸

Angyal utal arra is, hogy e fejezet a hamis eskü és a hamis vád nyomait is hordozza; e megjegyzésből kiindulva egyébiránt elgondolkodtató kérdés az, hogy ez a norma valóban az adócsalásszerű magatartást pönalizálja vagy pedig a hamis esküt, illetve hamis vádat, esetleg valamennyit? A poroszlónak – az adott válasz alapján – mérlegelési joga volt a tekintetben, hogy elfogadja-e vagy sem a nyilatkozatot. Amennyiben nem fogadta el, akkor az eskü letételét követően tizedelhetett. A „tized-elvonási szándéko” önmagában tehát nem szankcionálta e fejezet, hiszen csak akkor kellett vagyoni szankcióval szembenéznie a gazdának, ha valaki (..... a püspök poroszlóján kívül más...) azt állította, hogy a gazda hamis esküt tett és ez beigazolódott.

Kérdéses lehet tehát, hogy a jogalkotó a gazdára ez utóbbi esetben mire tekintettel mért szankciót? Az adócsalás miatt vagy pedig a hamis eskü miatt? Abban az esetben, ha a szöveg jogtechnikai, kodifikációs megoldásának elemzéséből indulunk ki, akkor azt mondhatjuk, hogy a hamis eskü miatt érdemelt büntetést az elkövető, mivel a hamis esküről történő rendelkezés után határozta meg a büntetést (lásd az 1. §-t), s ez alapján úgy tűnik, hogy a hamis eskü szankciójaként értékelhető a büntetés, s nem az „adócsalásé”-ként. A történelmi értelmezés alapján viszont kijelenthető, hogy már Istvánnál is büntetve volt a tized elrejtése, mint az adó elvonására irányuló magatartás, s nem

látunk olyan okot, ami miatt ezen a jogalkotói szándékon László korában változtatni kellett volna. Ezen okfejtés szerint a tized eltitkolása, „*eltagadása*” volt a büntetés elsődleges oka, melyhez képest mintegy büntetlen eszközcselkménynek volt tekinthető a hamis eskü. Természetesen az sem kizárt, hogy mindkettőt – az „adócsalás”-t és a hamis esküt is – szankcionálni kívánta a jogalkotó.

Az e korszakot követő hosszú évszázadokra utalva Finkey Ferenc csupán annyit említ meg, hogy Lászlótól, illetve Kálmántól kezdődően egészen Mátyásig a büntető anyagi jog tekintetében szinte alig történt jogalkotói erőfeszítés az előrelépésre, s egyáltalán alig alkottak az anyagi jogot érintő jogszabályt. Ennek indokaként említi, hogy a magyarázat „*részint a XIII. századbeli királyaink gyengeségében, részint (az Anjouk alatt) a hűbéri eszmék s a compositionális rendszer, s büntetőjog magánjogias felfogásának terjedésében keresendő.*”⁹ Angyal Pál szintén a 15–16. század fordulóját tarthatta témánk szempontjából mérvadónak, hiszen – mint korábban utaltunk rá – a Tripartitumtól kezdődően tárgyalja a család hazai jogtörténetét, bár nem szolgál magyarázattal arra, hogy miért mellőzi a korábbi csalásszerű magatartások legalább áttekintő vizsgálatát.

Talán a Finkey által említett okok, talán más ok következtében, a büntető-jogalkotásra irányuló igény – elsősorban jogalkotói oldalról – háttérbe szorult, s hosszú időn keresztül nem keletkezett számottevő anyagi jogi norma. E csendet – mint oly sokszor a történelemben – a jogalkalmazói igények törték meg, s egyre erőteljesebben követelték a megváltozott társadalmi, gazdasági viszonyoknak megfelelő büntetőjogi szabályok alkotását, de legalábbis – a gyakorlati élet munkáját megkönnyítendő – a meglévő szabályok, elsősorban a szokásjog tematikus összeállítását. Eckhart Ferenc ez utóbbi törekvést látja Werbőczy Tripartitumában célt érni, amikor azt állítja, hogy a „*Hármaskönyv keletkezését az iratlan feljegyzésének szüksége idézte elő.*”¹⁰

A Tripartitum nem önálló, a szó klasszikus értelmében vett jogforrás, hanem egy szokásjogi gyűjtemény, ugyanis a kihirdetése elmaradt, s ennél fogva nem emelkedett törvényerőre. Hosszú időn keresztül azonban mégis alkalmazták a bíróságok, s így de facto jogszabálynak minősült, nagy népszerűségnek örvendő, amit Eckhart azzal magyaráz, hogy „*az egyetlen könyv volt, amelyből valaki a magyar jogról felvilágosítást szerezhetett.*”¹¹

A Tripartitum szintén vegyes jellegű norma volt, mivel a vegyes rendszerű kodifikáció elvét követte, vagyis egymás mellett tartalmazott büntetőjogi és magánjogi elemeket. A büntetőjogi elemeket tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy itt is találhatunk csalásszerű bűncselekményeket, azonban önálló, család névvel illetett deliktumot nem. Pauler¹² és Angyal¹³ e körben a következő deliktumokat említi:

- a) álarc (álarcz) vagy névbitorlás,
- b) vértagadás.

Ad a)

Az álarc vagy névbitorlás – mint csalás jellegű bűncselekmény – tényállását mindketten a Tripartitum II. részének 16. címéhez kötik, továbbá Pauler hivatkozik az 1723:46. törvénycikkre, míg Angyal előbb – valószínűleg elírásként – az 1732:46. törvénycikkre, majd a Pauler által is említettre utal. A Tripartitumra történő hivatkozások azonban kissé ellentmondásosak. Mindketten utalnak ugyanis arra, hogy az követte el ezt a cselekményt, aki „*álnev alatt idegen nemzetségbe tolakodni, annak javait és jogait csalárdul bitorolni törekszik*.”¹⁴ Ezzel szemben a Tripartitum hivatkozott cikke nem ilyen módon említi a cselekményt. A cikk ugyanis az „*Azokról a kiváltságokról, a melyek „de cujus vel quorum notitia” záradékkal készültek és az álarczokról vagy színlelt személyekről*” címet viseli, és tartalmilag rendelkezik egyfelől a káptalanok és konventek „személyazonosításra” vonatkozó jogainak megszüntetéséről. Másfelől arról rendelkezik, hogy „*ámbar találunk némelyeket, a kik üdvösségükről és becsületükről megfélekedvén, gyakran a káptalan vagy convent, néha pedig még az ország rendes birái elibe is álarczos és színlelt személyeket állítanak és visznek és velük a maguk részére nem igaz bevallásokat tétetnek*”, s a káptalan, a konvent, illetve a bíró felelősségét attól függően határozza meg, hogy tudott-e a színleltiségről vagy sem. Ez a cikk tehát expressis verbis nem rendelkezik az idegen nemzetségbe betolakodókról – bár kétségtelen, hogy csalásszerű magatartásnak (is) tekinthető, ha az valamilyen előny megszerzését célozza –, s arról sem rendelkezik, hogy mit tekint „álarcz”-nak és „szinlelés”-nek.

A két említett szerző valószínűleg az álarc(z)os – illetve ahogy az 1723-as törvénycikk említi: álorczás – személyek szóalakjának hasonlóságából indult ki, s nem vette figyelembe, hogy az idegen nemzetségbe való haszonszerzési célzattal történő betolakodást csak az 1723-as törvénycikk említi, a Tripartitum nem. Ha a későbbi norma szövegét elemezzük, akkor a nyelvtani értelmezés is alátámaszthatja érvelésünket: „*Jóllehet az álorczás személyekről [...] említést tesz, [...] de az ilyen álorczás s idegen családokba befurakodó személyek büntetéséről az említett címekben semmit sem rendeltek*.” A fentiek alapján tehát az álarcz bűncselekményének csupán egyik elkövetési magatartása volt az idegen nemzetségbe betolakodással történő elkövetés, ezen túl – valószínűleg – el lehetett követni más cselekménnyel is. Talán ennek igazolásaként értékelhetjük az „...*álorczás s idegen*...” fordulattól az „s” kötőszót is, amely az említett elkövetési magatartás jogszabályi szintű meghatározását, nevesítését hiányolja a Tripartitumból.

Utalnunk kell még az 1723:12. törvénycikkre is, amely két szempontból is jelentőséggel bír: egyfelől büntetőpolitikai szemléletváltást jelent a jogalkotás terén, amelyet már a címe is jelez („*különféle, eddig hiütlenségi bűnnek tekintett eseteket, a büntettek minőségéhez képest, enyhébb büntetéssel büntetendőknek jelentenek ki*”). Másfelől a csalás tényállásának

nyomai is felfedezhetők a törvénycikkben, mivel a „*hamis oklevelek készítőit, vagy azokat, a kik ilyenekkel a törvényszékeken tudva és nyilvánosan élnek s valakit nem életében, hanem csak javaiban megkárosítani törekednek, a károk és költségek megtérítésén felül becstelenség*” volt a büntetése. Ez a Tripartitum álarczához hasonló magatartást rendel büntetni, s a kár-, illetve költségtérítési kötelezettségen túl becstelenség szankciót tartalmaz.

Ad b)

A vértagadást Pauler a Tripartitum I. részének 38. és 39. cikkéhez, míg Angyal csupán a 38. cikkhez köti, valamint mindketten említik az 1723:46. törvénycikket mint a cselekményre vonatkozó, később keletkezett normát.¹⁵ A vértagadás bűncselekményét a 39. cikk határozza meg: „*A vértagadás pedig az, a mikor az egyik fivér vagy nővér a másik fivért vagy nővért az ő törvényes jogaitól ravaszul, alattomosan és ármányosan megfosztja és az örökségből kitudja*.”¹⁶

Láthatjuk, hogy a vértagadás alatt – amely az esetleges hétköznapi jelentéstartalomhoz képest büntetőjogi értelemben többlet-tartalommal rendelkezik – a „*ravaszul, alattomosan és ármányosan*” történő jogfosztás és örökségből való kitudás értendő. Láthatjuk tehát, hogy a jogfosztás önmagában nem volt elegendő a vértagadás bűncselekményének megállapításához, hanem szükséges volt az is, hogy az – mintegy eszköz-cselekményként – elősegítse az örökségből való kitudást mint vagyoni célt.

A Tripartitum I. részének 39. cikke – a 2. § – tartalmazza a büntetést: „*A vértagadás büntetése pedig az ebből eredő gyalázaton és becstelenségen kívül az, hogy az elítélt vártagadó minden fekvő jószágától és örökségétől örök időre elesik, és azok a jószágok és örökségek mind, arra a fivérre vagy nővérré szállanak át, a kit tudniillik megrövidíteni s törvényes jogaiból kirabolni s amaz örökségből tudniillik törekedett, és hogy ő maga is, saját személyében ennek ellátása alá és szolgáltatába kerül; kit a megtagadott fivér és nővér mintegy cselédjeként, halála napjáig élelemmel és ruházattal ellátni tartozik*.” A 3. § és a 4. § a vértagadás további formáit rendeli büntetni.¹⁷

A hivatkozott 1723:46. törvénycikk a vértagadás újabb – pontosabban nem is feltétlenül újabb, elképzelhető, hogy csupán addig nem nevesített¹⁸ – esetét szabályozza az 1. §-ban: „*Ezért, mivel a törvényes családoknak nagy jogsérelmet szoktak okozni azzal, hogy némely, többnyire bizonytalan eredetű, álorczás személyek, nemes és nagyobb családoknak neveit is felveszik, sőt nem rettegnek attól, hogy innen-onnan összeszerzett levelekkel őket illető örökösödést mutassanak ki s hogy olykor a törvényes birtokosokat perekkel támadják meg és néha vagy meg nem jelenés alapján, vagy elegendő gondoskodás hiánya miatt, a javak tetteles birtokába jussanak*.” S a vértagadók büntetése: „*Hogy az ilyenek, saját személyükre nézve azoknak, kiket megsértettek, jobbágyi alárendeltséggel örökös szolgaságába kerüljenek: fiaikat pedig, kik nem*”

önmaguktól, hanem szüleik álorczájának nyomdokait követvén, tudva és vakmerően, a felvett névben és személyiségben megmaradnak, tehát már nem mások tetteiben forognak, ha birtokosok, a hamis levelek készítőire s használóira kiszabott büntetésben, ha pedig semmijük sincs, a szolgaság említett büntetésében marasztalják el.”¹⁹

A későbbi jogfejlődés szempontjából feltétlenül említendő a törvénycikk 4. §-a is, amely azokat is büntetni rendeli, akik a meglévő vérségi kapcsolatot haszonszerzés érdekében kívánják felhasználni: „Ellenben azok, a kik a törvényes vérséget, bárminő szín alatt, akár a javak öröklésétől megfosztani akarják s rajta vesztenek, akár a családból kitagadják, vagy az örökség elnyerése céljából a szülöket, fivéreket vagy nővéreket eszteleneknek, örülteknek, holdkórosoknak, örvöngőknek, s a birtokok kormányzására képteleneknek hazudják, s e miatt azokat saját javaik uralmából s hasznvételeiből kizárni törekednek, az említett czimek büntetésével lakoljanak.” Rövid elmélkedés után megállapíthatjuk, hogy az utolsó fordulat („az említett czimek büntetésével lakoljanak”) úgynevezett tükröző büntetést takar, vagyis az a személy, aki másról a feltüntetett tulajdonságokat állította, maga volt kénytelen viselni az általa kiöltött címet.

Mindkét esetben láthatjuk, hogy mind a névbitorlás, mind a vértagadás lényege a személyre vonatkozó megtevesztő magatartásban áll. Előbbinél a hitelesnek tekintett szerv, személy haszonszerzési célú megtevesztését, utóbbinál pedig a vérségi kapcsolat létezésének állítását, másfelől – gátlástalan módon – bizonyos tulajdonságok hamis fennforgásának állítását megkövetelve a büntetendőséghez. A jogalkotó e korszakban tehát még nem kísérelte meg egy olyan generális tényállásnak a meghatározását, amely lefedné a modern csalásfogalmat.²⁰ Annak vizsgálata, hogy a generális szabályozás mellőzése tudatos volt-e vagy sem, egy önálló kutatás témája lehetne.

Mindkét esetben láthatjuk, hogy mind a névbitorlás, mind a vértagadás lényege a személyre vonatkozó megtevesztő magatartásban áll. Előbbinél a hitelesnek tekintett szerv, személy haszonszerzési célú megtevesztését, utóbbinál pedig a vérségi kapcsolat létezésének állítását, másfelől – gátlástalan módon – bizonyos tulajdonságok hamis fennforgásának állítását megkövetelve a büntetendőséghez. A jogalkotó e korszakban tehát még nem kísérelte meg egy olyan generális tényállásnak a meghatározását, amely lefedné a modern csalásfogalmat.²⁰ Annak vizsgálata, hogy a generális szabályozás mellőzése tudatos volt-e vagy sem, egy önálló kutatás témája lehetne.

Jegyzetek

*A tanulmány második része (*Paradigmaváltás – kontinuitás? Magyar kodifikációs törekvések a család definiálására a 18. század második és a 19. század első felében*) a Jogtörténelmi Szemle 2010. évi 1. számában jelenik meg. (A szerk.)

¹ Megjegyzendő, hogy az új büntetőjogi szemléletre erőteljes hatást gyakoroltak a frank, illetve a kánonjog intézményei. Lásd: Angyal Pál: *Szent István és a büntetőjog* (Attila Ny., Budapest, 1938, 7. p.); Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Grill, Budapest, 1914⁴, 59. p.). Finkey a büntetőjog közjogiassá válásáról is e vonatkozásban szól: Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Politzer, Budapest, 1905², 65. p.). Angyal Pál e közjogivá válást elismerve, utal a még jelenlévő magánjogi jellegre is: Angyal, 1938: i. m., 14. p. A frank és a kánonjogi hatást erősíti meg Pauler Tivadar is: „Az első királyok törvényeiben a kánoni jog és frank törvényhozás világos jeleire akadunk.” (Pauler Tivadar: *Büntetőjogtan*, I. kötet, Kiadta Pfeifer Ferdinánd, Pest, 1872, 10. p.).

² Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Szerk.: Mezey Barna (Osiris, Budapest, 2000, 315. p.)

³ Pauler – napjainkra is érvényes jelleggel – frappánsan foglalja össze, hogy – a frank és a kánonjogi hatáson túl – milyen erők hatottak, hatnak a mindenkori jogalkotóra: „Országos törvények büntünyekben hazánk megalapítása óta, mindenkor az idők és körülmények szükségleteihez képest hozattak, és azok koruk szellemét, méltósági fokozatát, ép úgy mint a szomszéd népek intézményeinek befolyását tükrözik vissza.” (Pauler, 1872: i. m., 9–10. p.).

⁴ Lásd például a 39., 40. és a 41. fejezetet.

⁵ Annak ellenére állíthatjuk ezt, hogy Finkey szerint „...a régi magyar jog nem is ismer csalást vagy ahhoz hasonló cselekményt.” (Finkey, 1905: i. m., 734. p. és Finkey, 1914: i. m., 737. p.) Álláspontunk szerint – mint arra később rámutatunk – létezett csalásszerű cselekmény a régi magyar jogban. Megjegyzendő, hogy Angyal Pál monográfiájában, „Hazai jogfejlődés” cím alatt a magyar szabályozás történetének bemutatását a *Hármaskönyv* időszakától kezdi (Angyal Pál: *A család*, In: *A magyar büntetőjog kézikönyve 16*. Athenacum, Budapest, 1939, 7–10. p.). Egy másik művében azonban maga Angyal utal István törvényei között adócsalásszerű tényállásra: Angyal, 1938: i. m., 12. p.

⁶ Angyal, 1938: i. m., 12. p. Abban a tekintetben viszont Angyal álláspontja is pontosítandó, hogy „*hazai jogunkban is csak igen későn alakult ki a család önálló delikumma...*” (Angyal: *A család*, 7. p.). A tizedre vonatkozó rendelkezés ugyanis tartalmilag – ha elnevezését tekintve nem is – egyértelműen családi magatartásnak tekintendő, gondoljunk csak például a hatályos Büntető

Törvénykönyv 310. § (1) bekezdésében meghatározott fordulatra, amely szerint az is adócsalásnak minősül, ha valaki megtevesztő magatartással az adóbevétel csökkenti. István dekrétumában pedig tulajdonképpen erről van szó. Ha viszont arra gondolt Angyal, hogy önálló büntető kódex önálló tényállásaként család elnevezéssel későn találkozunk a magatartással a hazai büntetőjog-történetben, akkor természetesen helytálló a kijelentése, tekintettel arra, hogy az első magyar kódex csupán 1878-ra datálható. A Csemegi-kódex indoklása ez utóbbi értelemben hiányolja a csalást mint önálló delikumot a magyar jogból (Löw Tóbiás: *A magyar Büntetőtörvénykönyv a büntettekről és a vétségekről és teljes anyaggyűjteménye*. II. kötet. Budapest, 1880, 733. p.). Nem utal Angyal az adócsalásról szóló művének hazai jogfejlődésre vonatkozó részében sem István adócsalás-jellegű normájára (Angyal: *Az adócsalás*, In: *A magyar büntetőjog kézikönyve 8*. Athenacum, Budapest, 1927, 20–25. p.).

⁷ Érdekes, hogy Angyal a 2. § esetében így fordítja a latin nyelvű eredetit: „Ha pedig a püspöknek járó tizedet vonja el...” (Angyal, 1938: i. m., 12. p.). Ezzel szemben a Corpus Juris Hungarici CD-ROM változatában a „Valaki pedig a püspöknek osztott tizedet meglopja...” fordítás szerepel. Az első fordításban a 2. §-ban rögzített magatartás – kiindulva az 1. § adócsalás jellegű értelmezéséből – inkább az 1. § értelmezéséhez áll közelebb, míg a második fordítás esetében egy lopás jellegű cselekmény megállapítására enged következtetni. Valószínűleg ez az értelmezési probléma egyébiránt nem okozott gondot a korabeli jogalkalmazás során, tekintettel arra, hogy a lopás és a csalás tényállási szintű elhatárolása még nem bírt komoly gyakorlati jelentőséggel.

⁸ Angyal Pál: *I. Endre és Szent László büntetőtörvényei* (Attila Ny., Budapest, 1941, 13. p.)

⁹ Finkey, 1914. i. m., 60. p. Eckhart Ferenc egyébiránt István, László és Kálmán idősza után – következő állomásként – szintén a Hármaskönyv szabályozásával foglalkozik (Eckhart, 2000: i. m., 315–321. p.).

¹⁰ Eckhart, 2000: i. m., 158. p.

¹¹ Uo., 159. old.

¹² Pauler Tivadar: *Büntetőjogtan*, II. kötet (Kiadta Pfeifer Ferdinánd, Buda-Pest, 1873, 263. p.).

¹³ Angyal Pál: *A család*, 7. p.

¹⁴ Lásd az előző két lábjegyzetet.

¹⁵ Pauler, 1873, 263. p., illetve Angyal: *A család*, 7. p.

¹⁶ A cikk 1. §-a „értelmező rendelkezést” tartalmaz: „A fivér és nővér alatt pedig értsd e helyen bármely nemzetségi atyafiát, a ki a birtokjogban vele egyenlően örökösödik.”

¹⁷ Angyal csupán az 1723-as törvénycikk által megállapított bűntetést említi. Angyal Pál: *A család*, 7. p.

¹⁸ Következtethetünk abból is erre, hogy maga a jogszabály is így fogalmaz: „Ezért, mivel a törvényes családoknak nagy jogsérelmet szoktak okozni azzal...” Valószínűleg itt arról lehet szó, hogy a jogalkotó, eleget téve az élet igényeinek, egy már előforduló s általa károsnak tartott magatartást pónalizált.

¹⁹ 1723:46. törvénycikk, 3. §.

²⁰ Az egyes szerzők a korabeli szakirodalomban is különböző cselekményeket soroltak a család fogalmához. Ahogy a Csemegi-kódex miniszteri indokolása – amely Bodo, Huszty és Vuchetich álláspontját is részletesen ismerteti – megállapítja: „régebbi jogtudásaink nézetei is végtelenül különböznek e büntettré nézve.” Löw Tóbiás: *A magyar Büntetőtörvénykönyv...* II. kötet, 733–734. p. Az említetteken túl, Szlemenics álláspontjára lásd: Angyal Pál: *A család*, 8. p.

I.

A tudománytörténet arra int, hogy a tudomány általában relatív értékkel bír, abszolúttal ritkán. Az emberi tudás megállíthatatlanul növekszik, és minden tudományos diszciplínában időről időre kritikusan megvizsgálják a látszólag támadhatatlan alapvetéseket is, sokszor azzal az eredménnyel, hogy elvetik őket. Ebben az esetben beszélünk paradigmaváltásról.¹

Ilyen körülmények között kifejezetten nehéz bármely tudományág eredményességét objektíven értékelni. Úgy gondolom, egy ilyen értékelésnek figyelemmel kell lennie legalább a következő kritériumokra: a) a tudományos eredmények terjedelme és színvonala; b) az azokban levont következtetések eredetisége és

Pavel Maršálek

A cseh jogtudomány és metodológiája a két világháború között

és egy szerzői kollektíva munkáját, a *Csehszlovák közjog szótárát* (Brno, 1929–1948). Értéküket mutatja az a tény, hogy a jogtudomány és a joggyakorlat máig

František Weyr

Jan Krčmář

Jaromír Sedláček

elfogadhatósága; c) azok gyakorlati hasznosíthatósága; d) a munka bel- és külföldi visszhangja. Ezen kívül fontos, hogy az elért eredmények kiállják-e az idő próbáját. Ha a két világháború közötti időszak jogtudományát ezen szempontok alapján vizsgáljuk, az alábbi következtetésekre juthatunk.

A) A két világháború közötti cseh jogtudomány olyan művek sorát termelte ki, amelyek tartósan hatottak és máig a tananyag részét képezik. Legalább a két legfontosabbat említve: elsőként Jaromír Sedláček és František Rouček tollából a *Komentář a cseh általános polgári törvénykönyvhöz (Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. I–VI. V. Linhart, Praha, 1935–1937)* című művét

ismeretszerzési forrásként, illetve érvelések alátámasztására használja őket.² Emellett tankönyvek soráról kell megemlékezni (a jogelmélet területén Weyr, a polgári jogban Krčmář, Hoetzel közigazgatási jogi műve, Kapras cseh jogtörténete stb.).³ Ezek a tankönyvek nemritkán szinte monográfia szintűek, és pedagógiai szempontból is példásan szerkesztettek. Azt bizonyítják, hogy egy jogi tankönyv felsőoktatási használatra anélkül is megfelelően és konzisztensen megírható, hogy – ami ma általános – több ezer oldalt megtöltene. Az első köztársaság idejéből származó egyetemi kézikönyvek évtizedek múltán is (szívesen utánozt) példaképek. Némelyik azonnal újra kiadható lenne (pl. Vančura római jogi összefoglalója),⁴ mások bizonyos kiegészítésekkel (Karpas tankönyvét a

cseh állam és a cseh jogforrások történetéről ki kellene egészíteni a "magánjog fejlődésének áttekintésével). Ezen munkák jó része ma is kifejezetten modernnek tűnik (pl. Tilsch műve, a polgári jog általános része).⁵ Valószínűleg ezért hajlandók jogászok nem jelentéktelen összegeket is megadni értük.

B) Az eredetiség követelményét illetően a brnói jogelméleti iskola (normatív elmélet) érdemel említést, amely szembefordult a klasszikus jogpozitivizmussal (néhány esetben viszont annak extrém változatát jelenti). Ahogy a továbbiakban részletesen bemutatjuk, ez a jogtudományi iskola a filozófiában gyökerezik (Immanuel Kant műveinek Arthur Schopenhauer általi értelmezéséből); ismeretelméleti és metodológiai kérdések megoldására törekedett (és felállította a jogtudományi ismeret tisztaságának valamint a jogászai módszerek és a jogi terminológia tisztaságának posztulátumát). Irányultsága tudományközpontú, ideológia- és metafizika-ellenes volt. A jogtudomány feladata eszerint a hatályos jog elfogulatlan megismerése tiszta jogi módszerek segítségével, megszabadulva a metodológiai szinkretizmus terheitől. Ez a tudomány szabad akart lenni minden jogon kívüli, főleg ideológiai befolyástól, tartózkodni kívánt a hatályos jog bármilyen értékelésétől és a jog alakításába való bármilyen befolyástól is. Metanormatív tanokkal, illetve a metafizikával (a természetjog és az abszolút igazságosság értelmében) egyáltalán nem kívánt foglalkozni.⁶

A brnói jogelméleti iskola korrelált a Hans Kelsen által alapított bécsi tiszta jogtannal. A kettőt – Vladimir Kubeš, a normatív elmélet egyik ismerőjének szavai szerint – összekötötte „Kant kriticismusa – bár eltérően értelmezve – mint filozófiai alapgondolat, a létező és az elrendő, az ismeret és az akarat dualizmusa, az ebből eredő alapvető normatív és metodológiai konzekvenciákkal; a jogismeret és a jogképződés közötti különbségtétel és a *de lege lata* és *de lege ferenda* ebből eredő megkülönböztetése (hatályos jog egyfelől, illetve az alkotandó, kívánatos jog másfelől), a dinamikus jogkonceptió – együtt a hierarchikus jogi felépítmény és az alapvető norma elméletével; végül a jogi struk-

túraanalízis művelése azzal a céllal, hogy megalkossák a lényeges jogi fogalmak rendszerét, ami az összes elképzelhető jogrendszer megragadásához megfelelő lenne.”⁷

A brnói normatív elméletnek – alapítóján, František Weyren kívül – egy sor követője volt; a különböző szerzők eltérően határolják le ezt a csoportot. Legjelentősebb képviselői közé tartozott mindenképpen Jaromír Sedláček, Hynek Bulín, Karel Gerlich, Zdeněk Neubauer, Antonín Procházka, Václav Chytil, Jaroslav Krejčí és Vladimír Kubeš. Karel Engliš és bizonyos fokig Jaroslav Kallab is szorosan kötődött hozzá. Az iskolának sok kritikus is volt, nemcsak a jogászok körében. A normatív elmélet ellenfelei közé a jogtudományok köréből Bohuš Tomsa, Emil Svoboda, Vladimír Čermák, Otakar Sommer, Jan Krčmář, Jiří Hoetzel és Antonín Hobza tartozott. A normatív elmélet ellen filozófusok, például Josef Tvrdý, Josef Král, Josef Ludvík Fischer, a szociológus Emanuel Chalupný és Inocenc Arnošt Bláha is sikra szálltak.⁸ A kritika a normativista doktrína nagymértékű absztrakciója, a túlzott logizmus és a jog társadalmi gyökereinek figyelmen kívül hagyása ellen irányult.⁹ Elutasító hangok hallatszottak a hagyományos jogi terminológiától való könnyelmű elfordulás, valamint egyes normativista elképzelések miatt is (pl. az állam és a jogrendszer azonosítása).¹⁰ A kommunista hatalomátvétel után ehhez társult a marxizmus-leninizmus ideológiájának pozíciójából érkező kritika.¹¹

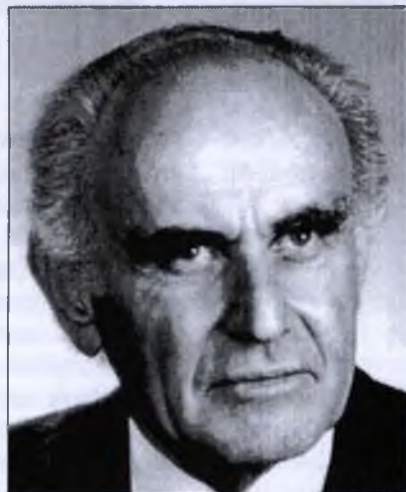
A normativista tanok elítélése sok tekintetben jogos lehetett. Mégsem vitatható el a brnói normatív elmélettől, hogy jelentős szolgálatot tett a jogtudomány fejlődésében; egyike a két világszínvonalú jogtudományi iskolának, amelyek eredete Csehszázhoz köthető. A másik iskola Weinberger jogi neoinstitucionalizmusa (amely a normativizmusra, mint egyik eredőjére hivatkozik).¹² Mai szemmel szimpatikus a normativizmus ideológiaellenes vonása, törekvése a jog és a politika elválasztására. A normatív elmélet tanaival útjában állt a totalitárius rendszerek elméletének és gyakorlatának, amelyekben a jog teljesen alá volt rendelve a politikai céloknak.¹³

Vladimír Kubeš

Václav Chytil

Ota Weinberger

C) A két világháború közötti jogtudományunk eredményeinek használhatóságához nem férhet kétség. A jogászok társadalmi aktivitása is figyelemre méltó.

Voltak jogászok, akik már Csehszlovákia léthozzáadásában is jelentős részt vállaltak (pl. Alois Rašín vagy František Soukup), s a továbbiakban fontos posztokat töltöttek be az államapparátusban (a már említettek mellett pl. Karel Kramář [miniszterelnök]). A jogtudósok közül többek között Karel Engliš (pénzügyminiszter és a Nemzeti Bank kormányzója) és Jan Krčmář (oktatási miniszter) jutott állami tisztséghez.

Nagy számban tevékenykedtek jogászok a politikai pártokban, az egész politikai spektrumban, és képviselték ezeket a parlamentben. Nemcsak a jogi és igazságügyi területen működtek.¹⁴ Szerepük a náci megszállás idején különösen kiemelkedő volt, köszönhetően a legfelsőbb közigazgatási törvényszék akkori elnöke és egy darabig ún. államelnök Emil Hácha és kollégái (Jiří Havelka und Josef Kliment) érdemeinek.¹

D) Az első köztársaság jogtudományára adott bel- és külföldi reakció semmiképpen sem elhanyagolható. Nem csak a brnói normativizmusra való válaszról van szó. A jogtudósok kapcsolatot áptak a többi tudományág képviselőivel (itt kell megemlíteni pl. a jogtörténészek és társadalomtudósok közötti interdiszciplináris kapcsolatokat), utaztak külföldre és publikáltak külföldön (jelentős mértékben pl. a romanista Miroslav Boháček és Jan Vážný).¹⁶ Ezen kívül a jogtudósok egy sor jogi folyóiraton keresztül befolyásolták a szakmát és a nyilvánosságot (*Právník*, *Sborník věd právních a státních*, *Časopis pro právní a státní vědu*, *Vědecká ročenka Právnické fakulty Masarykovy univerzity*, *Právní praxe*, *Bulletin de droit tchécoslovaque* és *Revue internationale de la théorie du droit*). Az önállóan, ill. sorozatok keretében kiadott monográfiák is nagy érdeklődésnek örvendtek (*Knihovna Sborníku věd právních a státních* és *Sbírka spisů právnických a národohospodářských*).

Általánosságban elmondható, hogy a két világháború közötti cseh jogtudomány színvonala elsősorban azért csodálatraméltó, mert képviselői csupán a cseh jogtudósok második generációját jelentették, és mert

ez a tudományág, mint még látni fogjuk, nem rendelkezett jelentős támogató háttérrel.

Karel Kramář

Emil Hácha

Bohuš Tomsa

II.

A két világháború közötti cseh jogtudomány története, vitathatatlan jelentősége ellenére, maig nincs megfelelően feldolgozva. Eddig csak két, meglehetősen rövid értekezés született a témáról: Václav Vaněček *Literatura právníká* (Jogi irodalom) c. tanulmánya a *Československá vlastivěda* (Csehszlovák történelem) tizedik kötetében (Osvěta, 1931), illetve egy fejezet Bohuš Tomsa *Nauka o právních vědách* (A jogtudomány tankönyve) című könyvében (Praha, 1946).

Ez a két munka csupán bevezetést tud nyújtani a témába. Jellegükben a jogtudomány egyes ágainak állapotfelmérését jelentik. A korabeli jogtudomány képviselőit és munkásságukat mutatja be az olvasónak. Nem elemző, hanem összefoglaló munkákról van szó, amelyekből hiányzik a tárgyalt témától való megfelelő időbeli távolság is.

Mégis van egy döntő különbség a két tanulmány között. Vaněček munkája a tények közlésére koncentrál, és részletes felvilágosítással szolgál a jogtudomány valamennyi ágáról. Tomsa műve viszont éppen tényanyagára nézve kevésbé kimerítő, s inkább filozofikus hangvételű. Azoknak a szellemi áramlatoknak az ismertetésére összpontosít, amelyek a jogtudomány, valamint az egyes jogtudósok helyzetét befolyásolták. Tomsa követi a dogmatikai, történeti, szociológiai és összehasonlító módszerek fejlődését és kapcsolódási pontjaikat. A mód, ahogy a két szerző a témát megközelíti, elárulja szakmai irányultságukat: Vaněček jogtörténész, Tomsa viszont jogfilozófus volt.

Egységes a két munka a cseh jogtudomány magas színvonalának méltatásában. Vaněček csodálkozva állapítja meg: „ha egy generációval visszatekintünk, [...] alapítókát és úttörőket találunk” az újraalapított cseh egyetem jogi karán, Prágában.

Ezek közé az alapítók közé sorolja a polgári és kereskedelmi jogász Antonín Randát, a perjogász Emil Ottot, az alkotmány- és közigazgatási jogász Jiří Pražáket és a romanista Leopold Heyrovskýt.¹⁷ Tomsa

felidézi, hogyan került ki az idők során a cseh jogtudomány a német, illetve osztrák jogtudomány hatása alól. Ennek alapja a független Csehszlovákia volt, ahol a jogtudósok a fejlett francia és angolszász kultúrával is kapcsolatba kerültek.¹⁸

A két régebbi, alapvető átfogó munka mellett a későbbi időszakokból itt-ott léteznek a téma részaspektusainak feldolgozásai. Jól sikerült a vonatkozó fejezet a Károly Egyetem átfogó történetében (*Dějiny Karlovy univerzity*). Szépen megmutatkozik benne, hogy a jogtudományt milyen erősen befolyásolta az egyetemi tanulmányok felépítése. A jogi karok (Prágában, Brnóban és Pozsonyban) természetes és egyben egyedüli központjai voltak a jogtudománynak. Az oktatást a dogmatikai és történeti tárgyak uralták, ami lecsapódott a tudományos tevékenység irányultságában és döntően meghatározta a tudományos teljesítmények jellegét.

Az ún. professzori rendszer, amely az oktatás céljait szolgálta, a jogtudomány professzionális közeget néhány professzorra redukálta. Ezt a helyzetet csak részben enyhítette az egyetemi magántanári kinevezés lehetősége. A magántanárok ugyanis nem voltak a kar alkalmazottai, csak taníthattak ott. Ha rendszeres egyetemi tanárok szerettek volna lenni, rendszerint éveket kellett várniuk, amíg egy tanszék megüresedett. Ez akkor történt meg, ha az addigi professzor meghalt vagy egy tekintélyesebb karra hívták (a váltás rendszerint Pozsonyból Brnóba, majd onnan Prágába történt).¹⁹

Figyelemreméltóan átfogó az *Antologie české právní vědy* című antológia (Praha, 1993), amely a nagy jogtudósok rövid életrajza és életpálya-leírása mellett tartalmazza publikációik áttekintését, valamint részleteket munkáikból. Kár, hogy a jogtudomány néhány jeles képviselőjét szándékosan kihagyták (így a jogtörténész Josef Klimentet,²⁰ az alkotmányjogász Jaroslav Krejčí²¹ vagy a közigazgatási jogász Emil Háchát²² és Rudolf Dominikot²³). Azon a véleményen vagyok, hogy ezeknek az embereknek a náci megszállás alatti személyes hibái nem szolgáltatnak okot arra, hogy tudósként is elfeledkezzünk róluk. A könyv másik gyenge pontja az egyes tanulmányok bizonyos tartalmi kiengeszteltlansága.

Néhány munka részletesen foglalkozik a brnói jogelméleti iskolával – szorosabban véve annak legismertebb elemével, a normatív elmélettel. A *Brněnská škola právní teorie (normativní teorie)* című antológiáról van szó, amelyet Ota Weinberger és Vladimír Kubeš

állított össze (2003-ban Prágában jelent meg), valamint a *Misto normativní teorie v soudobém právním myšlení* című gyűjteményről, amelyet ugyanabban az évben Brnóban adtak ki. Ide kell számítani Ladislav Vojáček jól sikerült *První pražští učitelé na brněnské právnické fakultě* című tanulmányát, amely a

Jogtörténeti Tanulmányok 39. számában jelent meg.

A jogtudomány egyes területeinek fejlődéséről az első köztársaság idején a jogi kar ünnepi kötete (*Právnická fakulta Univerzity Karlovy 1348–1998*. Praha, 1998) nyújt áttekintést. Tanulmányosak Václav Pavlíček, Vladimír Mikul, Miroslav Potočný, Eduard Němeček, Milan Sláma, Ivan Tomažič, Jan Musil és Jiří Rajmund Tretera tanulmányai.

A gyakorlatban használhatatlan Václav Vaněček *České právnictví za kapitalismu* (A cseh jogtudomány a kapitalizmus idején. Praha, 1953) című könyve – ideológiai elfogultsága és az objektivitás hiánya miatt. A szerző nem takarékoskodik a korabeli jogtudománnyal szembeni kitérésekkel, amelyet azzal vádol, hogy feladta magát a burzsoá érdekekkel szemben, és egyébként is alacsony színvonalú. Különös megvetéssel tekint a brnói iskolára.

Nem árt Vaněček művéből néhány passzust idézni. Néhány megfogalmazás és következtetés ugyanis valóban furcsa – különösen ha Vaněček korábbi, fentebb idézett munkájával hasonlítjuk össze. Véleményem szerint a kommunista rendszer által kifejtett nyomás és az egzisztenciális félelem sem igazolja ideológiai pamfletek és rendelkezésre készült könyvek írását. Egy ilyen tett vétség a tudományos etika alapelvei ellen. Arra tekintettel, hogy a nácizmussal való együttműködésük miatt diszkreditálódott tudósoknak máig nem bocsájtok meg, nincs alap elnézőnek lenni azokkal, akik a kommunista rendszer szolgálatába álltak.

Az akkoriban a tudományos munka egyetlen helyét jelentő jogi karokon uralkodó viszonyokról így ír Vaněček: „Az új karok közül már az 1920-as években az új Masaryk Egyetem jogi kara került előtérbe. Ezt elsősorban a nagyvonalú reklámmal, valamint Stránský lapjával, a *Lidové noviny*val való szoros együttműködéssel érték el, amely kapcsolatban állt a Morvaországban igen befolyásos Bat'a érdekeltségeivel és Karel Engliš tevékenységével, aki a legkiemelkedőbb professzor, az egyetem rektora, többször pénzügyminiszter, valamint a „nemzeti banda” [a Nemzeti Bankot érti alatta – P. M.] kormányzója volt, és végül általában „modernségével”, amivel kiteljesedett for-

Jiří Pražák

Josef Kliment

mában a cseh burzsoázia látszólag haladó uralkodó köreit szolgálta.

Szerepet játszott az a jelenség is, ami korábban a cseh jogászság körében ismeretlen és a cseh tudományban általában példa nélküli volt, nevezetesen az a nagyszájú légvárépítés (talán erős, de teljesen helyénvaló kifejezés), amit a kar fő képviselői folytattak František Weyr vezetésével. A brnói *Lidové noviny* tulajdonosa, Jaroslav Stránský egy megátalkodott reakciós és rendkívül rafinált képmutató, a kar testületének tagja volt, először oktatóként, majd a büntetőjog professzoraként. A brnói kar szintere és fészke lett egy tannak, ami magát „tisztá jogtudománynak” vagy „normatív” elméletnek adta ki, s hevesen és kényesen elkezdett elhatárolódni mindattól, amit képviselői később „hagyományos” jogtudománynak neveztek. A nem jogász közvélemény szemében a „brnói iskola” haladónak és bátorinak kezdett tűnni, olyannak, ami pl. a prágai kart messze maga mögé utasította, és egyedül volt méltó képviselője a legújabb és valóban „nemzetközi” cseh jogtudománynak.”²⁴

Két bekezdéssel lejjebb Vaněček a normatív elmélet marxista kritikáját is megfogalmazta: „A német filozófiai idealizmusra (újkantizmusra) támaszkodva Weyr és tanítványai által a brnói jogi kar katedrájáról hirdetett elméletükben tagadták a jog valódi természetét, mint „ennek a világnak” az egyik jelenségét, és még inkább osztálytársadalmi termék mivoltát. A normatív elmélet méltóságán alulinak tartotta, hogy egyáltalán foglalkozzon azzal a tézissel, hogy a jog az államban uralkodó osztály akarátát juttatja kifejezésre. Laikusok látóköréből, akik a brnói kelsen-veyri tanok hatókörébe kerültek, eltűnt minden kapcsolat a jog (mint felépítmény) és a közgazdasági alap között.”²⁵

Brnóról szóló értekezését Vaněček a következőképpen zárja: „Weyr befolyása miatt a normatív elmélet teljes mértéken uralta a brnói kart. Olyan mély gyökeket vert itt, hogy a német megszállást is túlélte, és még 1945 után is hangadó volt, így egy olyan lövészárkba húzódott be, ahol akkor a reakció fészkelte.”²⁶

A prágai kar csak kevéssel szerepel jobban Vaněčeknél, mint a brnói, s csak azért, mert ott a normatív elméletnek nem volt sikere. Ebben az összefüggésben megjegyzi: „A brnói normatívok olyan járókelőkre emlékeztetnek, akik lendületesen, elegáns léptekkel járnak, egymásnak bókolnak, és egymást kölcsönösen

csodálják – anélkül, hogy akár csak sejténék, hogy tévúton járnak. A prágai típusú jogászok nehézkes, botladozó, egymás lába közé lépő járókelőkre emlékeztetnek, de legalábbis egy olyan utat követnek, ami relative viszonylag helyesebb volt. Itt rögtön meg kell jegyezni, hogy a két „iskola” bázisa és az általuk követett irány végeredményben azonos volt. A brnói normatívok és a prágai „pozitívok” ideológiai alapja tudományos szempontból nem volt eltérő: burzsoá volt, reakciós volt, objektivista volt.”²⁷

Az első köztársaság tudományos eredményei sem kerültek el Vaněček ítéletét: „Szomorú tény marad, hogy az 1918 utáni csaknem három évtizedből sem Prágából, sem Brnóból, sem Pozsonyból nincsenek alpművek, és még olyan írások sem, ame-

lyek a saját idejükben hasonló jelentőségűek lettek volna, mint valaha Hermenegild Jirečektól a *Slovenské právo v Čechách a na Moravě* (A szláv jog Csehországban és Morvaországban), a *Codex juris Bohemici* kiadása ugyanattól a szerzőtől, Rand könyvei, a *Držba* (Birtok) és a *Vlastnictví* (Tulajdon), Ott munkája a római jog recepciójáról országainkban, Riebertől a *Krajské zřízení* (A kerületi rendtartás), Storchtól a *Řízení trestní* (A büntető-eljárásjog), Heyrovskýtól a *Dějiny a systém římského práva* (A római jog története és rendszere), Ott-tól a *Soustavný úvod ve studium řízení soudního* (Rövid bevezetés a peres eljárás tanulmányozásába), valamint Pražáktól a *Právo ústavní* (Alkotmányjog) és a *Právo správní* (Közigazgatási jog). Az első köztársaság által ebben a tekintetben nyújtott teljesítmény hiányossága az volt, hogy a legérettebb szerzők elsősorban csak egyszerű tankönyveket írtak az előadások látogatóinak (azt a feladatot akkoriban lebecsülték), és nem általános összefoglalásokat az érintett tárgy anyagának aktuális állásáról. Ezen túl-

A prágai Károly Egyetem Jogi Kara

A brnói Masaryk Egyetem Jogi Kara

menően a jogi írók-tudósok ebben az időben nem csak diszciplinájuk jelenségeinek történeti szemléletét adták fel, hanem nélkülözték az összehasonlító elemeket és a módszertani kérdéseket (az ún. brnói iskola kivételével, ami viszont teljesen tévúton járt), és – kevés kivétellel (pl. Hora) – láthatóan a Szlovákiában hatályos jogot is elvetették, s a régi osztrák vonalat vitték tovább. Igaz, hogy pl. a prágai jogi kar soraiból gyakran hallatszott kritika a brnói elmélettel szemben, valójában mégsem lehet arról beszélni, hogy a normatív elméletet antiidealista vagy akár történelmi-materialista alapon kritizálták volna.²⁸

Ezekhez az idézetekhez nincs mit hozzáfűzni. A szerzőt biztosan meg lehet védeni. Az előző évszázad ötvenes éveiben nem csak ő egyedül írt így. Az első köztársaság jogtudományának kritikájában néhányan még kibékíthetlenebbek voltak. A gyűlölet céltáblája különösen a brnói normativizmus volt, amit nem ritkán a fasizmusához hasonlítottak.²⁹

III.

Azon témák közül, amelyekkel a cseh jogtudomány a két világháború között foglalkozott, a metodológiai kérdéskörnek volt különös jelentősége. Az akkoriban zajló viták saját korukon túlmenő jelentőségűek, és a jogalkalmazásban is lecsapódtak. A legjelentősebb nézeteltérés metodológiai kérdésekben a brnói normatív iskola és a klasszikus jogpozitivizmus képviselői között állt fenn. Más áramlatoknak (mint a természetjogi és a történeti-jogi irányzat) jogtudományunkban kevés befolyása volt, illetve még fejlődésük elején álltak (így a jogszociológiai irányzat).³⁰

A metodológiai viták elsősorban a jog, mint tudomány felfogását, tárgyának lehatárolását és a jogi módszerek elnevezését érintették. A brnói normativizmus a jogtudomány „tudományosítására” törekedett, miközben tárgyát a hatályos jogra szűkítette le (a metanormatív gondolatokat, értsd a jog és a jog által befolyásolt életről vallott elképzeléseket, kivette a vizsgálódás tárgyából). A jogtudomány feladata ennek a jognak a megismerése lett volna – jogtudományból a jog tudományává kellett volna válnia (a jogpolitikát és a jogszociológiát veszni hagyta volna). Egyidejűleg ez az iskola a jogot egy „tiszt” jogi módszerrel próbálta megragadni. Meg akarta haladni a korábbi módszertani szinkretizmust –

arra törekedett, hogy a jogi módszertant a természettudományi, történeti, szociológiai és pszichológiai elemektől megtisztítsa.³¹

Ezekben a nézetekben a normativizmus filozófiai kiindulópontja – kötődése Kant tanainak schopenhaueri interpretációjához – tükröződött. A norma-

Jaroslav Kallab

Karel Engliš

tivista teoretikusok éles határt húztak a sein és a soll-sein világa, az ismeret és a kívánság (szellem és akarat, elmélet és gyakorlat) közé. Szerintük annak a világa, ami van, és annak a világa, aminek lennie kellene (és amibe a jogot helyezték), más elvek szerint működik (okozatosság a normativitással szemben), és más módszerek segítségével lehetséges a megismerésük (az első esetben az okozati, a második esetben a normatív módszerrel), amelyeket nem szabad összekeverni. Ebből a gondolatból kiindulva zárták ki a jogtudomány tárgyköréből a metanormatív elemeket és követelték a tiszta módszert, a jogtudományt pedig (az etika, a nyelvtan, a logika és az esztétika mellett) a normatív tudományok közé sorolták.³² Az ismeret és a kívánság, a kognitív és az akarati szféra közötti különbségtétel aztán megmutatkozott a tudomány mint elméleti tevékenység normativista definíciójában, amelynek esetén csak a mindenkor tárgy megismerése a cél (a jogtudomány esetén a hatályos jog megismerése), és nem az akarat és a kívánság (mint pl. a politikában a jogalkotás esetén). Ez a forrása a normatív tanok szcientista (antimetafizikai és ideológiaellenes) orientációjának, a tudomány (elmélet) és gyakorlat konzekvens szétválasztásának, a gyakorlati jogtudomány tagadásának.³³ A normativisták felfogása szerint a jogtudomány „senkit sem szolgálhat, és semmit nem akarhat, kivéve a megismerést”. A normatív módszer

segítségével fel kell ismernie, hogy „mi következik a jogrendből”, és felhagynia tárgya értékelésének minden kísérletével.³⁴

A mondottakból kitűnik, hogy a brnói normativizmus figyelme noétikai és módszertani kérdésekre irányult. A normativizmus képviselői közül ezen kérdéskörök feldolgozásában a legnagyobb részt František Weyr,³⁵ Jaromír Sedláček,³⁶ František Rouček,³⁷ Hynek Bulín³⁸ és Václav Chytil³⁹ vállalták. Nagy részében eredeti életművet hagyott maga után Karel Engliš, és még őt is felülmúlta Jaroslav Kallab.⁴⁰ Engliš ugyan a normatív elmélet köréből érkezett,

később viszont nagyrészt a saját útját járta. Kant dualizmusával, a sein és sollen világával a trializmust állította szembe: a világ, amilyen, a világ, amilyennek szeretnénk és a normák világa. Ennek felel meg az ismeret három formája: okozatos-ontológiai, teleológiai és normatani. Engliš kutatásainak súlypontja a közgazdaságtan területére esett.⁴¹ Kallab elutasította a tiszta jogtudomány posztulátumát, de különbséget tett a jog tudománya (amelynek a hatályos jogot kell megismernie) és a jogtudomány között (amelynek meg kellene határoznia, mi a jog és a jogos – vagyis de lege ferenda kellene foglalkoznia vele). Ezzel gyakorlatilag kilépett a normativisták soraiból. Nem kisebb személyiség, mint maga Weyr tartotta legméltóbb ellenfelének, és folytatott vele számos vitát.⁴²

Valójában a normatív iskola nem szorítkozott általános noétikai és módszertani kérdésekre, hanem terjeszkedett a jogágak területén is: a polgári jogban (Jaromír Sedláček,⁴³ Vladimír Kubeš⁴⁴), a kereskedelmi jogban (František Rouček),⁴⁵ az állam- és alkotmánytanban (František Weyr,⁴⁶ Zdeněk Neubauer,⁴⁷ Jaroslav Krejčí⁴⁸), a közigazgatástudományban (František Weyr,⁴⁹ Jaroslav Pošvát⁵⁰), a pénzügytanban (Kazimír Čákr⁵¹, Vladimír Vybrál⁵²), a büntetőjogban (Josef Keprt),⁵³ a perjogban (Karel Gerlich,⁵⁴ Antonín Procházka,⁵⁵ Hynek Bulín⁵⁶) és a nemzetközi jogban (Bohumil Kučera,⁵⁷ Josef Budník⁵⁸).

Hogyan fogadták a klasszikus jogpozitivizmus képviselői a normativista teoretikusok ezen törekvéseit a tudomány leszűkítésére? Nagyrészt negatívan, ha egyáltalán nyilvánosan reagáltak rá. A normativista koncepció ellenfelei többségükben a prágai jogi kar tanárai közül kerültek ki, Brnóban pedig kevesen voltak.⁵⁹ A normativizmus szélsőséges idealizmusával és következtetlenségével nemritkán kedvezett a kritikának.

Nemrég Milos Večeřa foglalta össze találóan a normativista noétika és módszer elleni főbb érveket korabeli források felhasználásával: „A normatív elmélet noétikai kiindulópontjai, amelyek a normatív ismeretek rendszerét alkották, axiómákon nyugodtak, amik viszont nem abszolút érvényűek, mint azt a jogi normativizmus posztulálni kívánta. [...] A normatív ismeretnek az okozati felismeréssel való összefüggéséről nem lehet megelégedni. A megismerő alany-

nak egy jogi norma megismerésekor szükségszerűen az okozatosság világába kell váltania, ti. a norma tartalmát az okozati világ jelenségeivel összefüggésben kell felismernie. A normák érvényességének formális előfeltételei is az okozati törvények alapján jönnek létre. Nemcsak a *quid iuris* kérdést tesszük fel a nor-

mativistákkal együtt, hanem egyidejűleg a *quam ob rem?* kérdést is. A jogtudomány a jogfejlesztés során nem mondhat le hozzájárulásáról a jogi kapcsolatok valóságban lehetséges és célszerű modelljeinek megalkotásához, amennyiben a normát a jogon kívüli tények, valamint a társadalomban létrejött „élő jog” általánosításának is tekintjük.”⁶⁰

A hibák e felsorolását, amelyekben normatív iskola jogi noetikája és módszertana szenved, a következőkkel lehet kiegészíteni: a megismerés tárgyának és alanyának elharmarkodott szétválasztása, az alany passzivitása a megismerés folyamatában, a túlzott formalizmus, állandóság, a módszerek túlzott redukálása. Végül a normatív gondolkodás alapvető ontológiai és ismeretelméleti posztulátumaival találkozónánk (sein és sollen, ismeret és kívánság kettőssége), és annak a kérdésnek a megfontolásával, hogy építhető-e helyes elmélet téves alapokra.

A brnói normatív iskola és a klasszikus jogpozitivizmus képviselői közötti vita nem szorítkozott kizárólag a jogi noetikára és módszertanra, hanem a jogi terminológiát is érintette. A normativisták az ún. klasszikus jogtan számos fogalma kapcsán felhívták a figyelmet a logikai következetesség hiányára, és saját terminológiájukat ajánlották, amely a közjog fejlődését követte.⁶¹

A normatív elmélet kiindulópontja a norma fogalma lett, amely František Weyr definíciója szerint

az, aminek lenni kellene.⁶² A normativisták kétféle normát ismertek: az általános (absztrakt) normát, amely a törvényekben és rendeletekben található, valamint az individuális (konkrét) normát, amely az egyes jogi aktusokban és jogügyletekben játszik szerepet. A normák összessége hierarchikus, az ellentmondás-mentesség alapelveire épülő egésznek tett ki – a jogrendszer.⁶³

A normativisták azt állították, hogy a jogi normákból mindig kötelezettségek erednek. Az alanyi jog számukra pusztán látszat volt, következésképpen elvetették annak létét. Ezzel megtették a döntő lépést az objektív

Jaroslav Krejčí

Bohumil Kučera

és szubjektív jogok hagyományosan elismert dualizmusának tagadása felé. A normativisták szerint ez eleve mesterséges, és ezáltal felesleges volt. Hasonló hevességgel vitatott a normativizmus további, hagyományosan elismert kettősségeket: a köz- és a magánjogét, az anyagi jogét és az eljárásjogét, a dologi és a kötelmi jogét stb. A jog alanyait (természetes és jogi személyeket) is a beszámítás egyszerű alanyává szűkítették.⁶⁴

A klasszikus jogpozitívizmus képviselői ezt a terminológiai képrombolást legtöbbször határozottan elutasították. Egy olyan terminológia megszüntetési kísérletének tekintették, amely a jogban addig tulajdonképpen jól működött. Ellene voltak, hogy a jogi normában „egy személytelen sémát lássanak, amit a tiszta logikán alapuló normatív módszerrel kell kezelni”. Tartózkodtak „minden különbségtétel (kettősség)” tagadásától, „amely nem csak logikai fogalomadással adható visza”. A jog lényegét nem a pusztán normahierarchiában akarták keresni, „figyelem nélkül arra, hogy ezek a normák hogyan jönnek létre és milyen társadalmi célt szolgálnak.”⁶⁵ A normativista koncepcióhoz való békülékeny hozzáállás inkább kivételes volt, s ez is csak egyes jogtudósok esetében (pl. Jan Krčmář).⁶⁶ A bizarrnak tűnő fogalomfantáziákat, amelyeket František Rouček előzmény és példakép nélkül alkotott, a pozitivisták mindenesetre nem vették át.⁶⁷

Nem utolsósorban ez, a klasszikus jogpozitívizmus soraiból érkező kritika járult hozzá ahhoz, hogy a normativizmus képviselői rájöttek, mennyire nem reális a tiszta (a priori) jogi fogalmak megteremtése. Értekezéseikben ezután alábbhagyott a túlzott formalizmus. A „tiszta fogalmak” mellett a tartalmi, a jogalkotó által teremtett fogalmakkal szemben megalkották a rendszeres fogalmak elméletét. Ezeket a jogtudománynak a jogszerűség és a célszerűség alapelveivel összhangban és a hatályos jog figyelembevételével kellene megalkotnia.⁶⁸

A normativisták terminológiai kísérlete felett a végző ítéletet az idő mondta ki. Fogalmaik néhány kivétellel sem a jogelméletben, sem a gyakorlatban nem érvényesültek. Győzött a hagyományos jogtan által kialakított terminológia.⁶⁹

A harmadik lényeges probléma, amelynek megoldásában a brnói normatív iskola és a klasszikus jogpozitívizmus képviselői nem tudtak egyezsége jutni, a jog értelmezésének, alkalmazásának és alkotásának, valamint ezek kölcsönhatásának felfogását érintette. A brnói normativisták jelentősen eltértek ezeknek a kategóriáknak és kapcsolataiknak hagyományos felfogásától. Nézeteikben az iskola alapjául szolgáló filozófiai elem tükröződött, amit már fentebb leírtam.

A jog interpretációja, illetve értelmezése volt számukra a „normatív megismerés legfontosabb eleme”.⁷⁰ Ezt „megismerési munkának (elméleti cselekvésnek)”, a „tiszta intellektus” működésének tekintették. A jogalkalmazás ezzel szemben „gyakorlati (szabad) cselekvésnek” számított, amelyet szembeállítottak az értelmezéssel.⁷¹ Egyben utaltak arra is, hogy

„az alkalmazás feltételezi az értelmezést”, és azt, hogy „az értelmező tevékenységben mindig két elem kapcsolódik össze: a szabad (normaadó) tevékenység és a szellemi (megismerési) tevékenység.”⁷²

Magát a jogalkalmazás fogalmát a normatív elméletben eltérő mélységben értelmezték. Jogalkalmazás alatt alkalmanként a normák tényállásokra való autoriter és nem-autoriter alkalmazását értették, a közigazgatási szervek által hozott döntéseket éppúgy, mint a jog magánszemélyek általi alkalmazását a gyakorlatban. Másutt a jog alkalmazását csak a közhatalom szerveinek működéséhez kötötték. Azonban mindig normaalkotó eljárást – individuális (konkrét) normák alkotását – értettek alatta.⁷³ Ez annak a szükségszerű következménye volt, hogy az általános (absztrakt) normák mellett elismerték az individuális (konkrét) normák létezését.

A jogképződés is átfogta a normativisták felfogása szerint mindkét fent nevezett normatípus alkotását, amelyben de facto is benne foglaltatott a jogalkalmazás. Antonín Procházka megkísérelte tovább bővíteni a jogképződés már így is szokatlanul széles értelmezését, amennyiben megalkotta az automatikus normaalkotás fogalmát. Ez az elgondolás a jogellenes helyzetekből fakadó kötelezettségek véletlenszerűség nélküli (spontán) alakulásának eseteit fogta volna át, és ezzel alapjában véve feladta azt az elképzelést, hogy a jogképződés egy véletlenszerű folyamat. A szerzők többsége azonban ebben nem kívánta követni.⁷⁴

A jog alkotásának és alkalmazásának egyenlősítése a normativistákat arra indította, hogy a jogalkotási eljárás és a jogalkalmazás eljárásai (bíróági és közigazgatási eljárás) közötti különbséget kisebbítse. Írásaikban arra törekedtek, hogy megalkossák a „jogeljárás” egységes fogalmát.⁷⁵ A két szféra között egy döntő különbséget azonban – a jogképződés és a jogalkalmazás minden keverése ellenére is – felismertek. Ez a megkülönböztetés összefüggött azzal a törekvésükkel, hogy választóvonalat húzzanak a jog és a politika közé. A jogalkalmazás a jogászoknak volt fenntartva, miközben a jogalkotást a politikusokra bízta.⁷⁶

A jog értelmezésének, alkalmazásának és alkotásának normativista felfogása nem nélkülözi a hibákat, ami miatt a klasszikus jogpozitívizmus soraiból kikerülő ellenfelei sok tekintetben bíralták. Mindenekelőtt a jogalkalmazás és a konkrét normák alkotásának azonosítása borzolta a kedélyeket. A normatív elmélet kritikusi szerint a jogalkalmazás kognitív oldalának hiányzó értékelése a szubszumáció hagyományos fogalmának teljes felpuhításhoz vezetett.⁷⁷ Azt az irányt, amely a jogalkalmazásban tisztán logikai tevékenységet látott, megengedhetetlen leegyszerűsítésnek tartották.⁷⁸ Végezetül a jogeljárás gyűjtőfogalmát is elutasították. Azok, akik kételkedtek benne, jogosan vetették fel, hogy a jogalkotási eljárás és a jogalkalmazás eljárásai között túl nagy különbség van ahhoz, hogy egy közös fogalom alá lehessen őket vonni. A jogalkotásban nincsenek felek; eredménye mindenkire kötelező jogi aktus. A jogalkalmazás eljárásaiban ellenben van-

nak felek, és a kiadott jogi aktusok egyéneket köteleznek.⁷⁹

Itt az idő a következtetések levonására. A brnói normativizmus és a klasszikus jogpozitivizmus vitájából ez utóbbi (illetve a tradicionális jogtan) került ki győztesen. A normatív iskola számos nézete tarthatatlannak bizonyult. Ezt részben maguk a normativisták is felismerték, amennyiben egyes pozícióikból rendezetten visszavonultak.

IV.

Eddig a brnói normativizmus és a klasszikus jogpozitivizmus vitájával foglalkoztunk. Miközben a normatív iskolát minden lényeges szempontból bemutattuk, a jogpozitivizmus tulajdonképpen csak a normativista tanok ellenpontját jelentette.⁸⁰ Az eddig általunk megrajzolt kép ezért bizonyos szempontból kiegészítésre szorul. A következőkben azokra az eszmei irányzatokra kívánunk koncentrálni, amelyek mintegy a normativizmus és a klasszikus jogpozitivizmus árnyékában léteztek. Érdeklődésünket a két világháború közötti cseh jogi gondolkodás történeti-jogi, természetjogi és jogszociológiai irányzata felé fordítjuk.

Módszertani szempontból a cseh jogpozitivizmus a két világháború között viszonylag kimerült volt. Sokban túlmúlt a máshol uralkodó törvényt pozitívizmuson és annak a joggal szembeni redukáló szemléletén (a törvényt pozitívizmus szerint a jog nem más, mint a törvények összessége; az írott jogforrásokon kívül mást nem ismernek el; a jog alkalmazása egyszerű szillogizmus útján történik).⁸¹ A polgári jogász Jan Krčmárnál azt az állítást találjuk, hogy „a mag – a törvény – körül az idők folyamán az igazságszolgáltatás és a tudomány fejlődésével egy burok képződik, ami a törvény életkorával együtt növekszik.”⁸² Ez mintegy előkészítése a jogforrásokról való, mára általánossá vált haladó-differenciált felfogásnak. Egyidejűleg Krčmář, a kontinentális jog bevált hagyományát követve, elveti az esetjog kötelező erejét és a szabad bírói jogfejlesztést.⁸³ Igen modernnek hat Krčmář jogi struktúraanalízise (részben a normativizmustól befolyásolva) és a jogrendszerre vonatkozó állítása, elemzése a magánjog és a közjog közötti kölcsönös kapcsolatokról, a jogintézmény és a jogviszony fogalmáról. A jog értelmezéséről és alkalmazásáról szóló passzusai ma is használhatóak lennének.⁸⁴ Egyedül a jogban lévő hézagok létének tagadása nem követhető.⁸⁵

Progresszív tendenciák mutathatók ki egy további polgári jogász – Emanuel Tilsch – munkásságában is. A pozitívista, jogtörténeti, jogszociológiai és összehasonlító elemek kombinációja időtlen érvényt kölcsönöz műveinek. Levezetéseiben Tilsch nem szorítkozik a polgári jog rendszerének bemutatására, hanem a gyakorlatban érvényesülő jog is érdekli. Mindent tör-

téneti és nemzetközi kontextusba állít. Műveinek átfogósága gyakran elképesztő.⁸⁶

Emil Svoboda számos munkájában egyértelműen érezhető a jogszociológiai módszerek erős hatása. Svoboda nem csak a klasszikus jogdogmatikai témák iránt érdeklődik, hanem egyrészt a jog, másrészt az erkölcs és a vallás kölcsönhatása, a politika és a gazdaság jogfejlődésre gyakorolt befolyása iránt is. Tanulmányaiból kiolvasható, hogy mélyen hívő ember volt, ez azonban nem töri meg műveinek tudományos objektivitását.⁸⁷

Emil Svoboda

Hogy ne ragadjunk le a magánjogtudománynál, emlékezzünk meg röviden legalább öt jelentős tudósról a közjogi területekről. Itt említendő az alkotmányjogász František Vavřínek, akinek alkotmányjogi áttekintései több kiadásban is megjelentek.⁸⁸ Második helyen említhető a közigazgatási jogász Jiří Hoetzel, aki a normatív iskola nagy ellenfeleként szerzett nevet magának.⁸⁹ A harmadik emlékezetre méltó jogász Augustin Mířička, a büntetőjog remek ismerője.⁹⁰ A negyedik a polgári eljárásjog szakértője: Václav Hora.⁹¹ Végül ötödikként említendő a nemzetközi jogász Antonín Hobza, a nemzetközi jog nagy összefoglalásának szerzője.⁹² Mindannyian hűek maradtak a jogpozitívista felfogáshoz.

Most elhagyjuk a jogpozitívizmust, s jogtudományunk és jogfilozófiánk két világháború közötti további szellemi irányzatai felé fordulunk. A természetjogi áramlattal kezdjük.

A természetjogi irányzat híveinek nagy része ebben az időben egyáltalán nem a hivatásos jogászok sorából került ki. A korabeli cseh jogtudomány számára a természetjog létezésének problémája megoldottnak tűnt. A természetjogot általában képzelgésnek tartották, amivel nem érdemes foglalkozni. A hivatalos jogtudománynak ezt a meggyőződését sok keresztény irányultságú gondolkodó (Alfred Fuchs,⁹³ Timotheus Vodička,⁹⁴ Miroslav Skácel⁹⁵) nem osztotta. Ők a természetjogot és az arisztotelészi-tomista tradíció szellemében felfogott morális rendet tekintették minden hatályos jog alapjának. Emellett hangsúlyozták a jog és az igazságosság kölcsönhatását.

Módszertanilag a természetjog ezen képviselői megmaradtak az arisztotelészi-tomista filozófia által kidolgozott ismeretelméleti realizmusnál. Ebből a pozícióból kiindulva kérelhetetlenül kritizálták a jogfilozófia többi irányzatát – különösen a materializmust és a normativizmust. Ezeket a szellemi irányzatokat ezen kívül tudománytalansággal is vádolták.⁹⁶ Az általuk kritizált irányzatok képviselői a támadásokra hasonló módon feleltek.

Idézzük fel ehelyütt František Weyr természetjogi doktrínával szembeni kritikáját: „A természetjog fogalmával [...] szembeni kritikai pozíció a következő: a)

abszolút helyes és érvényes normák alkotása logikailag lehetetlen, mivel, mint feljebb kimondtuk, a normák abszolút, mindentől független érvényessége nem bizonyítható. Mindig szükség van bizonyos előfeltételekre (illetve hipotézisekre), amelyeket a megismerő egyén határoz meg, amelynek alapján a normák érvényesnek (normatívan létezőnek) tekinthetők; b) minden természeti vagy isteni jog konkrét tartalma kívül áll a tudományos bizonyításon. Különösen nem vonhatók le következtetések a természet lényegéből arra, hogy minek kellene, vagy nem kellene lennie. Innentől az állítólag objektív, a természetjogon nyugvó alapelvek (így az emberiség, a felebaráti szeretet stb.) tulajdonképpen azoknak a szubjektív felvetései, akik ezeknek a tartalmáról gondolkodnak; c) az a nézet, hogy – az empirikus (pozitív) joggal összehasonlítva – a természetjog magasabb rendű, értékebb jog, amely tartalmi összeütközés esetén az elsővel szemben alulmarad, ellenkezik minden normatív ismeret azon alapvető noétikai szabályaival, hogy egy adott időpontban a normáknak csak egy rendszere ismerhető el úgy, hogy önállóan (normatív értelemben autonómnak) tekintjük.⁹⁷

A történelmi-jogi irányzat a jogtudományban a 19. század terméke. A 20. században a jogtudományban már csak marginális irányzat volt.⁹⁸ A mi vizsgálódási körünkben Josef Kliment volt az, aki megpróbálta a jogot, mint jelenséget történelmi alapon megragadni. Kliment a jogot mint társadalmi jelenséget tekintette, amely történetileg hatalmas változásoknak van kitéve. A jog létalapját abban a szükségszerűségben látta, hogy szükséges az emberek közötti kapcsolatokat szabályozni és a természetes emberi önzést ellenőrzés alatt tartani. A jogfejlődést mint a jog mennyiségének és bonyolultságának fokozatos növekedését tekintette. „Nem lep meg minket, hogy az emberi kapcsolatok szabályozásának szükségessége az élet fejlődésével, a lakosságszám növekedésével nő, és újabb területekre terjed ki. Így a társadalom hosszú időn keresztül az egyénekre bízhatta, hogyan és hol építi fel otthonát. hozza létre és értékesíti munkájának gyümölcsét, neveli utódait stb., de mindegyik területen eljutottunk egy olyan pontra, ahol a teljes szabadság a nyugodt fejlődést veszélyeztetné. Ez az alapja az építési jogi szabályoknak, az iparűzés rendjének, a kereskedelem szabályozásának, a tankötelezettségnek stb. Különösen az emberiség modern fejlődése követel meg mind nagyobb beavatkozást az egyének szabad cselekvésébe, [...] pl. a legújabb találmányok alkalmazását a technika valamennyi területén úgy kell szabályozni, hogy az mások egészségét és tulajdonát ne veszélyeztesse, még akkor is, ha egy ilyen szabályozás a technikai fejlődést bizonyos mértékben fékezi. [...] Röviden, az egyének szabadságának és újjító kedvének mindig újabb területeken kell határt szabni, hogy a közösség életét lehetővé tegyük.”⁹⁹ Kliment észleli a jog általános jelenlétét a modern korban: „A jog áthatja egész életünket, körülöttünk mindenütt jog van.” Mégsem tartja a jogot mindenhatóan.¹⁰⁰ A tényleges jogfejlődés mellett

Kliment megpróbálta megrajzolni a jogtudomány jogról alkotott elképzelésének történelmi kialakulását is.¹⁰¹

A jogtörténet korszakunkban sikeresen fejlődött, de a pozitivistá gondolatok hatása alatt állt, ami háttérbe szorította a nagy általánosításra való törekvést. Az uralkodó kutatási irány a jog normatív oldalára koncentrált, miközben a jog tényleges hatását a társadalomban nem vizsgálták túl kiterjedten, amiért a jogszociológiai módszerek lebecsülése, illetve elutasítása tehető felelőssé.¹⁰² Módszertani szempontból az összehasonlító történelmi módszer legelőnyösebben a közép-európai jogtörténet tanulmányozásában érvényesülhetett. Ennek fő képviselői többek között Karel Kadlec, Miroslav Stieber, Theodor Saturnik, Rudolf Rauscher voltak.¹⁰³ Elismerést érdemel ezen kívül a nyelvészeti módszer alkalmazása római jogi emlékek elemzésénél.¹⁰⁴ A cseh jogtörténet modernizálása ezzel szemben csak lassan zajlott le. Főképpen a cseh állam történetének, szerveinek és jogforrásainak leírásaként jelentkezett. A magánjog problémakörének sokkal kevesebb figyelmet szenteltek. Néhány jogtörténész (Jan Kapras, Bohumil Baxa) munkáiban nyomot hagyott a cseh államjogért küzdő korszak politikai koncepcióinak befolyása.¹⁰⁵

A jogszociológiai volt a legfiatalabb irányzat jogtudományunkban. A 19. és 20. század fordulóján történt létrejötte óta számos követőre talált. Ezt vallotta többek között Emanuel Chalupný,¹⁰⁶ Oldřich Koblížek¹⁰⁷ vagy Stanislav Dnistrijanský.¹⁰⁸ Befolyásolta a magánjogász Emil Svobodát¹⁰⁹ és számos jogtörténészt.¹¹⁰

Eugen Ehrlich példája nyomán ennek az irányzatnak a képviselői azon a véleményen voltak, hogy a jogfejlődés súlypontja nem a törvényhozásban vagy a jogalkalmazásban van, hanem magában a társadalomban. Érdeklődtek a jogélet és a nem csak szöveg formájában, hanem a társadalomban ténylegesen érvényesülő jog (megélt jog) iránt. A jogtudománytól, amelyet a jog szociológiájaként fogtak fel, elsősorban a jog társadalmi lényegének megvilágítását és a kultúra többi elemével való kölcsönhatásának leírását várták. A kutatás tárgyát a jog keletkezése, társadalmi szerepe és fejlődése adta, elsődlegesen az empirikus módszer felhasználásával.¹¹¹

Az államról és jogról vallott marxista-leninista elmélet, amelyet elsősorban kommunista politikusok és néhány baloldali értelmiségi terjesztett, részben szintén jogszociológiai irányultságú volt. A jogot mint társadalmi jelenséget, az uralkodó osztály akaratának kifejeződését magyarázták, amelynek ennek az osztálynak az uralmát kell biztosítania a többi – elnyomott – osztály felett. A marxizmus-leninizmus képviselői szerint a jog a gazdasági alap feletti felépítmény része. Ez meghatározó a jog jellege és fejlődése szempontjából. Az állam és a jog összekapcsolódását különösen hangsúlyozták.¹¹²

Ez az elmélet az egyetemek felségterületén kívül bontakozott ki, vagyis a hivatalos jogtudomány intézményein kívül, és a korabeli jogi gondolkodásra csak nagyon csekély mértékben gyakorolt befolyást. A kor-

társak számára inkább politikai doktrínának tűnt, semmint tudományos elméletnek, ami lenni szeretett volna. Ideológiai léte és békíthetetlen dogmatikus jellege kizárt minden lehetőséget, hogy a jog kutatásában elismerjék az empirikus módszert, és a marxista-leninista államtan valódi jogszociológiává érhesen.

A két utolsóként említett irányzatot – a történeti-jogit és a jogszociológiát – a normativizmus elkeseredetten kritizálta az okozatos megismerési módszer alkalmazásáért és a valójában metanormatív tárgyak kutatásáért (a történelemét az első, a jog hatását a társadalomban a második esetben). Ezen kívül a normativisták a gyermekcipőben járó jogszociológiának felróták, hogy a jogtudomány végeredményben feloldódik az általános szociológiában. Ez a kritika a normativizmus által elkövetett módszertani szűkítésnek a fényében nem volt jogos.¹¹³

Jegyzetek

- ¹ Kuhn, T. S.: *The Structure of Scientific Revolutions* (Chicago, 1970); cseh kiadása: *Struktura vědeckých revolucí* (Praha, 1997); magyarul: *A tudományos forradalmak szerkezete* (Budapest, Gondolat, 1984) [A szerk.]
- ² Mindkét említett mű új kiadásban is megjelenik (J. Sedláček és F. Rouček művének reprint kiadása: Praha, Codex Bohemia, 1998 – A szerk.)
- ³ Weyr, F.: *Teorie práva* [Jogelmélet] (Brno–Praha, 1936); Krčmář, J.: *Právo občanské* [Polgári jog] I–V. (Praha, 1926–1928); Hoetzel, J.: *Československé správní právo. Část všeobecná* [Csehszlovák közigazgatási jog. Általános rész] (Praha, 1937); Kapras, J.: *Přehled právních dějin zemi České koruny* [A cseh korona országai jogtörténetének összefoglalója] (Praha, 1935).
- ⁴ Vančura, J.: *Úvod do studia soukromého práva finského* [Bevezetés a római magánjog tanulmányozásába]. I–II. (Praha 1923)
- ⁵ Tilsch, E.: *Občanské právo. Část všeobecná* [Polgári jog. Általános rész] (Praha, 1925)
- ⁶ Lásd: Boguszak, J.: *Zásluhy a neúspěchy normativní teorie* [A normativ elmélet eredményei és kudarcai]. In: *Misto normativní teorie v soudobém právním myšlení* [A normativ elmélet helye a mai jogi gondolkodásban] (Brno, 2003, 22. p.)
- ⁷ Kubeš, V.: *Brněnská škola rzyi nauky právní* [A tiszta jogtan brnói iskolája]. In: Weinberger, O.–Kubeš, V. (szerk.): *Brněnská škola právní teorie (normativní teorie)* [A jogelmélet (normativ elmélet) brnói iskolája] (Praha, 2003, 10. p.)
- ⁸ Lásd: Pinz, J.: *Normativní teorie – splendoru soustava právního myšlení* [A normativ elmélet. A jogi gondolkodás csodálatos épülete]. In: *Misto normativní teorie...*, 29. p., 33. p. skk.
- ⁹ A filozófus J. Tvrďý például a normativizmust *Systematický úvod do filosofie* (Rendszeres bevezetés a filozófiába) című könyvében (Pozsony, 1937) a következő szavakkal értékelte: „Egyfajta jogi geometriáról van szó, ami szilárd axiómákból (absztrakt normákból) indul ki, és nem szűr le tanulságot a való életből, hanem azt absztrakt formulákkal próbálja leírni.”
- ¹⁰ A normativista tanok talán legátfogóbb kritikái analízise V. Čermák *O podstatě práva* [A jog természetéről] című munkája, amely 1950-ben Prágában jelent meg.
- ¹¹ A normativizmus számos marxista-leninista kritikája közül legalább egyet említve: Outrata, V.: *Pád jedné teorie* [Egy elmélet bukása] (Literární noviny, Nr. 19, 1952)
- ¹² Lásd: Weinberger, O.: *Norma a instituce* [Norma és intézmény] (Brno, 1995)
- ¹³ Részletesen: Boguszak, J.: *Vzestup právnictví a některá úskali* [A jogrend felemelkedése és néhány csúcspontja]. In: Klíma, K.–Jirásek, J. (szerk.): *Pocta Jánů Granskému* [Ünnepi kötet Ján Granský tiszteletére] (Plzeň, 2008, 51. p. skk.)
- ¹⁴ Részletesen: Vaněček, V.: *České právnictví za kapitalismu* [A cseh jogügy a kapitalizmus idején] (Praha, 1953, 151. p. skk.)

Összegzés

A két világháború közötti cseh jogtudományt minden szempontból magas színvonal jellemezte, bár nem rendelkezett átfogó szervezeti és személyi háttérrel. Figyelmét többek között a módszertani kérdésekre koncentrált (a jogtudomány fogalma, tárgya és módszere, jogi terminológia). A módszertani kérdések fő vitája a brnói normatív iskola és a klasszikus jogpozitivizmus között zajlott. A vitából az utóbbi került ki győztesen, mert a tiszta jogtudomány normativista koncepciója sok tekintetben nem volt tartható (főleg azért, mert a módszertani redukció gátolta és gyengítette). Más irányzatok (mint a természetjogi és történeti-jogi) a jogtudományban csekély befolyással rendelkeztek, illetve még csak fejlődésük elején álltak (mint a jogszociológiai irányzat).

Fordította: Frey Dóra

- ¹⁵ Lásd: Maršálek, P.: *Hácha a „háchověstina” v protektorátní politice* [Hácha nyelvének lekuzdése a protektorátus politikájában]. In: *Pocta Jánů Granskému*, 69. p. skk.
- ¹⁶ *Antologie české právní vědy* [A cseh jogtudomány antológiája] (Praha, 1993, 61., 83. p. skk.). Ugyancsak megjelentek a fontos külföldi munkák fordításai. Példaként megemlíthetők: Kelsen, H.: *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre* (*Základy obecné teorie státní*, Brno, 1926); Uő: *Reine Rechtslehre* (*Ryzí nauka právní*, Brno–Praha, 1933); Merkl, A.: *Allgemeines Verwaltungsrecht*. I–II. (*Obecné právo správní*. I–II. Praha–Brno, 1931–1932); Oppenheim, L.: *Völkerrecht*. I–II. (*Mezinárodní právo*. I–II. Praha, 1924–1925); Read, E. F.: *International Law and International Relations* (*Mezinárodní právo a mezinárodní vztahy*) (Praha, 1926); Le Fur, L.: *Précis de droit international public* (*Nástin mezinárodního práva veřejného*) (Praha, 1935)
- ¹⁷ Vaněček: *Literatura právníka*, 239. p.
- ¹⁸ Tomsa: *Nauka o právních vědách*, 111. p.
- ¹⁹ Lásd: Knapp, V.: *Proměny času* [A változó időben] (Praha, 1998, 18. p. skk.)
- ²⁰ J. Kliment egy sor jogtörténeti tanulmányt írt: *Glejtý v českém státě* [A királyi kíséret a cseh államban] (Praha, 1928); *Orgány zahraničních styků v českém státě před Bilou horou* [Az államközi kapcsolatok szervei a cseh államban a fehérhegyi csata előtt] (Praha, 1929); *Státní občanství a národnost v českém právu do Bílé hory* [Állampolgárság és nemzetiség a cseh jogban a fehérhegyi csatáig] (Praha, 1930); *Svaz národů Jiřího z Poděbrad a idea jedné světovlády* [Podjebrád György népszövetsége és a világkormányzat ötlete] (Praha, 1935); *A Pojem věrnosti, léno a stav ve starém českém právé* [A hűség, hűbér és rend fogalma a régi cseh jogban] című művet (Praha, 1940) a nemzetiszocialista ideológia hatja át. Propedeutikus műve a *Vademecum Úvod do studia právníckého na podkladě historickém* [Bevezetés a jog történeti alapú tanulmányozásába] (Praha, 1932). Klimentről lásd: Musil, M.: *Přiběh Háchova politického sekretáře. Josef Kliment před národním soudem roku 1947* [Hácha politikai titkárának története. Josef Kliment a Nemzeti Törvényszék előtt 1947-ben] (*Soudobé dějiny* [Jelenkori Történelem, SoD], Nr. 4, 1995, 530–544. p.)
- ²¹ Krejčí publikációs tevékenysége valódi csodálatot érdemel: *Moc nařizovací* [Parancsuralom] (Praha, 1923); *Delegace moci zákonodárné v moderní demokracii* [A törvényhozó hatalom delegálása a modern demokráciában] (Praha, 1924); *Promulgate zákonů* [A törvények kihirdetése] (Praha, 1926); *Nařízení contra legem* [Jogellenes határozatok] (Praha, 1927); *Základní práva občanská a rovnost před zákonem* [Alapvető polgári jogok és a törvény előtti egyenlőség] (Praha, 1929); *Zásada právnosti státních funkcí a zásada zákonitosti správy* [Az állami szervek joghoz kötöttségének alapelve és a közigazgatás törvényességének alapelve] (Praha, 1931); *Principy soudcovského zkoumání zákonů v právu česko-*

- slovenském [A törvények bírói vizsgálatának alapelvei a csehszlovák jogban] (Praha, 1932); *Zpětná působnost zákonů z hlediska práva ústavního* [A törvények visszaható hatálya alkotmányjogi szempontból] (Praha, 1933); *Problém právního postavení hlavy státu v demokracii* [Az államfő jogállásának problémája a demokráciában] (Praha, 1935); *O tak zvané sanaci vadných právních aktů* [Az ún. hibás jogügyletek javítása] (Praha, 1937); *Právní jevy v čase* [Jogi jelenségek az idők folyamán] (Praha, 1937); *Moc vládní a výkonná jako ústavodárce a zákonodárce* [A kormányzati és végrehajtó hatalom mint alkotmányozó és törvényhozó] (Praha, 1939). Krejčíš személyéről lásd: Tomeš, J.: *Odboj či přežití. Osudové dilema Jaroslava Krejčího* [Ellenállás vagy túlélés. Jaroslav Krejčí sorsdöntő dilemmája] (Dějiny a současnost [Történelem és Jelen. DaS], 3, 1999, 27–32. p.). Ezt és Musil előző lábjegyzetben hivatkozott munkáját a két, a háború után a náciikkal való kollaboráció miatt elítélt jogtudós tisztára mosásának szándéka hatja át.
- ²² Hácha döntő módon járult hozzá a *Csehszlovák közjog szótárának* megalkotásához. Emellett több kollégája ünnepi kötetét szerkesztette. Az angol jog ismerőjeként tartották számon, és irodalmi munkásságát is kifejtett. Részletesen: Pasák, T.: *JUDr. Emil Hácha, 1938–1945* (Praha, 1997).
- ²³ R. Dominik kézikönyvet adott ki: *Základy správního práva – část zvláštní* [A közigazgatási jog alapjai – Különös rész] (Brno, 1922), továbbá lefordította R. Mayr-Hartings: *Lehrbuch des bürgerlichen Rechtes* című összefoglalóját (Brnóban. az 1920-as években jelent meg *Soustava občanského práva* címmel, két kötetben).
- ²⁴ Vaněček: *České právnictví*, 156–157. p.
- ²⁵ Uo., 157–158. p.
- ²⁶ Uo., 158. p.
- ²⁷ Uo., 159. p.
- ²⁸ Uo., 162–163. p.
- ²⁹ K. Petržela például azt írta *K současným kodifikačním úkolům* [A jelenlegi kodifikációs feladatok] c. cikkében (Právník. 1950, 137. p. skk.): harcolni kell a reakcióval – „mindenek előtt a normativista, fasiszta és kantiánus elméletekkel, amelyek szerint „az állam a jog védelmére jött létre”.
- ³⁰ V. Knapp *Proměny času* című visszaemlékezésében csak a brnói normativizmusról, illetve újkantiánusokról és a „szigorú” prágai pozitívizmusról beszél, amely viszont helyenként szociologizáló és történeti is lehetett. Ezt túlzott leegyszerűsítésnek tartom: lásd alább.
- ³¹ Weyr: *Teorie práva*, 67. p. skk., 74. p. skk.
- ³² Uo., 24. p. skk.
- ³³ Uo., 27. p. skk., 80. p. skk.
- ³⁴ Uo., 163. p. Nem minden normativista volt a jogtudomány és a gyakorlat szétválasztásában ennyire konzekvens.
- ³⁵ Weyr, F.: *Základy filosofie právní* [A jogfilozófia alapjai] (Brno, 1920); *O metodě sociologické* [A szociológiai módszerről] (Brno, 1927); *Čtyři kapitoly z právní noetiky* [Négy fejezet a jogi noetikából] (Časopis pro právní a státní vědu [Állam- és Jogtudományi Folyóirat, ČPSV], 1929, 1–16. p.); *Právní věda a věda o právu* [Jogtudomány és a jog tudománya] (Brno, 1935); *Teorie práva* [Jogelmélet] (Brno–Praha 1936); *Úvod do studia právního* [Bevezetés a jogi tanulmányokba] (Brno, 1946)
- ³⁶ Sedláček, J.: *Občanské právo československé. Všeobecné nauky* [A csehszlovák polgári jog. Általános tankönyv] (Brno 1931); *Praha-matizmus a normologie v právní vědě* [Praha-matizmus és normatan a jogtudományban] (Vědecká ročenka Právnické fakulty Masarykovy University [A Masaryk Egyetem Jogtudományi Karának tudományos évkönyve, VRPFMU], 1931, 72–92. p.); *Problém interpretace normy* [A normaértelmezés problémája]. In: *Sborník prací k 50. narozeninám Karla Engliša* [Antológia Karel Engliš 50. születésnapjára] (Prága–Brno, 1930, 405–416. p.); *Právní norma* [A jogi norma] (VRPFMU, 1932, 84–102. p.); *Subjektivní právo* [Az alanyi jog]. In: *Randův jubilejní památník* [Rand jubileumi emlékkötet] (Praha, 1934, 112–123. p.); *Předmět vědy právní* [A jogtudomány tárgya]. In: *Sborník prací k počtě 60. narozenin Jaroslava Kallaba* [Antológia Jaroslav Kallab 60. születésnapjára] (Praha, 1939, 273–279. p.)
- ³⁷ Rouček, F.: *Výklad a použití zákonů v praxi* [A törvények értelmezése és alkalmazása a gyakorlatban] (Praha, 1941)
- ³⁸ Bulín, H.: *Právní teorie a praxe* [Jogelmélet és –gyakorlat] (Praha–Brno. 1932); *Teleologie a normologie* [Teleológia és normatan] (Všehrad. 1933, 327–343. p.); *Exekuce a trest* [Kivégzés és büntetés]. In: *Sborník prací k počtě 60. narozenin Jaroslava Kallaba* (Praha, 1939, 33–43. p.)
- ³⁹ Chytil, V.: *Norma a postulát* [Norma és posztulátum]. In: *Sborník prací k 50. narozeninám Karla Engliša* (Praha–Brno. 1930, 493–513. p.); *Pojmy ve vědě právní* [Fogalmak a jogtudományban] (Všehrad, 1931, 215–224. p.); *Universalismus jako metoda hospodářské vědy* [Az univerzalizmus, mint a közgazdaságtudomány módszere] (Praha–Brno, 1938)
- ⁴⁰ Jő áttekintés található Englišről és Kallabról Adamová, K.–Křížkovský, L.: *Dějiny myšlení o právu* [A jogról való gondolkodás története] (Praha, 2007, 221. p. skk.) című könyvében.
- ⁴¹ Engliš, K.: *Teleologická teorie hospodářská a normativní teorie právní* [Teleologikus gazdasági elmélet és normatív jogelmélet] (Obzor národohospodářský [Közgazdasági Látóhatár. ON], 1929, 177–192., 267–282. p.); *Malá logika* [Kis logika] (Praha, 1947). Englišhez tematikailag és eszméileg több szerző állt közel: J. Loevenstein, V. Chytil és V. Vybrál. Együtt alkotják a brnói közgazdaságtani iskolát.
- ⁴² Kallab, J.: *Úvod ve studium metod právnických*. I–II. [Bevezetés a jogi módszerek tanulmányozásába] (Brno 1920–1921); *Tři poznámky k Weyrové úvaze o metodě sociologické* [Három megjegyzés Weyr szociológia módszerről alkotott véleményéhez] (Časopis pro právní a státní vědu [ČPSV], 1928, 1–17. p.); *Právo a politika* [Jog és politika] (Vědecká ročenka Právnické fakulty Masarykovy university [VRPFMU], 1933); *Právní věda a věda o právu*. *Poznámky k Weyrové noetice* [Jogtudomány és a jog tudománya. Megjegyzések Weyr noetikájához] (Časopis pro právní a státní vědu [ČPSV], 1935, 321–343. p.); *Několik poznámek o idealismu a realismu ve vědách právních* [Megjegyzések az idealizmusról és a realizmusról a jogtudományban]. In: *Sborník prací k počtě 60. narozenin Františka Weyra* [Antológia František Weyr 60. születésnapjára] (Praha, 1939, 82–93. p.)
- ⁴³ Sedláček, J.: *Občanské právo československé. Všeobecné nauky* (Brno, 1931); *Obligační právo*. I–III. [Kötelmi jog] (Brno, 1924–1929); *Rodinné právo* [Családjog] (Brno, 1934); *Vlastnické právo* [Tulajdonjog]. (Praha, 1935)
- ⁴⁴ Kubeš, V.: *Príspevek k nauce o žalobách z bezdůvodného obohacení* [Adalék a jogalap nélküli gazdagodás miatti perekhez] (Brno, 1931); *Smlouvy proti dobrým mravím* [Jó erkölcsbe ütköző szerződések] (Brno–Praha. 1933)
- ⁴⁵ Rouček, F.: *Československé právo obchodní* [Csehszlovák kereskedelmi jog]. I–II. (Praha, 1938–1939)
- ⁴⁶ Weyr, F.: *Soustava československého práva státního* [A csehszlovák államjog felépítése] (Brno, 1921); *Československé právo ústavní* [Csehszlovák alkotmányjog] (Praha, 1937)
- ⁴⁷ Neubauer, Z.: *Ústavní listina Československé republiky* [A Csehszlovák köztársaság alkotmánytana] (Brno, 1931); *Pojem státního území* [Az államterület fogalma] (Praha–Brno, 1933); *Státová věda a teorie politiky* [Államtan és politikaelmélet] (Praha, 1947)
- ⁴⁸ Krejčí műveinek felsorolását lásd alább.
- ⁴⁹ Weyr, F.: *Československé právo správní. Část obecná* [Csehszlovák közigazgatási jog. Általános rész] (Brno, 1922)
- ⁵⁰ Pošvář, J.: *Nástin správního práva trestního* [A közigazgatási eljárás vázlata] (Praha–Brno, 1936); *Obecné pojmy správního práva* [A közigazgatási jog általános fogalmai] (Brno, 1946)
- ⁵¹ Čákr, K.: *Základní pojmy obecného práva finančního* [Az általános pénzügyi jog alapfogalmai] (Praha–Brno, 1934)
- ⁵² Vybrál, V.: *Nástin československého práva finančního* [A csehszlovák pénzügyi jog vázlata] (Praha–Brno, 1934)
- ⁵³ Kepert, J.: *Analogie v trestním právu* [Analógia a büntetőjogban] (Praha–Brno, 1938)
- ⁵⁴ Gerlich, K.: *Rozhodčí řízení v občanských rozepřích právních* [Választottbíráskodás polgári jogi jogvitákban] (Brno–Praha, 1932); *Skutkové zjištění a právní posouzení v řízení soudním* [A

- tényállás feltárása és jogi értékelés a bírósági eljárásban] (Praha–Brno, 1934)
- ⁵⁴ Procházka, A.: *Základy práva intertemporálního* [Az átmeneti jog alapjai] (Brno, 1928); *Žalobní důvod* [A kereset jogalapja] (Praha–Brno, 1932); *Tvorba práva a jeho naléžání* [Jogképződés és jogértelmezés] (Praha–Brno, 1937)
- ⁵⁵ Bulín, H.: *Dovolání podle práva československého, německého a francouzského* [A fellebbezés a csehszlovák, német és francia jogban] (Praha–Brno, 1935)
- ⁵⁶ Kučera, B.: *Základní problémy mezinárodního soudního procesu* [A nemzetközi perek alapvető problémái] (Praha–Brno, 1938)
- ⁵⁷ Budník, J.: *Zásada smluvní věrnosti v mezinárodním právu* [A szerződési köztartás elve a nemzetközi jogban] (Praha–Brno, 1939)
- ⁵⁸ Bővebben: Vojáček, L.: *První pražští učitelé na brněnské právnické fakultě* [Az első prágai oktatók a brnói jogi karon] (PHS, 39.)
- ⁵⁹ Večeřa, M.: *Poznávání práva a proces jeho interpretace* [A jog megismerése és értelmezésének folyamata]. In: Gerloch, A.–Maršálek, P. (szerk.): *Problémy interpretace a argumentace v soudobé právní teorii a právní praxi* [Értelmezési és érvelési problémák a jelenlegi jogi elméletben és gyakorlatban] (Praha, 2003, 39–40. p.)
- ⁶⁰ Boguszak: *Zásluhy a neúspěchy normativní teorie*, 23. p.
- ⁶¹ Weyr: *Teorie práva*, 34. p. A részletekhez lásd: Procházka: *Tvorba práva a jeho naléžání*, 58. p. skk.
- ⁶² Weyr: *Teorie práva*, 41 p. skk., 94 p. skk., 124 p. skk. Lásd még: Sedláček: *Občanské právo...*, 14 p. skk.
- ⁶³ Weyr: *Teorie práva*, 112. p. skk., 171. p. skk.
- ⁶⁴ Kliment: *Úvod do studia právnického...*, 66. p.
- ⁶⁵ Lásd: Krčmář, J.: *Právo občanské*. I. (Praha, 1927, 45. p. skk.). Ehhez még lásd: Adamová–Křížkovský: *Dějiny myšlení o právu*, 227. p. skk.
- ⁶⁶ Rouček, F.: *Výklad a použití zákonů v praxi* (Praha, 1941)
- ⁶⁷ Veverka, V.–Boguszak, J.–Čapek, J.: *Základy teorie práva a právní filosofie* [A jogelmélet és jogfilozófia alapjai] (Praha, 1996, 235. p. skk.)
- ⁶⁸ Boguszak: *Zásluhy a neúspěchy normativní teorie*, 23. p. skk.
- ⁶⁹ Weyr: *Teorie práva*, 62. p.
- ⁷⁰ Uo., 63. p.
- ⁷¹ Uo., 64. p.
- ⁷² Gerlich: *Skutkové zjištění...*, 5. p. skk., 20 p. skk. Lásd: Hungr, P.: *K normativnímu pojetí aplikace práva* [A jogalkalmazás normatív felfogásáról]. In: Misto normativní teorie..., 119. p. skk.
- ⁷³ Procházka: *Tvorba práva a jeho naléžání*, 105 p. skk.
- ⁷⁴ Weyr: *Teorie práva*, 124. p. skk.
- ⁷⁵ Boguszak: *Vzestup právníci a některá úskalí*, 52. p.
- ⁷⁶ Procházka: *Tvorba práva a jeho naléžání*, VII. p.
- ⁷⁷ Hungr: *K normativnímu pojetí aplikace práva*, 121. p.
- ⁷⁸ Hoetzel: *Československé správní právo...*, 317. p.
- ⁷⁹ A normativizmus is egy pozitivisták doktrína, még ha extrém módon is.
- ⁸⁰ A jogpozitivizmushoz kimerítően lásd: Machalová, T.: *Úvod do právní filosofie* [Bevezetés a jogfilozófiába]. I. (Brno, 2001, 86. p. skk.)
- ⁸¹ Krčmář: *Právo občanské*. I., 66. p.
- ⁸² Uo., 67. p. skk.
- ⁸³ Uo., 45. p. skk.
- ⁸⁴ Uo., 63. p. skk.
- ⁸⁵ Tilsch műve, a *Polgári jog általános része* [Všeobecná část Občanského práva] (Praha, 1925) az első Csehszlovák Köztársaság idején már harmadik kiadásban jelent meg.
- ⁸⁶ Svoboda, E.: *Ethické a sociální základy práva občanského* [A polgári jog etikai és szociális alapjai] (Praha, é.n.); *Myšlenky o právu, etice a náboženství* [Gondolatok a jogról, etikáról és vallásról] (Praha, 1920); *Ideové základy občanského práva* [A polgári jog eszmei alapjai] (Praha, 1936); *Výbor prací z práva občanského a z právní filosofie* [Válogatás a polgári jogi és jogfilozófiai munkák köréből] (Praha, 1939),
- ⁸⁷ Vavřínek, F.: *Základy práva ústavního*. [Az alkotmányjog alapjai]. I–II. (Praha, 1929–1930). Ez a tankönyv hatodik kiadása. Vavřínek közigazgatási joggal is foglalkozott – lásd: *Sručný přehled zřízení správního* [A közigazgatásügy rövid áttekintése] c. munkáját (Praha, 1931).
- ⁸⁸ Hoetzel, J.: *Československé správní právo. Část všeobecná* [Csehszlovák közigazgatási jog. Általános rész] (Praha, 1937)
- ⁸⁹ Mířička, A.: *Trestní právo hmotné* [Anyagi büntetőjog] (Praha, 1920); *Trestní řízení* [A büntető-eljárásjog] (Praha, 1920). Mindkét tankönyvnek ez az első kiadása.
- ⁹⁰ Hora, V.: *Československé civilní právo procesní* [A csehszlovák polgári eljárásjog] (Praha, 1922–1924)
- ⁹¹ Hobza, A.: *Úvod do mezinárodního práva mírového* [Bevezetés a békeidő nemzetközi jogába]. I–II. (Praha, 1933–1935).
- ⁹² Fuchs, A.: *Kurs křesťanské státovédy* [A keresztény államtan] (Praha, 1938)
- ⁹³ Vodička, T.: *Principy sociální etiky* [A társadalmi etika alapelvei]. I–II. (Olomouc, 1945–1946).
- ⁹⁴ Skácel, M.: *Filosofie práva* [Jogfilozófia] (Praha, 1947)
- ⁹⁵ Uo., 43. p. skk.
- ⁹⁶ Weyr: *Úvod do studia právnického*, 41. p.
- ⁹⁷ Lásd: Tilsch: *Občanské právo...*, 36. p. skk., vö.: Kallab: *Úvod ve studium...* II, 7. p. skk.
- ⁹⁸ Kliment: *Úvod do studia právnického...*, 28–29. p.
- ⁹⁹ Uo., 29. p. skk.
- ¹⁰⁰ Uo., 41. p. skk.
- ¹⁰¹ Vö.: *Urfus, V.: Právní dějiny na pražské právnické fakultě* [Jogtörténet a prágai jogi karon] (Praha, 2000, több helyen)
- ¹⁰² Kadlec, K.: *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě* [A közjog története Közép-Európában] (Praha, 1928); Stieber, M.: *Dějiny veřejného práva v střední Evropě. Právo ústavní* [A közjog története Közép-Európában. Alkotmányjog] (Praha, 1931); Uő.: *Dějiny veřejného práva v střední Evropě. Právo trestní* [A közjog története Közép-Európában. Büntetőjog] (Praha, 1933); Uő.: *Dějiny soukromého práva v střední Evropě* [A magánjog története Közép-Európában] (Praha, 1930); Sturník, T.: *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě* [A közjog története Közép-Európában]. I–II. (Praha, 1935–1938); Rauscher, R.: *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě* [A közjog története Közép-Európában] (Bratislava, 1935); Uő.: *Přehled dějin soukromého práva ve střední Evropě* [A magánjog közép-európai történetének áttekintése] (Bratislava, 1934)
- ¹⁰³ Vö.: *Sommer, O.: Prameny soukromého práva římského* [A római magánjog forrásai] (Praha, 1932)
- ¹⁰⁴ Vö.: *Kapras, J.: Přehled právních dějin zemi České koruny* (Praha, 1935); Baxa, B.: *Dějiny práva na území republiky československé* [A jog története a Csehszlovák Köztársaság területén] (Brno, 1935)
- ¹⁰⁵ Chalupný, E.: *Sociologie a filosofie práva a mravnosti* [A jog és az erkölcs szociológiája és filozófiája]. I. (Praha, 1929)
- ¹⁰⁶ Kobližek, O.: *Sociologie a právo* [Szociológia és jog] (Praha, 1934)
- ¹⁰⁷ Dnistrjanský, S.: *Základy moderního práva soukromého* [A modern magánjog alapjai] (Praha, 1928)
- ¹⁰⁸ Munkáinak felsorolását lásd fent!
- ¹⁰⁹ A két világháború közötti időszakban pl. J. Klimentet és V. Vaněčeket inspirálták a jogszociológia elemei.
- ¹¹⁰ Ehhez lásd: Příbáň, J.: *Sociologie práva* [Jogszociológia] (Praha, 1996, 103. p. skk.). A jogszociológiával foglalkozott pl. I. A. Bláha, akinek szintetizáló műve, a *Sociologie* [Szociológia] csak 1968-ban jelent meg.
- ¹¹¹ Veverka, V.: *Vznik marxleninské vědy o státu a právu v Československu* [A marxista-leninista állam- és jogtudomány létrejötte Csehszlovákiában]. In: Malý, K. at al. (szerk.): *Problémy dějin a teorie státu a práva* [Az állam és jog elméletének és történetének problémái] (Praha, 1982, 103. p. skk.)
- ¹¹² Ehhez lásd: Urbanová, M.: *František Weyr a metoda sociologická* [František Weyr és a szociológiai módszer]. In: *Misto normativní teorie...*, 239. p. skk.

Lőrincz József

A hazai börtönügy a konszolidáló, „klasszikus” Kádár-korszakban (1962–1970)*

A sztálini büntetőpolitikával való szakítás az 1950-es évek második felétől lényegében a korábbinál joviálisabb büntető igazságszolgáltatáshoz való közeledést eredményezett. A *lenini büntetőpolitika téziseit felidéző kétarcú igazságszolgáltatás* egyfelől a politikai ellenfelekkel szembeni könyörtelenséget, másfelől azonban a „dolgozó osztályhelyzetű” bűnelkövetőkkel szembeni segítő-nevelő szándékot kívánta kifejezésre juttatni. Előbbi funkciójában az 1956-os forradalom aktív résztvevőivel és az „osztályidegenekkel” szemben történelmünk egyik legvéresebb leszámolását végezte el.¹ A tudatosan és indokolatlanul alkalmazott terror mellett az 1957. június 29-i országos pártértekezlet ugyanilyen tudatosan élt a megbocsátás lehetőségével azokkal szemben, „akik bűncselekményeik népellenes voltát felismerve és megbánva, készek és képesek segíteni az imperialisták és a hazai ellenforradalmárok népellenes törekvései elleni harcban.” Ez utóbbiakkal, mint megtévedt vagy megtévesztett dolgozókkal szemben a büntetőpolitika megelőző, javító, nevelő tevékenységet tűzött ki célként.

Az 1957-es büntetőpolitikai döntés alapján az igazságszolgáltatásra a bűnelkövetők, illetve az elítéltek kategorizálásának fontos feladata hárult.² Az érintett szervek közös utasítása alapján az elítéltek között az osztályhelyzet, az előélet, a bűncselekmény jellege és a bűncselekmény súlya szerint tettek különbséget. E szempontoknak megfelelően 1958 végére más-más intézetbe kerültek az ellenforradalmár és osztályidegen elemek,³ a dolgozó osztályhelyzetű politikai elítéltek, a szokásos bűnözők és súlyosan visszaesők, a dolgozó osztályhelyzetű, kisebb súlyú köztörvényes bűncselekményt elkövető személyek.

A konszolidációra törekvés jelent meg 1959 novemberében az MSZMP VII. kongresszusának határozataiban, amely kimondta, hogy fel kell gyorsítani a szocializmus alapjainak lerakását. A kongresszus a büntetőpolitika döntéshozóit mindenestre arra inspirálta, hogy a büntetés-végrehajtás területén is gyorsítsanak az „elbitangolt” dolgozó osztályhelyzetű elkövetők visz-

szaterelésében, amikor a nevelést intézményesítették a végrehajtási rendszeren belül.

A Biszku Béla belügyministersége alatt kibocsátott 8/1959. BM. számú utasítás az őrzés mellé a nevelést tette a végrehajtás fő feladatává, nem tudván azonban szakítani az osztályszemlélettel, hangsúlyozta, hogy „az osztálypolitikát érvényre kell juttatni a letartóztatottak nevelésénél alkalmazott módszereknél, a világnézet oktatásnál, kedvezményeknél, fenyítéseknel stb. A nevelésnél az egyes osztálykategóriák figyelembe vétele mellett a személyből, annak társadalmi veszélyességéből, jelleméből, politikai magatartásából kell kiindulni.” Az „osztályidegenekkel”, a „politikai elítéltekkel” szembeni differenciált bánásmód realizálási formái voltak a kötelező zárkafoogság (egyéni elkülönítés), a kapcsolattartás korlátozása, a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségének szűkítése. A letartóztató intézetekben létrehozták a nevelési szolgálatot,⁴ és előírták, hogy minden 100 letartóztatott nevelésével 1 nevelő foglalkozzon. Az elítéltek munkáltatását, elsősorban a nagyüzemi jellegű termelőmunka végzését a nevelés fő eszközévé deklarálták, ezért megszüntették és az Országos Parancsnokság szervezetébe olvasztották a KÖMI-t, amelynek mint különálló szervezetnek működése veszélyeztette az egységes, nevelési szempontok érvényesülését. Az elítéltek lehetőleg teljes körű, folyamatos foglalkoztatása érdekében a bv. vállalatok termelőtevékenysége a jelentős élőmunka felhasználására irányult, ezért az ipari vállalatokban elsősorban élőmunka-igényes technológiai eljárásokat, a mezőgazdasági célgazdaságokban pedig nagy létszámú kézi munkaerőt alkalmaztak. A főképpen az élőmunkát kihasználó termelés azonban azzal a hátránnyal járt, hogy a következő időszakban rendre elmaradt a termelés korszerűsítésére irányuló technológia fejlesztése.⁵

A Kádár-korszak első éveiben a restauráció és az ennek érdekében alkalmazott megtorlás még éreztette hatását a börtönnépesség összetételén, az elsősorban politikai ellenfelekkel való leszámolás szándékán, de a fogvatartottak csökkenésén már a konszolidációra való törekvés is érzékelhető volt. Ez utóbbit jelzi az 1958 és 1960 közötti, mintegy 28%-os fogvatartotti létszámcsökkenés.⁶

Az 1960-as évek elejétől végbemenő pozitív gazdasági, kül- és belpolitikai folyamatok mellett a büntetőpolitika kiegyensúlyozottabbá, s a korábbi évtized szélsőségeitől jórészt mentesülve konszolidáltabbá vált. Az 1961-ben kibocsátott Btk. a büntetőpolitika korábbi torzulásainak ellensúlyozásaként elsősorban a büntetőjog garanciális szabályainak, a klasszikus felelősségi elvek erősítésére törekedett, erőfeszítések történtek a korábbi évtizedben történt súlyos visszaélések, rossz emlékü törvénytelenések feléledése ellen. A Csemege-kódexet teljességében felváltó, a szocialista jogalkotás termékének tekintett 1961. évi Btk. a megelőző években kialakult gyakorlatnak megfelelően a szabadságvesztés végrehajtásának két módját különböztette meg: a *börtönt* és a *büntetés-végrehajtási munkahelyet*. A szerény büntetés-végrehajtási szakirodalomban a

hatályba lépett Btk. céljának értelmezéséhez kapcsolódóan a szabadságvesztés végrehajtásának célját – a szovjet példa alapján – az elítéltek „megjavításában” és „átnevelésében” körvonalazták. Megjavításon az elítéltek tudatában meglevő negatív vonások korrigálását, jellem- és magatartásbeli hiányosságaik pótlását, míg átnevelésen a tudat, a beállítottság és a magatartás teljes átformálását értették. Az „átnevelés” kifejezést egyenesen Lenin özevegétől, Krupszkajától származtatták, aki szerint az átnevelés az ember egész pszichikumának átdolgozását jelentette.⁷ Az emberek tudatának, személyiségüknek az átalakítását a szocializmus építésének ebben a szakaszában a szocializmus teljes győzelme elengedhetetlen feltételének tekintették, amelyhez az útmutatást a marxizmus klasszikusai szolgáltatták. Úgy vélték, hogy nincs ez másképpen a börtönben sem, ahol az ideológiai tájékozottság, a politikai-világnézeti felkészültség egyfelől eljuttatja a bűnelkövetőt cselekménye történelmi-társadalmi anakronizmusának felismeréséig, másrészt segíti a beilleszkedését a társadalmi munkamegosztásba. E törekvés kétségtelenül magán viselte a lenini politika naiv forradalmi optimizmusát, másrészt képviselte azt a dogmát is, miszerint a bűnelkövetők többsége a kapitalista múlt és környezet áldozata, éppen ezért a büntetés céljából a felvilágosítást, a nevelést, a megtévedt, elkallódott dolgozóknak az új típusú társadalom építésébe való bekapcsolását tűzte. Az átnevelési célkitűzés a büntetés-végrehajtásban mindenesetre a következő másfél évtized uralkodó elvi dogmájává vált.

A konszolidációs politika – ezen belül büntetőpolitika – meghirdetésére az 1960-as évek végéig tartó „klasszikus Kádár-korszak” nyitányaként, 1962 novemberében, az MSZMP VIII. kongresszusán látták elérkezettnek az időt. A párt derűs anakronizmusára jellemző, hogy bejelentették a „szocializmus alapjai lerakásának befejeződését”, és reális célként tűzték ki a „szocializmus teljes felépítését”. A megbékélést szolgáló politika csúcspontját az 1963 áprilisában, az 1963. évi 4. számú törvényerejű rendelethez (a továbbiakban: tvr.) *megjelent közkegyelem* jelentette, amelynek alapján – jóllehet nem terjedt ki az 1956-os ügyekben elítéltek teljes körére – nagyszámú elítélt nyerte vissza szabadságát.⁸ E közkegyelem célja a fegyveres, majd a politikai ellenállás felszámolása után az érzelmi ellenállás csökkentése volt, többek között azzal is, hogy lehetővé tették a börtönviseltek érvényesülési lehetőségét is.⁹ A közkegyelem jelentős lépést jelentett a fejlettebb nyugati államokkal való viszony rendezésében, a külpolitikai elszigeteltség oldásában, az előkészületben lévő gazdaságirányítási reform nemzetközi elfogadtatásában.¹⁰

A magyar börtönügynek az állami szervek rendszerében elfoglalt helyét illetően jelentős döntés született 1963-ban: a *Belügyminisztérium szervezetéből az igazságügyi miniszter irányítása és felügyelete alá került*.¹¹ E döntésnek elvi jelentőséget az adott, hogy a büntetés-végrehajtás így az igazságszolgáltatás szervezetrendszerébe és helyesíthető szándéka szerint annak folya-

matába illeszkedett be. Ez a beilleszkedés, mint azt a következő évtizedek gyakorlata is bizonyította, már nem volt könnyen bejárható. A 20. század első felének politikai-gazdasági-társadalmi folyamatai, a társadalom megnövekedett feszültségeinek egyre erőszakosabb kezelése a hazai börtönügyet mind szellemében, mind szervezeti felépítésében eltávolították az igazságszolgáltatás szervezetrendszerétől és a rendvédelmi szervekhez közelítették. A Horthy-korszakban elkezdődő és a II. világháború utáni évtizedben tovább militarizálódó büntetés-végrehajtási szervezet 1952-től 1963-ig már jobban megtalálta helyét a rendőrség és a határőrség mellett, mint az ügyész, bírósági szervezetrendszerben, az igazságszolgáltatás részeseként. Az eltávolodást a rendvédelmi fegyveres testületektől az is hátráltatta, hogy a büntetés-végrehajtás szakmai képzése, egészségügyi, jóléti és kulturális szolgáltatásainak többsége továbbra is a belügyi szervek hatáskörében maradt.¹²

Az 1960-as évek elején fellendülő tudományos – kriminológiai, szociológiai, pszichológiai – kutatások széles körű empirikus tapasztalatokat halmoztak fel a bűnözés egy-egy megjelenési formájáról. E kutatások keretében hazánkban először került sor a büntetés-végrehajtási folyamat valóságos viszonyainak elemzésére. A kriminológiai szemléletnek a büntetőpolitikára gyakorolt jótékony hatása jól érzékelhető az 1963-as *jogpolitikai irányelvekben*,¹³ amely megszüntette az igazságszolgáltatásban az *elkövető osztályhelyzet szerinti megkülönböztetését*, egyúttal felhívott a jogkövetkezményeknek a bűnelkövető személyiségét nagyobb mértékben figyelembe vevő, differenciált alkalmazására. Az irányelvek – többek között – kiemelte, hogy „A kiszabott büntetések végrehajtása során minden eszközzel törekedni kell az elítéltek átnevelésére, s intézményesen gondoskodni arról, hogy a szabadságvesztésüket letöltött személyek a róluk való gondoskodás hiányában ne lépjenek újra a bűnözés útjára. [...] A törvény szigorát kell alkalmazni a súlyos elkövetőkkel, visszaesőkkel, a társadalmi együttélés szabályaival konokul szembehelyezkedőkkel, a garázda, élősdi elemekkel szemben. [...] Nagyobb gondot kell fordítani a szabadságvesztés végrehajtási fokozatának helyes megválasztására, a rezsim differenciálására.” Az „irányelvek” még jól kivehetően magán viselte a lenini büntetőpolitika kétarcúságát, egyfelől a „megtévedtek” morális átalakításának, „átnevelésének” büntetőpolitikai és szociálpolitikai programját, másfelől a „kemény kéz” politikáját a társadalom többségével konokul szembeszegülő elkövetőkkel szemben.

A büntetőpolitika újabb, represszív hulláma nem váratott sokáig magára. A szovjet belpolitikai változások¹⁴ kedvezőtlenül hatottak a hazai gazdaságpolitika mégoly korlátozott hatású reformtörekvéseire is, a politikai visszarendeződés, a resztalinizáció a 60-as évek közepén megkezdődött. A politikai – így a büntetőpolitikai – hangsúlyok módosítására utalt a „gazdaság vezetésében eluralkodott szubjektívizmus elleni harc” hangsúlyosága, a proletárdiktatúra jelszavával a „munkás-

érdekek”, a „klasszikus szocialista érdekek” védelmére kelt baloldali politikai szárny¹⁵ megerősödése. A megkeményedő büntetőpolitika hatására 1964 és 1966 között a fogvatartotti létszám mintegy 24%-al emelkedett.¹⁶

A büntetőpolitika átmenetileg represszív irányú felfordulata indokolta, hogy a politika irányító szervei áttekintsék a rendvédelem, így az ide sorolt büntetés-végrehajtás működésének hatékonyságát. A bűnözés ugyanis, minden marxista-leninista dogmával dacolva, nemhogy csökkent volna, hanem növekedett, ezért világossá vált, hogy a bűnözés elleni küzdelemben már nem elegendő a szocializmus megszilárdulásában reménykedő rövid távú tervezés, hanem az állami szervek hosszú távú, szakszerű fellépésére van szükség. A honi börtönügyben megkövetelt átnevelés eszközeinek és módszereinek elégtelenségével, szerény hatásfokával ekkor szembesült a politikai és állami vezetés. A börtönügy korszakos elmaradása számukra – sajátos módon – akkor ütközött ki, amikor 1965 novemberében az MSZMP Politikai Bizottsága vizsgálta meg a büntetés-végrehajtás tevékenységét. A vizsgálat megállapította, hogy a rendszer nem szolgálja megfelelően a bűnmegelőzést, személyi állományának létszáma és felkészültsége elégtelen, kidolgozatlanok az elítéltekkel való differenciált bánásmód, nevelés elvei és módszerei, megoldatlanok az elítéltek foglalkoztatásával kapcsolatos problémák, a börtönök tárgyi feltételei sem alkalmasak a végrehajtás céljának megvalósításához. A Politikai Bizottság a megoldandó feladatok mellett elfogadta a büntetés-végrehajtás szabályozásának alapelveit, és felhívta az illetékes szerveket (Pénzügyminisztérium, Országos Tervhivatal), hogy a szükséges anyagi eszközöket a III. ötéves terv végrehajtása során biztosítsák.¹⁷ Megállapítható, hogy a Politikai Bizottság vizsgálata rámutatott a hazai büntetés-végrehajtás akkori legfontosabb szervei hibáira, diagnózisa pontos, korszerűsítési törekvései előremutatóak voltak. A vizsgálatnak további pozitív „hozádék” volt az a felismerés, hogy a legkimunkáltabb büntetési rendszer sem képes a büntetőpolitikai célok elérésére korszerű büntetés-végrehajtás nélkül. Az is elismerésre méltó volt, hogy a hazai börtönügynek ekkor felismert kritikus állapotát javítandó, a bűnügyi tudományok képviselőinek bevonásával felélénkült a börtönügy elméleti művelése.¹⁸

A Politikai Bizottság döntése alapján 1966-ban, Magyarország történetében elsőként olyan törvényi szintű szabályozás jelent meg – az 1966. évi 21. törvényerejű rendelet –, amely a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának elveiben, tartalmában jelentős előrelépést jelentett. E szabályozás most már a szabadságvesztés végrehajtásának jogilag is rögzített céljaként az elítéltek átnevelését, morális átalakításukat tűzte ki. Szemléletében minőségi áttörést képviselt azzal, hogy az elítélteket nemcsak kötelezettségekkel terhelte, hanem jogokkal is felruházta, ezzel hozzájárult ahhoz az elkerülhetetlen, a klasszikus börtönügyet a moderntől megkülönböztető fordulathoz,

amely az elítéltet jogilag a végrehajtás mélyen alávetett tárgyából annak jogviszonyban szabályozott alanyává emelte.

A tvr. elvileg a nevelést tette a büntetés-végrehajtás központi feladatává, így a jogszabály miniszteri indokolása nem kívánt kevesebbet, mint azt, hogy az elítélt személyisége az átnevelési folyamat eredményeként átalakuljon és szabadulása után törvénytisztelő állampolgárrá váljon. A tvr. a nevelés legfőbb eszközének a munkáltatást jelölte meg, miszerint a munkáltatás „a rendszeres, munkás életmódhoz való készséget hivatott kialakítani”. A személyiség morális átalakítása, lényegét tekintve progresszív, pedagógiai tartalmú célkitűzés a „létező” szocialista társadalom egy olyan rövid, derűs szakaszában született, amikor a naiv pedagógiai optimizmus párosult az akkor büntető hatalmának korlátait még nem érzékelő állam onnipotens törekvéseivel.

A tvr. a büntető törvénykönyv módosításával egyidejűleg a biztonsági és az átnevelhetőségi szempontoknak megfelelő differenciálást kívánt bevezetni, amikor a szabadságvesztés-büntetésnek a korábbi kettő helyett négy fokozatát: a szigorított börtönt, a börtönt, a szigorított bv. munkahelyet és a bv. munkahelyet állapította meg. A tvr. kísérletet tett az egyes fokozatokban való végrehajtás differenciált rendjének szabályozására is azzal, hogy megjelölte az egyes fokozatok jellemzőit, eltérő sajátosságait. E helyes törekvések azonban a gyakorlatban már kevésbé voltak érvényesíthetők, az egyes megkülönböztetési szempontok a valóságban formálisaknak bizonyultak. A tvr. lényegi rendelkezései közé tartozott, hogy az utógondozási tevékenységet a büntetés-végrehajtás szerves kiegészítőjévé tette azzal, hogy előírta: már a végrehajtás ideje alatt figyelmet kell fordítani a szabadulás utáni beilleszkedés előkészítésére.

A honi börtönügy átnevelési programja az 1960-as évek közepétől felélénkítette az elítéltek nevelésének tudományos igényű kutatását. A kutatók¹⁹ abból a felfogásból indultak ki, hogy a bűnelkövetők – a korábbi nevelésméleti állásponttól eltérően – különleges nevelést igényelnek, amelyet a szocialista neveléstudománynak egy specifikus területe, a kriminálpedagógia látna el. Felfogásuk szerint a kriminálpedagógia feladata, hogy feltárja az elítéltek nevelésének törvényszerűségeit és sajátosságait, elemezze a nevelési folyamat célkitűzéseit, tartalmát, módszereit és szervezeti formáit, adjon útmutatást a nevelési problémák helyes megoldásához.²⁰ Az új tudományterület fundamentumát a minden ember (át)nevelhetőségének optimista pedagógiai szemléletére telepítették. Mint kifejtették, „a nevelhetetlenség ítéletét az emberről legkorábban csak a nekrológiájában lehet kimondani.”²¹ A kriminálpedagógia programja pedig – álláspontjuk szerint – „az elítéltek társadalmi alkalmazkodási képességének és készségének kialakítása, az erkölcsi, jogi és társadalmi együttélési normákkal szemben elfoglalt értelmi és érzelmi érdektelenség felszámolása, a helyes magatartás és a társadalmi együttélési szabályok megtartására

irányuló köteleességszerű cselekvés indítóokainak kialakítása és elmélyítése.”²² E tudományos megalapozás elegendőnek tűnt olyan nevelési alapelvek kidolgozására, amelyek segítséget nyújtanak a nevelőnek eligazodni, irányt mutatni mindennapi munkájában.²³ Ezek az alapelvek: az egyéniesítés elve, a nevelés céljaihoz való aktív viszony kialakításának elve, az elítélt csoportok közösséggé szervezésének elve, az erkölcsi, politikai és kulturális befolyásolás elve, a munkával történő nevelés elve, az átneveléshez szükséges szigor és a szocialista humanizmus együttes alkalmazásának elve, a nevelési eljárások egységességének elve, valamint az állami és társadalmi szervek nevelésben való részvételének elve.²⁴

Amennyire tiszteletre és elismerésre méltók voltak a morális átalakításra irányuló elvi törekvések, annyira irreálisak ezek megvalósítása a korabeli viszonyok és feltételek között. E törekvések fegyelmezetten követték az akkori büntetőpolitika által megkövetelt elvi irányt, a valóságban azonban megalapozatlanok, szakmailag anakronisztikusak voltak. A szocialista nevelési eszmék dogmaszerű alkalmazása – mint a makarencói kollektivisták nevelése – a felnőttek börtönkörnyezetében csak jámbor óhaj maradt.²⁵ A börtöntársadalom reális ismeretének hiányát az elítélt-közösségben rejlő személyiségkorrekciós hatás naiv dogmájával pótolták ki. A papíron ekkor még könnyen elérhetőnek tűnő célokhoz vezető út valós problémáit csak évekkel később, az 1970-es évek közepétől tárhatták fel és hozhatták nyilvánosságra a kutatások.

A politikai és állami vezetés vizsgálata és kritikus megállapításai, valamint az ország akkori, relatíve kedvező gazdasági helyzete lehetőséget kínált volna a megáporodott börtönviszonyok fokozatos javítására. Ehhez azonban a társadalmi konszolidációban és a *bűnözés távlati csökkenésében* dogmatikusan reménykedő politikai vezetés nem adta áldását. Az állami és a politikai vezetés a börtönügy felismert szakmai fejlesztéséhez a szükséges gazdasági erőforrásokat nem nyitotta meg.²⁶ Így a tárgyi feltételek immár elengedhetetlen korszerűsítése nem kezdődhetett el, emiatt a korszerűnek tekinthető jogi szabályozás túlnyomórészt csak papíron maradt, de gyakorlati megvalósítását akadályozták a megcsontosodott szervezeti-szervezési viszonyok is. Az erőteljes rendvédelmi vonásokkal és vonzalmakkal rendelkező büntetés-végrehajtási szervezet visszailleszkedését az igazságszolgáltatás szervezetrendszerébe az igazságügyi kormányzat arisztokratikus elkülönülése tovább nehezítette.

A kádári „húzd meg – ereszd meg” taktika a következő két évben újabb engedékenységet mutatott. A társadalmi konszenzusra, a gazdasági reformokra hajló politikai szándéokra az MSZMP 1966. novemberi, IX. kongresszusán adott hangot az állami- és pártvezetés. Kádár János főtitkári beszámolója többek között megállapította: „Társadalmi rendszerünk szilárd alapokon nyugszik, hazánkban rend és jogbiztonság van. Éberrel őrködünk szocialista vívmányaink felett és senkinek nem engedjük meg, hogy bármilyen formában

veszélyeztesse társadalmi rendünket. Ez így van ma és így lesz a jövőben is.”²⁷ Az engedékenység büntetőpolitikai következménye, hogy 1966 és 1968 között a fogvatartotti népesség mintegy 13%-os csökkenése regisztrálható.²⁸

Az 1960-as évek második felében a hazai népgazdaság extenzív, elsősorban az új munkaerő bevonására alapozott mennyiségi termelés fejlesztési forrásai jórészt kimerültek. Előtérbe került az intenzív forrásokra, a termelékenység növekedésére alapozott gazdasági reform kimunkálása, amelynek következtében 1968. január 1-jén bevezették az új gazdasági mechanizmust. Ennek az új gazdaságirányítási rendszernek az volt a lényege, hogy a tervlembontásos rendszer helyett a közvetett befolyásolás rendszerét, a tervezés, irányítás, az érdekeltség és az ösztönzés új módszereit vezették be, növelve a vállalatok felelősségét és önállóságát.²⁹ A keleti blokkban inkompatibilis gazdasági reform következménye a szovjet vezetés elégedetlenségének kihívása és politikai nyomásgyakorlása lett. A kádári „egyensúlypolitika” arra kényszerült, hogy a baloldali, rendpárti szárny megerősítésével kompenzálja az ország „renitens” reformtörekvéseit. Ezért a gazdaságpolitikai reformokkal csaknem egyidejűleg a büntetőpolitikában újabb represszív fordulat történt. A proletárdiktatúra dogmatikus, hűséges védelmezőinek, a reformellenes, a szocialista gazdaság „védelmére” kelt politikai erőknél tevékenysége nem merült ki nyilatkozatokban és deklarációkban, hanem háttérükben az SZKP KB. prominenseivel fokozták politikai nyomásgyakorlásukat. 1968-tól a büntetőpolitika represszív irányultsága – amelyben jelentősen közrehatottak a csehszlovák események is – jól követhető a fogvatartottak létszámának gyors emelkedésében. Az 1972-ig tartó folyamatban a börtönnépességnek újabb 21%-os emelkedése volt mérhető.³⁰ A keményvonalas büntetőpolitikát az 1970-ben megtartott X. kongresszus is megerősítette, amikor arra hívta fel a társadalom figyelmét, hogy „az utóbbi időben a gazdaságirányítási reformot félremagyarázva erőre kapott az individualizmus és az egoizmus, a munkával meg nem szolgált haszonszerzés és spekuláció. [...] Erősíteni kell azt a közszellemet, amely nem tűri el a társadalomellenes magatartást, a cinizmust, a fegyelmezetlenséget, a közösség megkárosítását.”³¹

Az 1960-as évek második felének büntetőpolitikája anélkül fektette a hangsúlyt a megelőzésre – a börtönügy területén a speciális prevencióra –, hogy ennek megvalósítási esélyét felmérte, illetve bonyolult tárgyi és személyi feltételeinek megteremtését megkísérelte volna. Az irreális elvárások teljesíthetetlensége, a valóság és az elvi (jogsabályi) követelmények ellentmondása a hazai börtönök vezetői kétarcúságának kialakulását eredményezte. Miközben formálisan alkalmazkodtak a politikai és az állami vezetés elvárásaihoz, az elsődleges célként deklarált (át)neveléshez, valójában, egzisztenciálisan a másodlagos követelmények teljesítésében, a rendkívüli események (szökés, zendülés, csoportos ellenállás, erőszak, öngyilkosság, stb.)

elleni sikeres fellépésben, illetve az elítéltek munkáltatásának gazdaságosságában voltak érdekeltek. Az 1970-es évek elejére tehát kialakultak azok a főbb ellentmondások, amelyek a következő évtizedekre meghatározták a börtönügy vezetőinek sajátos vezetői kultúráját és magatartását. *Nyilvánvalóvá vált számunkra, hogy a börtönöktől követelt proaktív szerep az igazságszolgáltatás megelőzési funkciójának teljesítésében illúzió, a szakma legfeljebb a közhangulatot érintő botrányok elkerülésére irányuló reaktív szerepre képes.*

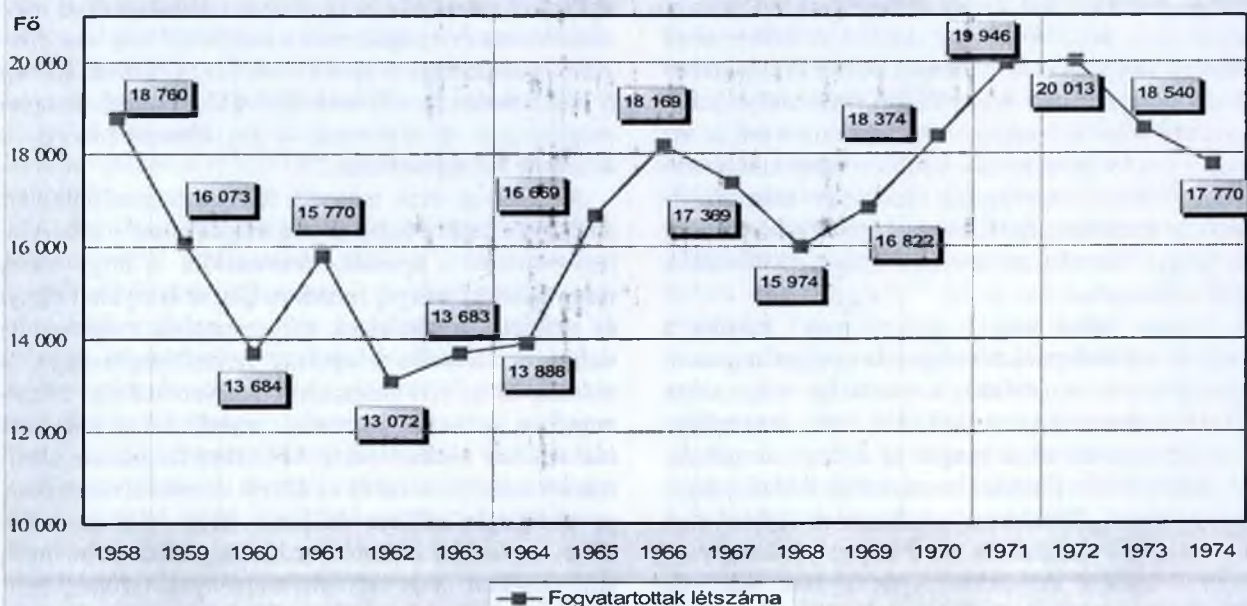
**A fogvatartottak számának alakulása
1958–1974 között**

Év	Fogvatartottak létszáma
1958	18 760
1959	16 073
1960	13 684
1961	15 770
1962	13 072
1963	13 683
1964	13 888
1965	16 669
1966	18 169
1967	17 369
1968	15 974
1969	16 822
1970	18 374
1971	19 946
1972	20 013
1973	18 540
1974	17 770

A büntetés-végrehajtási szervezet centralizáltságának, a militáris, hierarchikus viszonyok fenntartásához a gyakorlat az 1960-as évek közepétől további döntő érveket adott. Az anyagi-pénzügyi eszközök hiánya, a ráfordítások saját erőből való megvalósításának kényszerű kötelezettsége a rendelkezésre álló erőforrások patikamérlegben való szétosztását igényelték, a végrehajtás irreális – politikai szlogenre avatott – céljának formális életben tartása, főképpen pedig a biztonsági és a termelési szempontok mindenek feletti szerepe szükségessé tette a személyzet militáris hierarchiájának fenntartását. Mindez pedig úgy hatott tovább a fogvatartás természetére, hogy a személyzet részt vett a fogvatartottak elszemélytelenítésében, tárgyiasításában, érdekében állt, hogy a fogvatartott tudomásul vegye alávetett, kiszolgáltatott voltát. A militáris centralizációt az intézetek tartós túlsúlyfoltossága is elősegítette. A létszámmal együtt növekvő biztonsági kockázat kezelése az intézetek rezsimjének általános szigorodásához, a fogvatartotti oldalon pedig ennek ellenhatásaként az alcsoporthoz, az ellenségesen szembenálló szubkultúra-tenyésztet kialakulásához vezetett. A nagyobb tömegű fogva tartott féken tartásához a rend és a fegyelem fenntartásához szükséges intézkedések kerültek előtérbe.

Az elítéltek nevelésével foglalkozó szolgálat megjelenése – sajátos módon – az elítéltek őrzéséért, illetve munkáltatásáért felelős „klasszikus” szakágazatok hagyományosan kialakult prioritásait veszélyeztette. Az elsősorban az intézetek biztonságáért és az elítéltek munkáltatásának gazdaságosságáért érdekeltté tett börtön-személyzet tevékenységében így a másodlagos célok követése vált uralkodóvá. A büntetés-végrehajtás szervezetének túlzott centralizáltsága, a hierarchiában érvényesülő merev függőségi viszony akadályozta a szakterületek együttműködését, sőt azok rivalizálásához vezetett.³²

Fogvatartottak számának alakulása 1958–1974 között

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány megírásához felhasznált szakirodalom (az alábbi jegyzetekben említettek kivül): Balogh László–Horváth Tibor: *Büntetés-végrehajtási jog*. I–II. (Budapest, 1983); *Büntetés-végrehajtási rendszerek – büntetés-végrehajtási jog*. Szakirodalmgyűjtemény. Szerk.: Horváth Tibor (Rendőrtiszti Főiskola, Budapest, 1980); Gilser István: *A magyar büntetés-végrehajtási jog* (Budapest, 1976); Gönczöl Katalin: *Bűnözés és társadalompolitika* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987); Horváth Tibor: *A büntetési elméletek fejlődésének vázlata* (Budapest, 1980); Kabódi Csaba: *Börtönrendszerünk a mérlegen* (Jogtudományi Közlöny, 1990. 5. sz.); Kabódi Csaba–Mezey Barna: *A büntető rendszer alapfogalmai* (Budapest, 1997); Kabódi Csaba–Lőrincz József–Mezey Barna: *Büntetéstan alapfogalmai* (Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005); Lőrincz József–Nagy Ferenc: *Börtönügy Magyarországon* (Bv. Országos Parancsnoksága, 1997); Lőrincz József: *Büntetőpolitika és büntetés-végrehajtás a rendszerváltáson innen és túl* (Börtönügyi Szemle, 2003. 1. sz.); Lőrincz József: *Büntetőpolitika és börtönügy* (Rejtjel kiadó, Budapest, 2009); Lukács Tibor: *Szervezeti dilemmánk: a börtön* (Magvető Kiadó, Budapest, 1987); Mezey Barna (szerk.): *A magyar börtönügy kutatásának alapjai* (Jogtörténeti Értekezések 20. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1997); Mezey Barna: *Millenniumi visszatekintés: a magyar büntetés-végrehajtás történetének modernizációs csomópontjai*. In: *A magyar büntetés-végrehajtás millenniumi konferenciája* (Budapest, Bv. Országos Parancsnoksága, Budapest, 2001); Pál László: *Nevelés a büntetés-végrehajtásban* (Budapest, 1976); Szabó András: *A büntett és büntetés* (Budapest, 1979); Tari Ferenc: *Szakmai alapon (a büntetés-végrehajtás és a politika kapcsolata)* (Börtönügyi Szemle, 1995. 2. sz.)
- ² A legújabb kutatási adatok szerint a polgári és katonai bíróságok által 1956. november 4-étől 1957. július 31-éig halálra ítélték száma 131 fő volt, míg a forradalmi eseményekben való részvétel miatt kivégeztettek összlétszáma meghaladta a 350 főt.
- ³ A bűnelkövetők kategorizálását a 103/1958. számú BM-IM-Legfőbb Ügyészti közös utasítás tartalmazta.
- ⁴ A közös utasítás szerint ellenforradalmár elemeknek minősültek a szervezkedés, a kémkedés, a hazaárulás bűncselekményeiben vezető, irányító tevékenységet folytató személyek, osztályidegeneknek a papok, a csendőrök és a volt horthysta katonatisztek.
- ⁵ Az 1960. január 1-jével létrehozott nevelési szolgálat országosan 124 főből álló nevelői állománya volt politikai tisztekből és felkészültebb körletparancsnokokból állt, egyidejűleg a Bv. Országos Parancsnokságán a nevelési szolgálat irányítására Nevelési Osztály, ezen belül instruktori és sajtó alosztály alakult meg. Az újonnan kinevezett nevelők felkészítését hathetes turnusokban a Maglódi úti bv. iskolán végezték el.
- ⁶ Lásd: Palotás Miklós: *A büntetés-végrehajtási munkáltatás fejlődése és jelenlegi helyzete* (RTF, 1983. 13. p.)
- ⁷ Lásd a táblázatokat a 38. oldalon!
- ⁸ Vö.: Szalai Zoltán–Györök Ferenc: *Az új büntetőtörvények és a büntetés-végrehajtás* (Belügyi Szemle, 1963. 12. szám, 19. p.)
- ⁹ A nagyszabású közkegyelem 3490 fő szabadulását jelentette a börtönökből, ebből 3053 fő volt jogerősen szabadságvesztésre ítélt, 257 előzetesen letartóztatott és 180 szabálysértő. Egyharmaddal, illetve felével mérsékeltek további 874 fő büntetését, továbbá közkegyelemben részesült 3896 fő javító-nevelő munkára ítélt is.
- ¹⁰ Lásd: Huszár Tibor: *Kádár. A hatalom évei 1956–1989* (Corvina Kiadó, Budapest, 2006. 138. p.)
- ¹¹ Uo., 140–141. p.
- ¹² Az igazságügy-miniszter és a belügyminiszter október 30-án kelt. 008/1963. sz. közös utasítása.
- ¹³ Az igazságügy-miniszter és a belügyminiszter 008/1963. számú közös utasítása a büntetés-végrehajtás átadásának és átvételének szabályozásáról.
- ¹⁴ Az MSZMP 3221/1963. (V. 30) sz. határozata a jogalkalmazás jogpolitikai elveiről.
- ¹⁵ A hazai pártvezetessel jó viszonyt fenntartó Ny. Sz. Hruscsovtól leváltják, az SZKP Elnökségében resztalinizációs tendenciák mutatkoznak.
- ¹⁶ Ide sorolható az MSZMP Politikai Bizottságából Biszku Béla, Gáspár Sándor, Pullai Árpád és Komócsin Zoltán.
- ¹⁷ Lásd a táblázatokat a 38. oldalon!
- ¹⁸ Lásd az MSZMP Politikai Bizottsága határozatának végrehajtásáról szóló, a KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya által készített, 1971. szeptember 3-án kelt jelentés 2. oldalát!
- ¹⁹ A bűnügyi tudományok jeles képviselői tudományos igényű kodifikációs előterjesztéseikben fogalmazták meg álláspontjukat. Lásd: Fonyó Antal: *A munka tartalma, célja és módszerei a büntetés-végrehajtás intézményeiben* (Jogtudományi Közlöny, 1966. 3. sz., 105–113. p.); Szabó András: *Nevelés a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során* (Jogtudományi Közlöny, 1966. 5. sz., 231–239. p.); Vermes Miklós: *A társadalom szerepe a büntetés-végrehajtásban* (Jogtudományi Közlöny, 1966. 4. sz., 185–190. p.)
- ²⁰ A kriminálpedagógiai ismeretanyag tudományos megalapozásának kísérlete a büntetés-végrehajtási testület két, elméletileg felkészült, a gyakorlatban is jártas szakember: Balogh László és Pál László nevéhez fűződik.
- ²¹ Lásd: Balogh László–Pál László: *Kriminálpedagógia* (tanárképző főiskolai jegyzet, 1975. 20. p.)
- ²² Uo., 24. p.
- ²³ Uo., 29. p.
- ²⁴ Lásd: *A felnőttkori elítéltek nevelésének alapelvei* (Bv. Országos Parancsnokság, 1968)
- ²⁵ Uo., 3. p.
- ²⁶ Makarenko a II. világháború után egy olyan időszakban lépett be a magyar pedagógiai gondolkodásba, amikor a hazai nevelésügy szomjasan kereste az új, népi demokratikus nevelés elméleti támpontjait. Az 1960–1970-es években több hullámban felerősödő makarenkóizmus a hazai börtönügyet csupán elméleti síkon érintette, a gyakorlatban a közösségi nevelésben rejlő hatást még a fiatalok elítélteknél sem tudta kihasználni. Maradandó, káros következménye az elítéltek nagy létszámú zárkúinak, lakóhelyiségeinek kialakításában és fenntartásában lelhető fel.
- ²⁷ A Politikai Bizottság határozata szerint a III. ötéves tervben évi 5–7 millió forintot kellett volna a bv. intézetek fejlesztésére fordítani, azonban a szükséges pénzüsségeket az illetékes szervek nem biztosították.
- ²⁸ Az MSZMP IX. kongresszusának jegyzőkönyve (Budapest, 1967. 35. p.)
- ²⁹ Lásd a táblázatokat a 38. oldalon!
- ³⁰ A gazdasági reform a büntetés-végrehajtási vállalatokat is érintette, amennyiben a bv. vállalatok az állami vállalatokhoz hasonlóan nagyobb önállóságot kaptak, ez pedig szükségessé tette, hogy ezek irányító szerve a Bv. Országos Parancsnokságon a korábbinál nagyobb hatáskörrel rendelkezzen, ezért 1968-ban létrehozták a Közgazdasági és Munkáltatási Főosztályt.
- ³¹ Lásd a táblázatokat a 38. oldalon!
- ³² Az MSZMP X. kongresszusának jegyzőkönyve (Budapest, 1971. 471. p.)
- ³³ Részletesen lásd: Lőrincz József–Nagy Ferenc: *Börtönügy Magyarországon* (Bv. Országos Parancsnoksága, Budapest, 1997)

Koi Gyula

A nemzetközi jog (történetének) egyes kérdései és Kína

I. Az államok egyenlőségének el nem ismerése, az egyenlőtlen szerződések a Qing- [Csing-] dinasztia idején (1794–1911)

A nemzetközi jog¹ a nemzetközi közösség valamennyi államát egyaránt kötelezi. Az államok egyenlők. Korábban azonban a nyugati nagyhatalmak szerettek különbséget tenni 'civilizált nemzetek' és 'nem civilizált nemzetek' között. Mára ez a különbségtétel meghaladottá vált. A nemzetközi jog (kínai *guojifa*)² szerepe ma vitathatatlan. A Kínai Császárság hol világra nyitott, hol bezárkózó volt története során.³ A bezárkózás a kései Qing-[Csing-] dinasztia⁴ idejére már nem volt tartható. Ezzel együtt jellemző volt egy sajátos, kínai szemlélet, amely szerint Kína a „középső birodalom”⁵ (kín. Zhongguo-[Csung-kuo-] birodalom) ég és föld között. „a világ közepe” (az univerzum középpontja)⁶ a barbárok által körülölelten (hasonlatosan az ókori görögökhöz). Ezt egyedül a kínaiak rögzítették államuk megnevezésében. Az államok egyenlőségének el nem ismerése tisztán kitetszik a 88 évig élt Qianlong [Csien-lung] császár (ur. 1735–1796), az egyik leghosszasabban regnáló kínai uralkodó által 1794-ben III. György angol király részére írt levelében, amelyben világosan kifejti, hogy elfogadja a III. György által küldött hódolati ajándékokat. A levél arról is említést tesz, hogy a kínaiaknak mindenük megvan, és nincsenek rászorulva Anglia készítményeire. „furcsán vagy ravaszul készített tárgyaira.” A levél záróformulája: „Reszkess, engedelmeskedj. és ne kövess el tiszteletlenséget.”⁷ Az egyenjogú nemzetközi kapcsolatok hiányának, az államok egyenlősége el nem ismerésének tényéről tanúskodik, hogy III. György küldöttségét a hatóságok vazallus állam képviselőiként fogadták, és a hódolati adó átnyújtóinak tekintették őket.⁸

A Qing-udvar tradicionális külpolitikai axiómái a következőkben foglalhatók össze:

- Kína hadi fölénye;⁹
- az idegen népek kínai módra történő „civilizálásában” való jártasság;

– Kínának olyan értékes áruai vannak, amelyekért cserébe a külföldiek az adófizetői státuszt is vállalják.¹⁰

A Qing-udvar nagyon sokáig elvárta, hogy a brit vagy más külföldi követek arcra borulva hódoljanak a császárnak.

Az ópiumháborúk időszaka vetett véget ennek a szemléletnek. Az első ópiumháború (1839–1842) ráébresztette a császári udvart saját gyengeségre.¹¹ Az egyes hadiesemények ismertetése helyett röviden legyen elég annyi, hogy a betörő angol hadihajók mind a kínai flottának károkat okoztak, mind pedig a szárazföldön városokat, falvakat ostromoltak meg. Végül is sor került az első olyan egyenlőtlen szerződés¹² megkötésére, melyben Kína volt a gyengébb fél.¹³ Ez 1842. augusztus 29-én, az ún. nanjingi [nankingi] szerződésben történt, amelyet a Cornwallis nevű angol hadihajó fedélzetén kötöttek meg.¹⁴ A szerződés rendelkezései a következők voltak:

– Kína 21 millió ezüstdollár hadisarcot fizet Nagy-Britanniának;

– megnyitja öt kikötőjét a külföldi kereskedők számára, ezekben a kikötőkben brit konzulok lehetnek jelen, a viszony egyenrangú az azonos szintű kínai és külföldi hivatalnokok között; az öt kikötő a következő: Kanton (Kuangcsu, Guangzhou), Xiamen (Hsziamen, Amoy), Fuzhou, Ningbo és Sanghaj. Az utóbbi négy kikötő megnyitása 1843–1844 folyamán megtörténik, de Kantonban a lakosság másfél évtizedes ellenállása miatt ez csak 1858-ban következett be;

– Kína beleegyezik abba, hogy Kantonban megszűnteti a kantoni kereskedők hivatalos szervezetének, a *gonghangnak* a működését;

– egységes és mérsékelt vámot vetnek ki az importra és az exportra;

– Hongkong szigetét „örökös tulajdonként” átengedik a briteknek.¹⁵

A szerződés kiegészítésére szolgált az ún. Bogue-szerződés (1843), amely az alábbiakat rögzítette:

– az importált angol árukra maximum 5% behozatali vámat szabad kivetni (5%-os „örökös vámtarifa”);

– a szerződésben megnevezett kikötők bizonyos körzeteiben az angolok letelepedési engedélyt kapnak;

– az angol alattvalók kínai kereskedőkkel való jogvitáiban a brit konzulátus jár el (területenkívüliség; konzuli bírászkodás);¹⁶

– bármilyen kedvezményt, amit más országok szereznek, kiterjesztenek a britekre („legnagyobb kedvezmény elve” záradék).¹⁷

A Bogue-szerződés második pontja a „koncessziós területek”, a *settlementek* (kín. *zujie*) rendszerének csírája volt. Az egymással rivalizáló gyarmatosítók különféle érdekszférákat alakítottak ki: Nagy-Britannia a Jangce vidékére, Franciaország Dél-Kínára, Oroszország és Japán Mandzsúriára, Németország Santung tartományra terjesztette ki befolyását. Hongkong, Makaó és Tajvan ekkor gyarmati területként funkcionált.¹⁸

Megemlítenéd, hogy egy parányi *settlement* Tianjinben (Pekingtől 200 kilométerre, a tengerparton) a nyolc megszálló hatalom egyikeként az Oszt-

rák–Magyar Monarchiának is jutott (az amerikai, brit, francia, japán, német, olasz, orosz érdekeltségek mellett.) A tényleges foglalás 1901. február 11-én ment végbe, a tény 1902. június 20-án rögzítette szerződés. A terület a Peiho (ma: Hai He) folyó bal partján, a pályaudvarhoz közel, a japán *settlement* mellett volt. A magyar ellenzéki pártok tiltakoztak.¹⁹ A gyarmatosítás osztrák érdekeket szolgált, a közös Külügyminisztérium bejegyzésével, ahol a miniszter ekkor a lengyel–ukrán eredetű osztrák gróf Agenor Goluchowski volt.

1861-ben a császári udvar létrehozta a Külkapcsolatokat irányító hivatalt (kín. Zongli geguo shiwu yamen; rövid: Zongliyamen). Ez a lépés arról tanúskodott, hogy addigra tisztába jöttek a nemzetközi közösség viszonyaival, és valamennyire alkalmazkodtak hozzá.²⁰

Ez volt az első olyan kormányzati-közigazgatási változás, amely nyugati hatásra történt. Egy kis lépés a más országok egyenrangúnak tekintése útján. A *Zongliyamen* ugyan 1870-re, a 73 évet élt Cixi [Ce-hszi] anyacsászárné²¹ (1861–1908 között a Kínai Császárság tényleges vezetője) tevékenysége eredményeképpen elvesztette jelentőségét²². Azonban addigra Kína elindult a nyugati technikák átvétele útján. Az állami tevékenység rangjára emelték ugyan a fordítást (pl. a Qing-dinasztia idején a császári leiratokat kínai és mandzsu nyelven kellett megfogalmazni,²³ de a buddhista kínaiak esetében a szanszkritről kínaira való fordítás is szokásos volt), a nyugati nyelvek ismerete azonban gondot okozott. Mivel az egyenlőtlen szerződések, pl. a tianjini szerződés záradéka szerint csak angolul és franciául volt hiteles a szöveg, ezért szükségessé vált egy Külföldi Nyelvek Főiskolája vagy Fordítóiroda létrehozása (kín. Dongwenkuan) ahol először angolt, franciát és orosz, később németet is tanítottak. Az 1862-ben alapított intézmény képviselte Kínában a nyugati oktatás kezdetét.²⁴ Mára azonban Kínában az amerikai Harvard és a Yale University-vel párhuzamba állítható, világszínvonalú egyetemek vannak: a Qinghua [Csinghua] és a Beijing Daxue [Pekingi Egyetem].

II. Hongkong és Makaó kérdése (1842/1887–1997/1999)

Hongkong²⁵ (kín. Xianggang) (1997. június 30.–július 1.) és Makaó [Macau, Aomén]²⁶ (1999. december 20.) visszatérése az anyaországhoz lényeges fordulatot jelentett a Kínai Népköztársaság életében.

Hongkong a „kistigris” államok²⁷ egyikeként joggal tett szert respektusra. (A „kistigris” megnevezés helyett Ázsiában ezekre az államokra a „kis sárkány” elnevezést használják.) Hongkong szigete a nanjingi szerződéssel (1842)²⁸ került Nagy Britanniához, ezt követte az első pekingi konvenció (1860),²⁹ amely a Kowloon-félsziget (kín. Liu Yong) déli csúcsát és a Stonecutters Islandet (kín. Ngong Shuen) örök időkre Nagy-Britan-

niának juttatta. A második pekingi konvenció (1898)³⁰ 1898. július 1-jével 99 évre a britek birtokába adta a Kowloon-félszigettől északra eső Új területeket (ang. New Territories). Az Új területek 235 külső szigetet foglalt magába, és kilencszer nagyobb a területe, mint Hongkong Guandong [Kuantung] tartománnyal határos fő területéé.³¹ Később Kína mindhárom szerződést egyenlőtlen szerződésnek nyilvánította.³² Miután a későbbiekben nem sikerült a bérlet meghosszabbításáról megegyezni, ezért a Kínai Népköztársaság és

Hongkong látképe

Makaó látképe

Nagy-Britannia megállapodott arról, hogy a 99 év elteltével Hongkong visszakerül a Kínai Népköztársasághoz.³³ A szerződést 1984 szeptemberében kötötte meg a két kormány azzal, hogy az 1997 júliusáig tartó átmeneti időszakban a magas szintű autonómia gyakorlására alkalmas politikai rendszert építenek ki.³⁴

A terület visszatérése Deng Xiaoping [Teng Hsziaoping] 1997. februári halála után történt. A korábbi gyarmati igazgatás után az 1960–1970-es évekre a *rule of law / Rechtsstaat* bevezetését ajánlották a legitimitási válság (ang. *legitimacy crisis*) ellenében.³⁵ Hongkong a gyarmati igazgatásból kilépve Kína különleges közigazgatási területe (ang. *Special Administrative Region*; rövid: SAR) lett. Ez a státusz Hongkong és Makaó esetében a tökéletes fejlődés vívmányainak megőrzését jelenti a Deng Xiaoping-féle „két rendszer egy ország” elv értelmében. A SAR rendszer magasfokú autonómiát, önálló törvényhozó, végrehajtó és független bírói hatalmat foglal magában. A külügyi és a védelmi igazgatás a Kínai Népköztársasággal közös.

Makaó (kín. Aomén) alig 17 km²-es területéből és 500 ezer fős lakosságából eredően nem válhatott „kis-tigris-állammá”.³⁶ Makaó volt a legrégebbi európai gyarmat Kína területén (1557-től), bár a kínai feljegyzések szerint (Ming-dinasztia) a portugálok ténylegesen 1535 óta használták kikötésre a szigetet.³⁷ A sziget a 20. század elejétől kezdve vált a „Kelet Monte Carlójává” (játékkaszinók). A Qing-dinasztia 1887-ben kötötte meg a Kínai–Portugál Barátsági és Kereskedelmi Szerződést, amelyben Kína elismerte Makaó portugál részről történő „örökös okkupálását és a portugál közigazgatást.”³⁸ Makaó visszaadásáról az 1986-ban megkezdett tárgyalások gyors eredményre vezettek. 1987. április 17-én alá írták a Makaó visszaadásáról szóló egyezményt. Ennek mintája a Hongkongról szóló egyezmény volt. A portugálok tehát elismerték a Kínai Népköztársaság szuverenitását a terület felett. Makaó 1999. december 20-án került újra kínai fennhatóság alá. Hongkonghoz hasonlóan az „egy ország két rendszer” elve érvényesül, szintén különleges közigazgatási terület, amely 50 esztendeig fenn tarthatja a tőkés rendszer vívmányait.³⁹ A portugál nyelv a kínai mellett továbbra is hivatalos nyelv maradt.⁴⁰

III. Tajvan tartomány vagy Kínai Köztársaság? (1949-től)

Tajvan (kín. Taiwan) kérdésével kapcsolatban nem hallgatható el az a tény, hogy az ENSZ 1971-ig Tajvant (a Kínai Köztársaságot), annak kormányát ismerte el legitimnek. 1971 óta viszont – az ENSZ BT 2758. számú határozata szerint – Tajvan nem ENSZ-tag.⁴¹ Arról van szó, hogy a Guomindang- [Kuomintang-] kormány 1949-ben Tajvanra menekült a kínai kommunisták elől, s a jogutód kormányok azóta is területi igényekkel lépnek fel a népi Kína vonatkozásában. Minden tajvani kormány egész Kínára fennhatóságot formál. A népi Kína pedig tartományként tekint Tajvanra. Nemzetközi jogilag Tajvan a Kínai Népköztársaság részének tekinthető. Tajvan kérdése a népi Kína alkotmányának szintjén is megjelenik. A Kínai Népköztársaság idején (1949-től) a következő években fogadtak el alkotmányokat: 1954, 1975, 1978, 1982. Az 1982. évi alkotmány jelenleg is hatályos. Tajvan kérdése az 1982. évi alkotmány preambuluma 21. és 22. mondatában kerül elő. Ez a preambulumszöveg világos területi igény Tajvan⁴² vonatkozásában. „A teljes egyesítés nagy kötelezettsége” mindenesetre a népi Kína, a szárazföldi Kína (kín. *Zhonghuá Rénmín Gonghéguó*; ang. *mainland China*), vagyis a Kínai Népköztársaság állampolgárainak tevételes magatartását is igényli. Vagyis a hadkötelezettek fegyveres fellépése, illetve a hátszországban maradtak kitartása vezethető le a szövegből.

A Fujian tartomány közelében fekvő Tajvan önállóságának kérdését itt nem vitatom meg, az ellenben

bizonyos, hogy viszonylag kevés állam maradt, amely az államelismerést Tajvan irányában nyilvánítaná ki, és a népi Kínától tagadná meg (ilyen – Tajvan javára legrégebbi államelismerőként – az Apostoli Szentszék, vagyis Vatikán Állam; illetve néhány afrikai és dél-amerikai ország).⁴³ Ismét hangsúlyozni kell, hogy a Guomindang-kormány, valamint a hozzá hű kínai

Tajvan, Chiang Kai-shek (Csang Kaj-sek) Memorial Hall

hivatalnokok (mára inkább: ezek leszármazói), illetve a Tajvanon korábbi időktől ott lakó kínaiak, és más, Tajvanon őshonos (nem kínai eredetű) népek által alkotott Tajvan (saját meghatározásában: „Kínai Köztársaság”) szintén igényt támasztott, mégpedig a Kínai Népköztársaság egész területére.⁴⁴ Ez így volt 1991-ig. A Kínai Népköztársaság megmaradt az „egy Kína” elvnel.⁴⁵ Tajvan pedig ugyan Kína részének tartja magát (amelynek a szárazföldi Kína is része), azonban nem a Kínai Népköztársaság részének, mert az felette szuverenitást soha nem gyakorolt. Az álláspontok viszonylagos közeledése ellenére („Tajvan Kína afféle külső tartománya”) Peking és Tajpej feszült viszonya és egymással szembeni igényeik akkor is fennállnak, ha a belövések egymás területére jelenleg (2009) meg is szűntek már jó ideje. A népi Kínában nem véletlenül nevezik Tajvant lázadó tartománynak, és tudni kell, hogy a hongkongi és tajvani kínaiak befektetései is sokat lendítettek a kínai gazdaság világszerte csodált sikerein, és a Tajvanra látogató népi kínaiak fellendítik a gazdaságot. Ennek ellenére a maoista-szocialista Kínai Népköztársaság féltőkés gazdasága, a gazdasággal kapcsolatos engedékenység ellenére is összebékíthetetlen a nagytőkés Tajvannal, amely az 1980–1990-es években a világ legnagyobb, vagy egyik legnagyobb valutatartalékával rendelkezett. A kínai politikai hierarchiában, ha utolsóként is, de a tartományi párttitkár/tartományi kormányzó helyén Tajvan tekintetében „Tajvan tartomány képviselői” foglalnak ma helyet.⁴⁶ Kérdés persze, hogy a Tajvan területére támasztott igényt miként is kell egy preambulumba foglalni

kötelezés után értelmeznünk, a szándék komolysága azonban nem vitatható. A szándékot erősíti a Kínai Népköztársaságban 2006-ban elfogadott törvény, mely szerint az erőszak alkalmazásától sem riad vissza a szárazföldi Kína abban az esetben, ha tajvani részről (újra) megkísérlik a függetlenség kinyilvánítását. Az új

Kína-barát tajvani elnök, Ma Ying-jeou [Ma Jing-zsou] a jóakarát jeleként nemrégiben baráti gesztust tett Peking felé két, ajándékként felkínált pandamedve elfogadásával („Pandadiplomácia”).⁴⁷ Ma lehetetlen megmondani, hogy mi lesz Tajvan sorsa, de reméljük, hogy a megoldás békés lesz.

Jegyzetek

- ¹ A nemzetközi jog fogalmára lásd: *Nemzetközi jog*. In: Lamm Vanda (főszerk.): *Jogi lexikon* (CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., 2., átd., bőv. kiad., Budapest, 2009, 497. p.)
- ² A kínai szavakat a nemzetközileg elfogadott *pinyin* átírásban közöljük. Kivételt képeznek a magyarban ettől eltérő írásmóddal meghonosodottak tekintett szavak. [Szögletes zárójelben, az első előfordulási helyen megadjuk az akadémiai helyesírás szerinti. Magyarországon elterjedt névalakokat is. – A szerk.]
- ³ A kínai állam a legrégebbi folyamatosan fennálló olyan állam a világon, melyet most is az a nép lakik, amely alapította. A korai államfejlődésre erősen történeti, semmint jogi aspektusból lásd: Ecsedy Ildikó: *A kínai állam kezdetei* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, 406. p.); Kuhn, Philip A.: *Les Origines de l'État chinois moderne* Trad.: Pierre-Étienne Will (Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales–Armand Colin, Paris, 1999, 205. p.)
- ⁴ A Qing-dinasztia, más néven mandzsu dinasztia 1644–1911 között állott fenn. A kései Qing-dinasztiát 1800-tól 1911-ig számítják. A legnagyobb összefoglalás: Fairbank, John K.–Twitchett, Denis (eds.): *The Cambridge History of China*. Vol. 11. *Late Qing 1800–1911*. (Caves Books, Taipei, 1989). Egy rövidebb összegzés: Ladstätter, Otto: *Die Qing-Dynastie (1644 bis 1911)*. In: Ladstätter, Otto–Linhart, Sepp: *China und Japan. Die Kulturen Ostasiens* (Verlag Carl Ueberreuter, Wien, 1983, 173–199. p.)
- ⁵ A szemléletet jól kifejezésre juttatja az alábbi címadás: Cotterell, Arthur–Yong, Yap: *Das Reich der Mitte. Archäologie – Kunst – Kultur. 5000 Jahre Geschichte und Tradition Alten China* (Manfred Pawlak VGmbH–Scherz Verlag, Bern–München, 1986, 302 p.)
- ⁶ A kifejezésre lásd: Gernet, Jacques: *A kínai civilizáció története*. Ford.: Antóni Csaba (Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 412. p.). Az ókori görög-makedón kultúrkör és a kínai kultúrkör áttételes kapcsolataira a sztyeppei népek („barbárok”) vonatkozásában lásd az alábbiakat: „In Baktrien, und als dieses dem Ansturm der Parther und der aus dem Steppen vordringenden Nordbarbaren erliegt, im nordwestlichen Indien haben sich Griechenstaaten lange gehalten, künstlerische Anregungen den Eingeborenen weithin, bis nach China übermittelt; auch als die Herrschaft an andere Völker übergeht, muss mit diesem hellenischen Einschlag der Kultur stark gerechnet werden. Es ist Schön, dass die Münzen noch reden, wo die geschichtliche Überlieferung schweigt, monumentale Zeugnisse immer mehr der Erde entsteigen und dass die chinesische Kunst und Tradition so hoch hinaufreicht, solche ungeahnten Verbindungen zu offenbaren.” (Willamowitz-Moellendorf, Ulrich von–Niese, Benedictus: *Staat und Gesellschaft der Griechen und Römer. Der Kultur der Gegenwart*. Teil II., Abteilung IV. Druck und Verlag von B.G. Teubner, Berlin–Leipzig, 1910, VI, 280. p.)
- ⁷ Polonyi Péter: *Kína története* (Maccenas Könyvkiadó, Budapest, 1994, 112. p.)
- ⁸ Polonyi: i. m., 111–112. p.
- ⁹ Ennek a korábbi időkben lehetett némi alapja, mert sinológusok és hadtörténészek számos nagymonográfiát szenteltek a kínai fegyvereknek. Elég csupán egy, az ókori kínai tűzérségről írott monográfiára utalni: Školjar, Sergej Aleksandrovič: *Китайская догонестрелная артиллерия* (Издательство „Наука”, Москва, 1980, 404 p.)
- ¹⁰ Jordán Gyula–Tálas Barna: *Kína a modernizáció útján a XIX–XX. században* (Napvilág Kiadó, Budapest, 2005, 27. p.)
- ¹¹ Jordán Gyula: *Kína története* (Aula, Budapest, 1999, 22. p.)
- ¹² Az egyenlőtlen szerződés nemzetközi jogi definíciója a következő: „Traité inégal: Concept doctrinal et diplomatique. Traité conclu dans des conditions telles (inégalité de puissance des parties, pression exercée par l'une des parties sur l'autre) que la liberté du consentement de l'une d'entre elles n'était qu'apparente. Sur base de cette doctrine, la Chine adopta dans l'entre-deux-guerres une politique de révision des traités anciens.” (Salmon, Jean [ed.]: *Dictionnaire de droit international public*. Bruylant, Bruxelles, 2001, 1061. p.). Malcolm N. Shaw a következőket írja az egyenlőtlen szerződések és Kína kapcsolatáról: „One exception, of course, is China's disavowal of the so-called 'inequal treaties' whereby Chinese territory was annexed by other powers, in particular the Tsarist Empire, in the nineteenth century.” (Itt a szerző hazája szerepét szerényen elhallgatja.) A nemzetközi jog szabályainak kínai értelmezéséről ugyanő írja: „Where international rules conform with Chinese policies and interests, then they will be observed. Where they do not, they will be observed.” Az angol nyelvű idézetek forrása: Shaw, Malcolm N.: *International law* (Cambridge University Press, Cambridge, 2007, 37–38. pp.)
- ¹³ Tehát Kína erősebb félként kötött korábban más, alárendelt államokkal hasonló szerződéseket. Jordán–Tálas: i. m., 28. p.
- ¹⁴ Polonyi: i. m., 120–121. p.
- ¹⁵ [Tung, Chi ming:] *Kína rövid története*. Ford.: Forgács Marcell (Gondolat, [Budapest], 1960, 178–179. p.); Gernet: i. m., 411. p.; Jordán–Tálas: i. m., 27–28. p.; Polonyi: i. m., 120. p.
- ¹⁶ Tung: i. m., 179. p.
- ¹⁷ Gernet: i. m., 411. p. A „legnagyobb kedvezmény elve” kifejezés helyett a „legelőnyösebb bánásmódban részesülő nemzet” szerepel, a „clause de la nation la plus favorisée” vagy a „most favoured nation clause” kifejezések szó szerinti fordításaként.
- ¹⁸ Jordán: i. m., 23. p. A pontos területi elhelyezkedést lásd: Gernet: i. m., 436. p., 26. térkép.
- ¹⁹ Józsa Sándor: *Kína és az Osztrák–Magyar Monarchia* (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 2, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, 131–133. p.). Az előzményekről: Scherzer, Karl: *Fachmännische Berichte über die österreichisch-ungarische Expedition nach Siam, China, und Japan, 1869–1871*. (Stuttgart, K. n. 1872, 492. p.)
- ²⁰ Gernet: i. m., 429. p. Ez nem jelenti azt, hogy a kínai külügyi igazgatás ne lett volna fejlett. A Sui dinasztia idejére (6–7. sz.) kialakult a Hat Minisztérium: az Adók Minisztériuma, a Szétevéseket Minisztériuma, a Hadügyek Minisztériuma, a Munkaügyek Minisztériuma, a Rangok Minisztériuma, a Szerzetesek Minisztériuma. Az utóbbi foglalkozott a külföldi államokkal történő diplomáciai kapcsolatok vitelével.
- ²¹ Az anyacsászárné tevékenységéről szóló legrészletesebb mű: Bland, John Otway Percy–Backhouse, Edmund: *China unter der Kaiserin Witwe. Die Lebens- und Zeitgeschichte der Kaiserin Cixi. Zusammengestellt aus Staats-Dokumenten und dem persönlichen Tagebuch ihres Oberhofmarschalls* (Verlag Karl Siegmund, Berlin, 1912, XVI, 503 p.)
- ²² 1901-ben Külügyminisztériummá szervezték át.
- ²³ *Man han he bi gao ming. Imperial Patent of Nobility in Manju and Chinese (1799)*. Kézírás ötszínű selymen. In: *The Ten Bamboo Studio. Ancient rare books with block printing and other treasures from the collection of the National Library of China* (National Széchényi Library, Budapest, 2003, 256–257. p., 57. tétel).
- ²⁴ Jordán–Tálas: i. m., 31. p.
- ²⁵ A Hongkongra vonatkozó irodalomból: Akatova, Tatjana Nikolajevna: *Сянган–Гуанчжоунская (Гонконг–Кантонская) Забавовска* (Издательство „Наука”, Москва, 1959); Chiu,

- Hungdah-Jao, Yian Chao-Yuan, Li Wu, (eds.): *The future of Hong Kong toward 1997 and beyond* (Quorum, New York, 1987); Dodsworth, John-Mihaljek, Dubravko: *Hong Kong, China, Growth, Structural Change, and Economic Stability during the Transition* (IMF Occasional Paper 152, International Monetary Fund, Washington D.C., 1997). Hongkong nemzetközi jogi helyzetéről (Makaó említése nélkül) szól a talán legismertebb nemzetközi jogi tankönyv, amelynek legújabb kiadása Makaó 1999-es visszacsatolását nem vette fel: Shaw: i. m., 912–913. p.
- ²⁶ A Makaóra vonatkozó irodalomból: Lo, Shiu-Hing, Sonny: *Aspects of Political Development in Macau* (*The China Quarterly*, Vol. CLXXV., 1989, No. 120, 837–851. p.); Lo, Shiu-Hing, Sonny-Yee, Herbert S.: *Macau in Transition: The Politics of Decolonisation* (*Asian Survey*, Vol. XXXI., 1991, No. 10., 905–919. p.); Porter, Johnathan: *Macau 1999* (*Current History*, 1997, September).
- ²⁷ Dél-Korea, Hongkong, Tajvan, Szingapúr tartozik ide.
- ²⁸ A nanjingi szerződés (1842) angol szövegét közli: *British and Foreign State Papers* Vol. XXX., 389. skk., interneten: <http://web.jjay.cuny.edu/~jobrien/reference/ob24.html>. (utolsó megtekintés: 2009. december 23.). A kínai szövegre lásd: Huang, Yue ho-Yu, Neng mo-Bao, Liren: *Zhong Wai tiaoyue huibian* [Kína és a külföldi országok szerződéseinek gyűjteményes kiadása] (Sanghaj, K. n., 1935); Rong, Meng yuan: *Zhongguo jindai shi ziliao xuanji* [Válogatott újkori történeti szövegek] (Peking, K. n., 1954, 52. p. skk.).
- ²⁹ Az első pekingi konvenció (1860) angol szövege: *British and Foreign State Papers* Vol. L., 10. p. skk.
- ³⁰ A második pekingi konvenció (1898) angol szövege: *British and Foreign State Papers* Vol. XC., 17. p. skk.
- ³¹ Jordán: i. m., 446. p.
- ³² Shaw: i. m., 912. p., 258. lábjegyzet
- ³³ A brit és a kínai kormány 1984-es megállapodásának angol szövege: *International Legal Materials*, Vol. XXIII., 1984, 1366. p. skk.
- ³⁴ Jordán-Tálas: i. m., 414. p.
- ³⁵ Biddulph, Sarah: *Legal Reform and Administrative Detention Powers in China* (Cambridge University Press, Cambridge, 2007, 40. p.)
- ³⁶ Jordán: i. m., 452. p.; Jordán-Tálas: i. m., 418. p. szerint Makaó területe 25,8 km², megjegyezve, hogy a terület a tenger évszázados feltöltő munkája révén nőtt az 1912. évi 12,7 km²-es területről ekkorára.
- ³⁷ Jordán-Tálas: i. m., 416. p.
- ³⁸ Aomen de Lishi (Makaó története címszó). In: Aomen baikequan-shu (Makaó Enciklopédia). Lásd a világhálón (kínaiul): <http://www.macaudata.com/macauweb/Encyclopedia/html/44907.htm> (utolsó megtekintés: 2009. december 23.).
- ³⁹ Jordán: i. m., 454. p.
- ⁴⁰ „In addition to the Chinese language, Portuguese may also be used as an official language by the executive authorities legislature and judiciary of the Macao Special Administrative Region.” (*Macau Basic Law Article 9*, <http://www.umac.mo/basiclaw/english/ch1.html> [utolsó megtekintés: 2009. december 23.]).
- ⁴¹ *Restoration of the lawful rights of the People's Republic of China in the United Nations*. (Lásd a világhálón, angol nyelven: <http://www.un.org/documents/ga/res/26/ares26.htm> [utolsó megtekintés: 2009. december 23.]).
- ⁴² A Tajvanra vonatkozó, legalább érintőlegesen tárgyunkhoz tartozó szakirodalmakból (monográfiák és szakcikk) az alábbiakat soroljuk fel: Toder, F. A.: *Tajvan u ego istoriia*. (Издательство „Наука”, Москва, 1978); Rubinstein, M. A. (ed.): *Taiwan: A New History* (M. E. Sharpe, London–New York, 1999); Suisheng Zhao: *Military Coercion and Peaceful Offense: Beijing's Strategy of National Reunification with Taiwan*. (*Pacific Affairs* Vol. 72–73, Winter 1999/2000); Belogorova, Anna Eduardovna: *Политика Японской администрации на Тайване (Проблема Дальнего Востока, Vol. 11., 2000, No. 1.)*; Hung, Chien Chao: *A History of Taiwan* (Collezione „Orientalia”, Il Cerchio iniziative Editoriali, Rimini, 2000); Shaocheng, Tang: *Das Dreieckverhältnis zwischen der USA, der*

VR China und Taiwan (Aus Politik und Zeitgeschichte, Vol. L., 2003, No. 35–36); Popov, Aleksandr Petrovič: *Развитие политической системы КНР и Тайваня как опыт для современной России*. In: Попов, А. Р.: *Политические системы и политические режимы в Китае XX века*. (Издательство „Екзамэн”, Москва, 2007, 257–277. p.)

⁴³ Összesen huszonhárom olyan állam van, amely a Kínai Köztársaságot (kín. *Zhonghua Minguo*; ang. *Republic of China*; rövid. ROC), vagyis Tajvant (a továbbiakban: Tajvan) ismeri el a Kínai Népköztársasággal (kín. *Zhonghua Renmin Gongheguo*; ang. *Peoples' Republic of China*; rövid. PRC) szemben (a továbbiakban: népi Kína) államként. (Vagy esetleg mindkettőt: 1975-ben például Sao Tomé és Príncipe egyszer már elismerte a Kínai Népköztársaságot, a diplomáciai kapcsolat megszakadásáról nincsen tudomásunk.) Európában az említett Vatikánon kívül Tajvant elismeri a Macedón Köztársaság is. A huszonöt állam a következők: Belize, Burkina Faso, Dominikai Köztársaság, Gambia, Guatemala, Haiti, Honduras, Kiribati, Marshall-szigetek, Nauru, Nicaragua, Palau, Panama, Paraguay, Saint Kitts és Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent és a Grenadine szigetek, Salamon szigetek, Salvador, Sao Tomé és Príncipe, Szváziföld, Tuvalu, Vatikán. Érdekesség egyes államok ingadozó gyakorlata, példának okáért Nauru 1980–2002 között ismerte el Tajvant, valamint 2005-től fogva újlag; Saint Lucia 1984–1997 között ismerte el Tajvant, illetve 2007-től újlag így tett. Ebben szerepe lehet annak is, hogy a szemben álló felek közül ki igéri a többet a vonakodó államoknak. Malawi 2008-ban mondta fel a diplomáciai kapcsolatot a Kínai Köztársasággal (Tajvannal), így tett a Macedón Köztársaság is.

⁴⁴ Ezt tükrözi az alább idézett népszerűsítő könyvecske, amely először Kínáról ír (mintha az Tajvan része lenne), kiemelve, hogy: „When the Chinese communist occupied the mainland in 1949, the ROC government moved its seat to Taiwan.” Néhány mondattal később kezdődik csak Tajvan leírása. Minderre lásd: Hu, Jason C.: *A brief introduction to the Republic of China* (Government Information Office, Taipei, [1996], 3. p.)

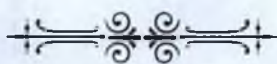
⁴⁵ Világossá teszi ezt ez a magyar nyelven 2000-ben napvilágot látott, a hazai ötvenes éveket jellemző sztálinizmus idejének retorikájára emlékeztető szöveg: „Csak egy Kína van. Tajvan tartomány a Kínai Népköztársaság területének szerves része. Bármely országnak, mely diplomáciai kapcsolatát kíván létrehozni Kínával, késznek kell mutatkoznia arra, hogy minden diplomáciai kapcsolatot megszakítson a tajvani hatóságokkal és elismerje a Kínai Népköztársaság kormányát, mint egyedül legális kínai kormányt. A kínai kormány nem fogja eltűrni, hogy bármely ország „két Kína”, vagy „egy Kína egy Tajvan” létrehozásán mesterkedjen. Nem tolerálja továbbá azt sem, ha bármely, a Kínai Népköztársasággal hivatalos diplomáciai kapcsolatot tartó ország a tajvani hatóságokkal hivatalos kapcsolat létrehozásán mesterkedik.” A szöveg forrása: [Qi, Wen]: *Kína*. Ford.: Lukács Éva ([Beijing–Budapest], [Kínai Népköztársaság Nagykövetsége], 2000, 71. p.). A szöveg a kormányelismérésre utaló szövegrészen túl a *genus proximumot* jelentő államelismerést is elvárta ekkor, és – érthető módon – nem nézték jó szemmel a kérdésbe történő rejtett vagy nyílt külföldi beavatkozást.

⁴⁶ Erre lásd a Wikipedia címszavát: *Political position ranking of the Peoples Republic of China*, http://en.wikipedia.org/wiki/Political_position_ranking_of_the_Peoples_Republic_of_China (utolsó megtekintés: 2009. december 23.).

⁴⁷ A pandadiplomácia elnevezés emlékeztet a pingpongdipomácia kifejezésre, amely az Amerikai Egyesült Államok és a Kínai Népköztársaság 1970-es évekbeli kapcsolatfelvételére utal (részben az asztalitenisz által). A pandadiplomácia ennél régebbi gyökerekkel büszkélkedhetik. A Tang dinasztia idején már Wu Zetian császárnő (Kr. u. 690–705) is ajándékozott óriáspanda párt a japán császárnak. A diplomácia ezen formáját az 1950-es években újította fel a Kínai Népköztársaság, 1958–1982 között Kína 23 pandamedvét ajándékozott el külországoknak. Az óriás pandamedve (lat. *Ailuropada melanoleuca*; kín. *daxiongmao*, ’nagy medvemacska’) roppant ritka és értékes állat. Kínában fogságban 239 példány élt belőlük 2007-ben, a szabadon élő példányok

száma 1600 és 3000 közé tehető. A Tajvan számára elajándékozott két állatot is beleszámítva 2008-ig Kínán kívül 29 példány élt a világon. Európában Bécs, Berlin, Madrid, Párizs állatkertjeinek kincsei a pandák. (Arra is van nem egy példa, hogy a pandákat csupán kölcsönzik 10 esztendőre: évente 1 millió amerikai dollár díj fejében, az esetleges születendő bocsokra (is) kiterjedő tulajdonjog-fenntartás mellett a Kínai Népköztársaság javára, ez azonban jogilag már nem ajándék, hanem visszerthes dologszolgáltatás kölcsönügylet, a kölcsönző haszna az állatkert növekvő látogatottságában rejlik, amely anyagi haszonszerzés forrása lehet). A pandák mintegy négy lábú nagykövetekeként szolgálják a Kínai Népköztársaság érdekeit. Tajvanon a pandapár elfogadásának ügye 2005-től húzódott. Tajvan 2006. március 31-én utasította vissza a két panda elfogadását, mondván, hogy a szubtrópusi szigeten nem tudnák az óriás pandamedvék egészségét megőrizni. A helyzet változott. A 16-os és a 19-es számmal jelzett pandamedvék végül is a Tuantuan és a Yuanyuan nevet kapták (a *Chinese Central Television* (CCTV, Kínai Központi

Televízió) nézői szavazták meg 130 millióan az akkor már kétéstendős pandák végleges nevét a 2006-os szilveszteri gálaműsorban), a két név írásjegyei összeolvasva a *tuanyuan* szót adják ki, ez angolul *reunion*, vagyis megbékélést, más értelemben újraegyesítést jelent. Más források az írásjegyeket a *unity*, azaz egység szóval fordítják. A valós megoldást a *(familial) reunion*, a családjegyesítés kifejezés rejti. Az új tajvani elnök 2008 karácsonya előtt fogadta el mégis az óriáspandákat, a két állat 2008. december 23-án érkezett meg repülőgépen Tajvanba, ahol 2009. január végétől kezdve tekinthetők meg a tajpeji állatkertben. Egyes tajvani ellenzékiek félig komolyan javasolták, hogy küldjenek a népi Kínának válaszként két makákómajmot (ang. *macaque*), az egyiket nevezzék Taitainak, a másikat Dundunak, ez összeolvasva a *Taidun*, Tajvan függetlensége kifejezést adja. Megjegyzendő, hogy a pandamedvék más ajándékkal való viszonzása nem újkeletű. Richard Nixon az 1972-ben kapott Lingling (1969–1992) és Xingxing (1970–1999) nevű pandamedvékért cserébe egy pár pézsmatulkót (ang. *musk ox*) adott.

A világ legrégebben működő jogrendszere 1911-ben szűnt meg létezni, és helyébe a Kínai Köztársaság új jogrendje lépett. A hatályát vesztő Qing-[Csing-¹] kódex gyökerei egészen a Tang-dinasztia koráig (618–907) nyúltak vissza, a jogi szabályozás egyes, sajátosságosan kínai megoldásai és filozófiai alapjai azonban még régebbiek, a Zhou- [Csou-] dinasztia (Kr. e. 1027–221) korának kultúrájában gyökereznek.

A büntetések filozófiája és alkalmazásuk az ókorban

A császári Kínában a büntetések rendszere nem sokat változott az ókortól a 20. sz. elejéig. Ebben alapvetően az a kínai kultúrába mélyen beivódó morális parancs játszott a főszerepet, amely az ősök tiszteletét írta elő mindenki számára. Ha a felmenők egyszer megalkottak egy szabálygyűjteményt, amely a múltban működött, akkor ezt csak adaptálni kellett az aktuális társadalmi viszonyokhoz és az uralkodó ideológiához. Az őskultusz központi szerepet játszott a jogi foglalkozások művelhetőségében is: a kínai „jogásznak”² nem volt szüksége jogi tudásra ahhoz, hogy egy adott ügyet el tudjon dönteni, ehhez elég volt a „Jing”,³ a „Klasszikusok” tudása. A kínai hivatalnoknak, aki egyben „bíróként” is működött, posztja elnyeréséhez elegendő volt az „öt könyv”⁴ ismerete; e mögött az a két évezredes filozófia húzódott meg, amely szerint aki tanulmányozza a régmúlt szabályait, bölcsességeit, azt átjárja az ősök szelleme, így biztosan alkalmas lesz hivatalának betöltésére.

A kínai jogszabálygyűjtemények egyetlen közös ősré vezethetők vissza: a „Fa Jing” („Törvénykönyv”) valamikor a Kr. e. 4. században keletkezett Wei államban, pontos ismereteink ennek tartalmáról sajnos nincsenek, mert a kódex elveszett, csak későbbi hivatkozásokból tudunk létezéséről. A későbbi császári dinasztiák jogi kompilációi ebből a munkából származtatták a

Kormány Atila

Bűn és büntetés a császárkori Kínában

törvénykönyvek eredetét és egyfajta „prototípusként” tekintettek a szabálygyűjteményre. A kínai állam megalapításig, a ma Belső-Kínának nevezett földrajzi területen több kisebb állam létezett, amelyek mindegyikében megtalálhatók voltak az elsősorban büntető jellegű szabályok, de tartalmáról csak kevés forrás áll rendelkezésünkre. A kínai fejedelemségek közül a vezető pozíciót a legnyugatibb régióban található Qin [Csin] állam vívta ki magának a Kr. e. 3. században, amely elsősorban a mindenkire kötelezően kiterjedő közigazgatási és büntető jellegű szabályok alkalmazásával és hatékony betartatásával képes volt legyőzni az egymással rivalizáló államokat, és a későbbi első császár (Qin Shi Huangdi [Csin Si Huang-ti]) vezetésével megteremteti a kínai császárságot. Habár az első császár uralma csak 15 évig tartott (Kr. e. 221–206), ezen rövid időszak alatt olyan mértékben sikerült átalakítani a kormányzás és közigazgatás rendszerét, amely aztán kétezer éven keresztül egyfajta modellként szolgált a későbbi uralkodók számára. Az első császár idejében már minden bizonnyal létezett egy egységes törvénykönyv, ez azonban sajnálatos módon a történelem viharaiiban elveszett. A kor jogi normáiról és jogszolgáltatásáról az 1970-es évek közepén feltárt sírban talált leletek révén van tudomásunk, bár ez a létező törvényeknek és rendeleteknek csak kis részét fedi le. A Qin-dinasztiát felváltó Han császárok korából is több törvénykönyvről van tudomásunk, bár ezek sem maradtak ránk eredetiben. A Han Birodalom több kisebb államra hullott szét, amelyekben szintén folyt törvényalkotási és kompilációs

munka, azonban az idők folyamán ezek a törvénykönyvek is elvesztek. Az első teljes egészében fennmaradt kompiláció, a Tang-kódex Kr. u. 737-ből származik.

A császári Kína jogrendszere szinte kizárólag büntetőjogi típusú szabályokat tartalmazott. A Tang törvénykönyv, majd későbbi, módosított átiratai, a Ming és a Qing-kódex döntő része a különböző büntethető cselekményeket és az elkövetésükért járó büntetéseket tartalmazta. Ennek okai között elsősorban a legizmusnak nevezett filozófiai irányzatot kell megemlítenünk, amely szerint a társadalmi rend csak szigorú törvények és büntetések révén érhető el, az államnak törvényeket („fa”) kell alkotnia, hogy a káosz elkerülhető legyen. A legisták úgy gondolták, hogy a társadalmi rend fenntartásához a büntetések elkerülhetetlenek, még a csekély súlyú bűncselekményeket is szigorú büntetéssel kell megtorolni. Shang Yang⁵ [Sang Jang] szerint: „Semmi sem alapvetőbb a bűnök felszámolásában, mint az elrettentő büntetések alkalmazása.”⁶ Ez a Kr. e. 4–3. századból származó filozófia határozta meg a kínai állam jogrendszerének alapvető vonásait egészen a 20. századig. A helyes viselkedés alapjait („li”) a konfucianizmus tanításai határozták meg, amelynek középpontjában a társadalmi harmonia megteremtése áll. A harmonikus társadalom megteremtéséhez az erkölcsi szabályokat („li”) betartó emberekre van szükség, a jogszabályokkal irányított közösség ezzel szemben egy „vitatkozó” társadalomhoz vezet, amelyben mindenki a saját érdekeit kezdi el követni.⁷ A Konfuciusz (Kung Fu-Ce) által vázolt morális rend „szabálykönyve” a mai napig része a „helyes viselkedési kódexnek” Kínában. A konfucianizmus a büntetések alkalmazását

egy helytelen eszköznek tartotta a társadalmi rend fenntartásához: „Ha az embereket megpróbálják állam alkotta szabályokkal vezetni és viselkedésüket büntetésekkel a helyes irányban tartani, akkor a törvényeket egyszerűen kikerülik és az embereknek nem lesz szégyenérzetük. Azonban ha a viselkedés helyes irányát az erény határozza meg, akkor az emberekben kialakul a szégyenérzet és sokkal inkább megváltoztathatóak.”⁸ Amikor a társadalomban béke és harmonia uralkodik, akkor a törvény szabályai csak rombolnak ezen az állapoton, az egyre több és több állam alkotott szabály

nem fog egy békésebb és harmonikusabb társadalmat eredményezni.⁹ A kínai törvénykönyvekben a két egymással élesen szembenálló filozófia, a legizmus és a konfucianizmus összefonódott: a császárkori Kína politikai-jogi tradíciója „kívül konfuciánus, belül legista”.¹⁰ más értelmezésben a legista irányzat által inspirált kódexek előírásait konzisztensen alkalmazták két évezreden keresztül, a szabályok legitimitációját azonban a „konfuciánus aura” határozta meg.

Az első császár korának forrásai szerint a büntetések

nek alapvetően hat fajtáját különböztették meg, ezek közül a leg súlyosabb a halálbüntetés volt, amelynek több formáját is alkalmazták (lefejezés a piacon, kettévágás derékban, vízbe ölés, élve eltemetés, szétépetés koscsikkal, darabokra vágás, bordák kitépése, megfőzés üstben).¹¹ A halálbüntetésnek létezett egy speciális kínai módoszata is, amellyel a legelvetemültebb bűnözőket sújtották, ez volt az „öt büntetés” („wu xing” [„vu hszing”), amely alapján az elkövetőnek levágták az orrát, majd levágták végtagjait, ezután agyonverték, majd lefejezték és darabokra vágták, maradványait pedig közszemlére tették a piacon.¹² A csonkító büntetések közül ötöt ismerünk: kasztráció, bal lábfej levágása, orrlevágás, arc megbélyegzése fekete tetoválással és a szakáll leborotválása.¹³ A jogalkalmazó hivatalnokok leggyakrabban azonban a botozás, a kényszermunka, a száműzés és a bírság kiszabásával éltek. Ezeket a büntetési nemeket – kisebb módosításokkal – nagyjából ebben a felosztásban egészen a 20. századig alkalmazta a kínai állam. Ennél azonban még érdekesebb, hogy már ebben a korban is léteztek olyan, a büntetés mértékét, hatókörét befolyásoló elvek, amelyek

Büntetések a császárkori Kínában: Lefejezés

Botozás

Botozás

hatályban voltak a császárság bukásáig. A kollektív felelősség elve már a Qin-dinasztia előtt is megjelent, amely szerint, ha valaki elkövetett valamely büntetendő cselekményt, nemcsak az elkövetőt, hanem súlyosabb esetekben a családját és háztartásának tagjait is megbüntették.¹⁴ A hierarchikus társadalomszemlélet folyamánként nem egyformán részesültek büntetésben a különböző rangú emberek, ugyanazért a cselekményért egy közember súlyosabban bűnhődött, mint egy rangban felette álló személy. Ugyanez a jogi felelősségi rendszer érvényesült a család esetében is, a hierar-

chiában felülálló (férfi felmenők) enyhébb büntetésben részesültek ugyanazon büntetért, ha a bűncselekmény a családon belül történt. A nemesi rangúaknak lehetőségük volt akár még a legsúlyosabb büntetések megváltására is pénzzel vagy esetenként a rang elvesztésével.¹⁵

A Qin-kódex nem maradt ránk, a shuihudi lelet¹⁶ alapján csak egy „átnézeti” képet kaphatunk a szabályozás tartalmáról, módjáról és jellegéről. A szinte kizárólag büntető anyagi jogi és kisebb részben büntető eljárásjogi szabályozás alapvetően kazuisztikus jellegű. Egy kérdés és egy rá adott „helyes” válasz adja meg az ügy megoldásának kulcsát. A „D 64”-es szakasz így rendelkezik: *„Egy feleség házsártos, ezért a férj megveri annyira, hogy leszakad a füle, eltörik egy végtagja vagy ujjja, vagy kiugrik egy ízülete. Kérdés: – Hogyan ítéljenek a férj felett? – Borotválják le a szakállát.”*¹⁷ A kérdések és feleletek kapcsán találhatjuk meg az értelmező rendelkezéseket az adott eset megítéléséhez kapcsolódva. A „D 60”-as cikk szerint: *„Rabszolgák gazdájuk meggyilkolását tervezik. – Mit jelent a „tervezés”? – Ha szeretnének bűnös szándékkal megölni gazdájukat, de mielőtt megölnék, elfogják őket: ez a »tervezés«.”*¹⁸ A shuihudi lelet rendelkezéseiből kiderül, hogy a kínai törvényalkotók ismerték már az előkészület, a kísérlet, a hamis vád, az orgazdaság, a „gondatlan feljelentés”, vagy a közokirat-hamisítás fogalmát. A korai kínai törvénygyűjtemények az európai hagyománytól eltérően nem egy logikus rendben elrendezett, általános és különös szabályokat tartalmazó kódexek, hanem esetgyűjtemények, amelyek tartalmazzák a jogi minősítést és az elkövetett cselekményért járó büntetést, amelynek kiszabása automatikusan, mérlegelés nélkül történt meg.

A modell törvénykönyv – A Tang-kódex

A kora középkori Tang-kódex az első olyan kompiláció, amelyen már felfedezhetünk némi rendszer-szemléletet¹⁹. A törvénykönyv 12 könyvet tartalmaz, amelynek a legfontosabb részét az első könyv, az „Általános elvek” alkotják. Ha távoli analógiát szeretnénk használni, akkor az első könyv az „általános rész”, a többi 11 könyv a „különös rész”, amely témák szerint csoportosítja a különböző szabályokat („tiltott helyek”, „közigazgatási szabályok”, „háztartás és házasság”, „állami istállók és raktárak”, „erőszak és rablás”, „csalás és hamisítás”), külön könyv foglalkozik az eljárási szabályokkal (letartóztatás, „vádemelés”, bizonyítékok stb.). A kódex általános része foglalkozik a büntetési rendszerrel, a legsúlyosabb bűncselekményekkel, a büntetés alóli mentesülés eseteivel, a kollektív felelősségi rendszerrel és egyéb általános elvekkel.²⁰ A középkori Kínában ötfajta büntetési nem létezett: botozás vékony rúddal (10, 20, 30, 40, 50 botütés), botozás vastagabb rúddal (60, 70, 80, 90, 100 botütés), kényszerszolgák (1, 1,5, 2, 2,5, 3 év), száműzés (2000 li, 2500 li, 3000 li),²¹ illetve a halálbüntetés

(megfojtás, lefejezés). Szintén a kódex első könyve tartalmazza azokat a bűncselekményeket, amelyek a legsúlyosabbnak minősülnek. Ezek három jól elkülöníthető csoportra oszthatók: a császár személyét, az állam integritását és a család létét veszélyeztető büntettek. Az Európában is szabályozott cselekményeken kívül (felségárulás, zendülés, lázadás, emberölés, vérfertőzés) a konfucianizmus által keretbe foglalt etikai rend ellen vétőkre is súlyos büntetés várt (szülők iránti tisztelet elmulasztása vagy negligálása, kegyeletstetés).²² A „tíz utálatos cselekmény” kategóriájába tartozó büntettek bármelyikének elkövetése nem járt automatikusan halálbüntetéssel, azonban az elkövetők ki voltak zárva az amnesztiából, amit az uralkodók meglehetősen gyakran gyakoroltak; a Tang-dinasztia három évszázada alatt erre 174 esetben került erre sor.²³ A kollektív büntetés ősi elve is többször felbukkan a törvénykönyvben. A két legsúlyosabbnak minősülő büntett esetében (láadás, zendülés) az elkövető egyenes ági férfi rokonságára is halálbüntetés, a család többi tagjára²⁴ pedig szolgaság várt, vagyonuk az államra szállt.²⁵ Az árulás bűncselekményét elkövetőknek a fejét vették, a család többi tagjára – az előbbiekkal összehasonlítva – egy fokkal enyhébb büntetést szabtak ki, száműzték őket.²⁶ A többi, súlyosabbnak minősülő büntett esetében is bűnhődtek az elkövetők családtagjai. Kínában nem létezett nagyobb büntetés, mint a család „névének” a megszégyenítése, a társadalmi stigmatizációt ezekben az esetekben a jog szabályai is támogatták.

Szintén az első könyv tartalmazza a „nyolc megsabadulás” elnevezésű fejezetet, amelyben olyan társadalmi csoportok kerülnek kiemelésre, amelyek tagjai enyhébb büntetésre számíthattak, illetve a főbenjáró büntettek esetében az uralkodó dönthetett sorsukról. Ugyancsak a „kivételezettek” csoportjába tartoztak azok,²⁷ akiket a kódex felhatalmazott arra, hogy petíciót nyújtsanak be a császárhoz, ez sok esetben automatikus enyhítést jelentett, a súlyosabban minősülő cselekmények esetében a császár kezében volt a döntés. Azok az elkövetők, akik a „tíz utálatos cselekmény” valamelyikét követték el, még ha a privilegiált társadalmi csoportokba is tartoztak, nem élhettek a petíció jogával. A harmadik kedvezményezett csoportba azok tartoztak, akiknek a cselekménye száműzést vagy enyhébb büntetést vonna maga után, az ő büntetésüket egy fokkal enyhíthették.²⁸ A preferált társadalmi csoportok az eljárás során is privilégiumokkal bírtak: nem lehetett őket kínzásnak alávetni, illetőleg a vád megalapozottságához legalább három szemtanú egybehangzó állítására volt szükség. Az ugyanezen csoportokba tartozók rendelkeztek a „megváltás jogával” is, azaz, ha a cselekményük száműzést vagy ennél enyhébb büntetést vonna maga után, akkor ezt rézrúddal megválthatták.²⁹ A hierarchikus társadalmi rend velejárója volt az az elv is, amely szerint ugyanazért a cselekményért a magasabb rangú személyt lényegesen enyhébb büntetéssel lehetett sújtani, mint egy alacsonyabb státuszú embert. Ez a „státusz-elv” a családon belüli cselekmények esetében is működött, a családfő mindig kedvezmé-

nyezett helyzetben volt a többi családtaghoz képest.³⁰ Ugyanez volt a helyzet az idősebbek esetében, akiket a konfuciánus etikának megfelelően a jog szabályai is védtek, bár nem minden esetben. Ha egy család tagjai kollektívan követnek el egy bűncselekményt, akkor csak a legidősebb embert kellett megbüntetni.³¹ A család egysége és harmóniája egy mindennek felett álló elvnek számított, ez a kódexben is kifejezésre jutott: azok az apai leszármazók, akik megosztják a család vagyonát, vagy két-, illetve többfelé választják a háztartást, miközben a szülei vagy nagyszülei még élnek, 3 év kényszerszolgálatra számíthatnak.

A kódexben egyes bűncselekményekhez társítva találjuk meg a tudattartalmakat (szándékosság, gondatlanság), a bűncselekmény megvalósítási szakaszait (tervezés, kísérlet), illetve a büntethetőséget kizáró okokat (sértett beleegyezése), amelyeken jelentősen befolyásolják a büntetés mértékét. Emberölés kiterveléséért három év kényszerszolgálat járt, ha az áldozat a bűncselekmény elkövetése közben megsérült, akkor az elkövetőre megfojtás várt. Ha valaki szándékosan oltotta ki más ember életét, akkor lefejezték. Ha a cselekmény elkövetésében társtettesek is részt vettek, akkor a büntetésük megfojtás volt.³² Ha az elkövető a mai fogalmaink szerinti halált okozó testi sértés tényállását valósította meg, akkor lefejezték. A büntetés súlyosságát testi sértés esetén három tényező határozta meg: milyen eszközzel követték el, milyen sérülést okozott, és meddig tart a gyógyulás. A büntetése annál súlyosabb volt, minél súlyosabb sebesülést okozott és minél veszélyesebb tárggyal követte el a cselekményt.³³

A „Nagy Ming Törvénykönyv”

A Tang-dinasztia bukása után bekövetkező zűrzavaros négy évszázad elmúltával, az utolsó nemzeti dinasztiát Zhu Yuanzhang [Csu Jüan-csang] alapította meg 1368-ban „Ming”³⁴ néven. A dinasztia korából a több változtatáson és szerkezeti reformon átesett „Da Ming Lü” („A Nagy Ming Törvénykönyv”) 1397-es változata maradt ránk. A kódex felépítése hasonló a Tang törvénykönyvhöz, 7 könyvből, 30 fejezetből és 460 szakaszból áll. Az első könyv a „Törvények a büntetésekről és általános elvek” címet viseli, amely részletesen taglalja a büntetési rendszert, a büntetőjogi felelősséget, csoportokba helyezi a bűncselekményeket, és megállapítja azokat az általános elveket, amelyek minden büntetettre alkalmazhatók. A kódex másik hat könyve meghatározott tárgyak szerint cso-

portosítva tárgyalja a különböző bűncselekményeket: a „közigazgatási jog”, a „polgári jog” (háztartások, bérlet, házasság, adók, pénzkölcsönzés, piacok), a „válási jog”, a „hadi jog” körébe tartozó büntettek (császári paloták, testőrség, hadsereg, ménesek), valamint a „büntető törvények” (vagyon elleni, illetve élet elleni

Büntetések a császárkori Kínában: feldarabolás
(a Le Monde illusztrációja, 1858)

cselekmények, „támadó beszéd”, büntető eljárási szabályok), és a közmunkák törvénye. Habár a Ming-kódex átstrukturálta a Tang-kódex rendszerét, a szabályozás büntetőjogi jellege megmaradt, a törvénykönyv „különös része” kizárólag a különböző büntetésekkel járó cselekményekkel foglalkozik.

A szabályozás tartalma és jellege nem sokat változott a korábbi évszázadok gyakorlatához képest, ki-

sebb módosítások azonban történtek. A legsúlyosabb büntetésekkel járó „tíz utálatos cselekmény”, a büntetések alól mentesülő társadalmi csoportok („nyolc megszabadulás”) és kollektív felelősség intézménye szinte ugyanolyan tartalommal került szabályozásra. A büntetések öt különböző típusa is megmaradt, azzal a különbséggel, hogy a kényszerszolgálat és a száműzéshez különböző mértékű botütések társultak.³⁵ Akit halálbüntetéssel sújtottak, arra nem vonatkozott az esetleges amnesztia. A büntetések továbbra is megválthatók voltak; minél súlyosabb volt a büntetés, annál több rézzel kellett fizetni.³⁶ A konfuciánus etikának megfelelően az idősek védelme még a „bűnös bűnhődjön” alapvetet is áttörte: ha valakit olyan cselekményért ítélnének el, amelyhez kényszerszolgálat vagy száműzés társul, de a családban ő az egyedüli felnőtt férfi, akkor a büntetése „csak” 100 botütés, így lehetőséget kap arra, hogy továbbra is gondoskodjon szüleiéről és nagyszüleiéről.³⁷ A privilegizált csoportokon kívül, emberiségügyi megfontolásokból, ha a nők követtek el bűncselekményt, akkor enyhébb büntetést kaptak.³⁸ Habár a halálbüntetés két formájának (lefejezés, megfojtás) alkalmazását írja elő a kódex a súlyosabb cselekmények esetében, létezett még egy forma, amit azok esetében alkalmaztak, akik az uralkodóházat veszélyeztették: lázadás tervezése, illetve zendülés esetén a büntetés feldarabolás volt.³⁹ Az elkövető egyenes ági férfi lemenőire és felmenőire, ha 16 évesnél idősebbek voltak, lefejezés várt. A család női tagjai és a gyerekek szolgálatra kerültek, vagyonuk az államra szállt.

A büntetés neve és foka nagymértékben függött az aktuális tudattartalmaktól, amelyek közül négyet említ a kódex:⁴⁰ az első a szándékos bűncselekmények kategóriája,⁴¹ amelyek mindig súlyosabbnak minősültek, mint a negligens magatartásból vagy tévedésből bekövetkező cselekmények. A második azokat az eseteket jelenti, amikor „a fülek és a szemek nem észlelhetők az

eredményt, vagy a cselekmény előzetes gondolata vagy tervezése nem számolt a következményekkel”. A kódex 315. szakaszának kommentárja, amely az emberölés és testi sértés elkövetési módjait foglalkozik, példákat is hoz: valaki egy madarat vagy állatot lelő, de véletlenül egy embert talál el, vagy ha eldob egy téglát vagy egy cserepet és egy embert talál el.⁴² Minden ilyen esetben, amikor az eredmény „nem szándékolt”, az elkövetőnek a szerint kell felelnie, mintha az áldozat „verekedés” következtében vesztette volna életét (313. szakasz), azaz a büntetése megfojtás.⁴³ A „tévedés” definiálását nem találjuk meg a szövegben, az emberölés speciális eseteinek leírásából („mások megölése vagy megsebesítése játék közben vagy verekedés miatt, illetve

a nézők megsebesítése vagy életük kioltása véletlenségből”) az a jogalkotói szándék tűnik ki, mely szerint, az ölési vagy megsebesítési szándék egy bizonyos személy ellen irányult, de ehelyett más életét oltotta ki vagy az illető megsebesült.⁴⁴ A büntetés enyhítését jelentette az „információk hiánya” is, ha valaki nem tudott egy bizonyos tényről, amely releváns a büntetés meghatározása szempontjából, akkor ettől el kellett tekinteni. Ilyennek minősül az, ha egy nagybáty és egy unokaöcs nem tudnak egymásról, és az utóbbi megsebesíti az előbbi, akkor nem a rokonok sérelmére elkövetett, súlyosabban minősülő cselekmények alapján kell tettét megítélni, hanem mintha az eset két nem rokon között történt volna meg.⁴⁵ Az elkövetési alakzatok sincsenek tisztázva a kódexben, az egyes bűncselekmények leírásánál találjuk meg a választ arra, hogy a kísérlet vagy az előkészület büntetendő-e, anélkül, hogy fogalmilag tisztáznák e kategóriákat. Az „erőszakos rablás” esetében például a kísérlet fogalmának egyszerű leírását találjuk meg: ha az elkövető semmit nem tud vagy képes erőszakos úton megszerezni, akkor a büntetés 100 botütés és száműzés, ha azonban bármilyen dolgot is eltulajdonít, a büntetése lefejezés.⁴⁶

A büntetőjogi felelősség részleges vagy teljes kizárása elért kor vagy valamilyen meglévő fogyatékoság (rokkantság, cselekvőképtelenség) alapján történhetett. A kódex több életkori kategóriában is mentesülést biztosít a büntetés alól, 70 életév felett, illetve a 16 életévet nem betöltött elkövetők megválthatták büntetésüket, vagy főbenjáró büntettek esetében petíciót írhattak a császárhoz. A 90 év felettek és a 8 év alattiak minden esetben mentesültek a büntetés alól.⁴⁷

A Ming-kódex nem változtatott az ítéletozatal évszázadokkal korábban kialakult elvein sem: ha a cselekmény tényállásszerű volt, az adott szakaszban meghatározott büntetést ki kellett szabni, mérlegelésnek

nem volt helye, ez alól csak a kedvezményezett társadalmi csoportok voltak a kivételek. A törvénykönyv ismerte a „minősített eset” fogalmát is, minél nagyobb kárt okozott az elkövető, a büntetés annál szigorúbb volt: lopás esetében az ellopott tárgy értékével arányosan nőtt a büntetés a botozástól a száműzésig,⁴⁸ a

legsúlyosabb esetben, amikor valaki a palotát károsította meg, a lopás elkövetőjére lefejezés várt.⁴⁹ A kódex 410. cikke egy olyan „gumiszabályt” tartalmazott, amely a büntetőjogi felelősség határait rendkívül szélesre nyitotta: „Minden olyan esetben, amikor valaki olyat cselekszik, amit nem tehetett volna meg, az elkövetőt 40 botütéssel kell megbüntetni”. Ez azt jelentette, hogy bárki, aki vétett az uralkodó etikai normák ellen („li”) és a törvény-

könyv erre nézve nem tartalmazott speciális rendelkezést, ezen cikk alapján bűnhődött.

A mandzsu törvénykönyv

1644-ben az északról betörő mandzsu csapatok elfoglalták Pekinget, és ezzel a két évezrede fennálló kínai császárság utolsó fejezete kezdődött el. Az általuk megalapított Qing- [Csing-] dinasztia második évében, 1645-ben létrehozták azt a Bizottságot, amely az új törvénykönyvet volt hivatva összeállítani. Két évvel később készen volt az első Qing-kódex, amely struktúráját tekintve nem sokban különbözött a Ming-törvénykönyvtől. Habár a mandzsuk igyekeztek a saját „képükre” formálni a büntetéseket, erről a kínai tanácsadók igyekeztek lebeszélni őket, mondván, hogy a nem megfelelő büntetéssel nem lehet eredményt elérni, így például az ostromzás nem elég szigorú a botozáshoz képest.⁵⁰

A Qing-kódex 1725-ös változata 436 szakaszból és 824 alszakaszból állt, az 1870-ben összeállított verzió már jelentős mértékben kibővült: 1892 alszakaszt tartalmazott.⁵¹ A büntetések rendszere a korábbi évszázadok gyakorlatához képest nem változott, a büntetésekkel sújtott cselekmények száma azonban folyamatosan nőtt. Ha csak a halálbüntetéssel járó büntetteket vesszük számításba, ezek száma a Tang-korhoz képest majdnem megkétszereződött.⁵² A legsúlyosabb nem „rendes” büntetési forma a „feldarabolás” volt, amelyet 12 esetben⁵³ kellett kiszabni a magisztrátusnak, ha a büntett tényállásszerű volt. A Qing-törvénykönyv újraírt változatában (1740) eddig még nem alkalmazott „kiegészítő” jellegű büntetések is szerepelnek, mint például: száműzés a maláriával sújtott régióba vagy

Ítéletozatal a császárkori Kínában

kaloda hordása.⁵⁴ A kínai szabályalkotók hagyománytiszteltől nem változtattak az „öt büntetés” rendszerén, az előbb említett két büntetési forma ezért nem került az általános szabályok között rögzítésre. A kaloda ugyanakkor egy tipikusan megszégyenítő jellegű büntetésnek számított; egy, az 1699-es évben keletkezett, a magisztrátusok számára összeállított kézikönyv úgy fogalmazott, hogy a „megszégyenítés rosszabb, mint a halál, olyan szégyent jelent, amely egy életen keresztül tart.”⁵⁵ A törvénykönyv hat fejezetben tárgyalja a büntetendő cselekményeket, foglalkozik a hivatali bűncselekmények széles körével,⁵⁶ a „civil” ügyekkel (adózás, házasság, közvagyon, örökbefogadás vagy a piacok szabályozása),⁵⁷ a császárhoz és az udvarhoz kötődő ceremóniákkal,⁵⁸ a hadsereggel és a háborúval.⁵⁹ A törvénykönyv ötödik fejezete tartalmazza a „klasszikus” büntetőjogi cselekmények leírását és a büntetéseket, a korábbi kódexektől ezekkel összefüggésben alapvető eltérés nincs. A legterjedelmesebb részt, mintegy 28 szakaszt ölelnek fel a rablás és lopás különböző esetei,⁶⁰ „támadó beszéd”, a megvesztegetés és korrupció, a nemi erőszak.⁶¹ A társadalmi hierarchiában betöltött státusz továbbra is fontos szerepet játszott a büntetés mértékének megállapításában. A legsúlyosabb cselekmények kivételével a bizonyos életkort elérők, a fiatalok, illetőleg a valamilyen testi fogyatékosságban szenvedők – hasonlóan a Ming-kódexhez – vagy megválthatták a büntetésüket, vagy a taxatív felsorolt bűncselekményeken kívül eső cselekmények

esetében egyáltalán nem voltak felelősségre vonhatók.⁶²

A császárkori Kínában a testi büntetéseket alkalmazták a legnagyobb arányban több évezreden keresztül, az európai büntetési hagyományoktól eltérően két büntetés szinte egyáltalán nem jutott szerephez: a pénzbüntetés sohasem vált főbüntetéssé, általános használata csak a 19. század végén vált realitássá, akkor is csak a bagatell bűncselekmények esetében; a bebörtönzés pedig kizárólag arra az időre vonatkozott, amíg az elkövető az ítéletének végrehajtására várt. A 19. században „Ázsia beteg embere” bezárkózott, s a császári udvar – a japán királyi házzal ellentétben – mind a gazdasági, mind a politikai reformokat elutasította. Amikor pedig rászánta magát a változtatásokra, már késő volt, a császárság néhány évvel később megszűnt létezni. 1905-ben eltörölték az összes csonkító büntetést, a botütetéseket pénzbüntetéssel helyettesítették. A három évvel később hatályba lépő új büntető törvénykönyv már csak három büntetési nemet ismert, a pénzbüntetést, a börtönt és a halálbüntetést.⁶³ Kínában több mint

Büntetések a császárkori Kínában: kaloda

Kéz- és lábkaloda

két évezreden keresztül a jog elsődleges célja a konfucianus morális rend és a császárság védelme volt, amelyet elrettentő és sokszor kegyetlen büntetésekkel igyekeztek biztosítani. A legisták által a Kr. e. 4–3. században kialakított, az elrettentő büntetésekre épülő jogi szabályozás és az ennek szellemében felépülő kínai jogrendszer szinte változatlan mozdulatlanságban vészelt át a történelem viharait.

Jegyzetek

- ¹ A kínai neveknél, azok első előfordulási helyén, megadjuk a hagyományos magyar átírást is. (A szerk.)
- ² Az a hivatás, amit az európai kultúrkörben „jogásznak” nevezünk Kínában nem létezett.
- ³ A „Jing” hozzátétőleges fordításban azt jelenti, hogy „vezérfonal”.
- ⁴ Hagományosan a következő öt művet soroljuk ide: „Írások könyve” („Shujing” [Su king]), „Változások könyve” („Yijing” [Ji king vagy Ji csing]), „Dalok könyve” („Shijing” [Si king]), „Tavaszköz és őszi könyve” („Chunqiu” [Csuncsiu]) és „Szertartások feljegyzései” („Liji”).
- ⁵ Shang Yang, a Qin fejedelemség államminisztereként (Kr. e. 361–338) a legista program segítségével Qint a legerősebb államává tette, amely később először egyesítette egy állam zászló alatt a kínai világot.
- ⁶ Xin Ren: *Tradition of law, and the law of tradition: law, state and social control in China* (Greenwood Press, 1997, 21. p.)

- ⁷ Peerenboom, Randall P.: *China's long March toward Rule of Law* (Cambridge University Press, 2002, 345. p.)
- ⁸ Ivanhoe, Philip J.–Van Norden, Bryan W.: *The Analects (Lunyu) in Readings of Classical Chinese Philosophy* (Seven Bridges Press, New York, 2001, 26. p.)
- ⁹ Li Zhaojie–Li James: *Traditional Chinese World Order* (Oxford University Press, 2002, 41. p.)
- ¹⁰ Zhengyuan Fu: *China's Legalists* (M.E. Sharpe, 1996, 7. p.)
- ¹¹ Salát Gergely: *Büntetőjog az ókori Kínában* (Budapest, Balassi Kiadó, 2002, 133–136. p.)
- ¹² Az „öt büntetés” inkább rituális-szimbolikus jellegű volt, bár Li Sin, az első császár teljes hatalmát főminiszterén végrehajtották (uo. 134. p.)
- ¹³ A „szakáll leborotválása” tipikus megszégyenítő büntetés volt, akkoriban a kínai férfiak szakállviselése szinte „kötelező” volt.
- ¹⁴ A felelősségi csoportok 5, ill. 10 családból álltak. Általában mentesült a felelősségre vonás alól az, aki feljelentette a bűnöst.

- A legsúlyosabb cselekmények esetén a legfiatalabb fiúk kivételével, az elkövető valamennyi egyenes ági férfi le- és felmenőjét kivégezték.
- ¹⁵ Salát: i. m., 147. p.
- ¹⁶ Xi úr sírját, aki egy jogalkalmazó hivatalnok volt, az 1970-es évek közepén tárták fel Hubei tartományban. A sírban megtalált mintegy 1100 bambuszlapocska jelenti a legerjedelmesebb forrást anyagot a kor szabályainak megismeréséhez.
- ¹⁷ Salát: i. m., 173. p.
- ¹⁸ Uo., 172. p.
- ¹⁹ A 617 és 653 között megalkotott törvénykönyv ránk hagyományozott változata 737-es keletű. Jelentősége az ázsiai jogi kultúrában hasonlós a *Corpus Iuris Civilis*éhez.
- ²⁰ A kódex a természet egyfajta tükörképe is, az összeállítók a büntetési rendszerbe foglalták a yin-yang megkülönböztetést és az öt elem (föld, fa, fém, tűz, víz) szimbolikáját: az utóbbira példa a botütések rendszere, az előbbire pedig a halálbüntetés két fajtája és végrehajtásuk sajátos módja: a halálbüntetést csak a yin hatás alatt álló hónapokban, ősszel és télen hajtották végre, ezen kívül léteztek ún. tabu napok, amikor szintén tilos volt ezen büntetést végrehajtani. Azokra a hivatalos személyekre, akik megsértették e törvényt, rabszolgaság várt.
- ²¹ 1 li=kb. 500 m
- ²² Ide olyan cselekmények tartoztak, mint például a szülők megátkozása, a szülői tartás elmulasztása, az özvegyi gyász elmulasztása, az újravezetés a gyászperiódus alatt.
- ²³ Head, John W.: *Yanping Wang: Law Codes In Dynastic China* (Carolina Academic Press, 2005, 123. p.)
- ²⁴ Ide általában a nagyon fiatal, illetve nagyon idős férfiak tartoztak, valamint a női családtagok.
- ²⁵ Johnson, Wallace: *Limitations on legal privilege in Tang Code*, <http://jhalh.ku.edu/article/johnson2007.pdf>, 18.p.
- ²⁶ Uo., 19. p.
- ²⁷ Ide tartoztak: a koronaherceg és családja, valamint az ötödik rang feletti hivatalnokok, a nemesek és családjaik.
- ²⁸ Ide tartoztak: a hetedik rangba tartozó és e feletti személyek és családjuk.
- ²⁹ Uo., 24–25. p.
- ³⁰ Például ha egy szolga megöli gazdáját, a büntetése lefejezés, de ha ez fordítva történik, az elkövetőre „csak” száz botütés várt. A férj következmények nélkül megüthette a feleségét, fordított esetben azonban a feleségre büntetés várt.
- ³¹ Ebből a szabályból „érdekes” következmények is adódhattak: ha a legidősebb családtag nő volt, akkor a büntetés „átszállt” a család legidősebb férfi tagjára. Uo., 225. p.
- ³² Johnson, Wallace: *The Tang Code* (Princeton University Press, 1997, 252. p.)
- ³³ Uo., 325–331. p.
- ³⁴ A „ming” szó jelentése „tisztaság” vagy „fényesség”.
- ³⁵ Yonglin Jiang: *The Great Ming Code: Da Ming li* (University of Washington Press, 2005, lxxix. p.)
- ³⁶ Uo., 1. cikk, 17. p.
- ³⁷ Uo., 18. cikk, 29. p.
- ³⁸ A kényszermunka és száműzés helyett a női elkövetőkre 100 botütés várt, ennél enyhébb büntetéssel járó cselekmények esetében tépett ruhában kellett járniuk, a tetoválás büntetését nem lehetett rajtuk végrehajtani. Uo., 19. cikk, 29. p.
- ³⁹ A „Ling Chi” néven ismert kegyetlen büntetést részletesen nem szabályozták a kínai kódexek, ezért koronként más-más formában hajtották végre. Kegyeségből az elítéltek néha ópiumot kaptak, hogy élve kibírják a test megcsonkítását. Liu Jint, a korrumpálhatóságáról elhíresült eunuchot 3357 vágással végezték ki a 16. sz. elején, egykorú leírások szerint már a 400. vágás környékén, a második napon meghalt.
- ⁴⁰ Az európai jogi hagyománytól eltérően az egyes tudattartalmak leírása nem az általános elvek között jelenik meg, hanem általában az emberölés és testi sértés tényállásához fűzött kommentár tartalmazza azokat a körülményeket, amelyek szerepet játszanak a tett jogi minősítésében, a negligencia, meglehetőség, stb. megállapításában.
- ⁴¹ Pontos büntetőjogi szakkifejezéssel élve, ezek az „egyeses szándékkal” elkövetett cselekményeket jelölik, az „esetleges szándékkal” a kínai jog nem ismerte.
- ⁴² Érdekes módon a gondatlanság két alakzata közül a negligencia viszonylag pontos leírását olvashatjuk a kódexben: az első variáció lehetne a luxuria kategóriája is, a törvénykönyv kommentárja azonban a leírt példákon keresztül még egy elemet belekever a tényállás fogalmai közé, amely már az „elhárítatlan erőhatalom” fogalmába tartozik, amelyet a törvénykönyv azonban külön nem nevesít, hanem a „gondatlanság” kategóriájába sorolta. Ilyen például az az eset, ha valakinek a lova megvadul, vagy egy hirtelen feltámadó szélben nem tudja a vitorlását irányítani. Uo., 174. p.
- ⁴³ Uo., 174. p.
- ⁴⁴ A kódex 182. szakasza a tévedés esetének egy speciális esetét bünteti: „Ha valaki hibát vétve nem követi a pontos előírásokat a császári gyógyszer elkészítésénél”, annak büntetése 100 botütés vastagabb rúddal.
- ⁴⁵ Uo., 37. szakasz, 43. p.
- ⁴⁶ Uo., 289. cikk, 159. p.
- ⁴⁷ Uo., 21. cikk, 30. p.
- ⁴⁸ Uo., 292. cikk, 161. p.
- ⁴⁹ Uo., 286. cikk, 153. p.
- ⁵⁰ Zheng Qin and Guangyuan Zhou: *Pursuing Perfection: Formation of the Qing Code* (Modern China, Vol. 21, No. 3 [Jul. 1995], p. 6.)
- ⁵¹ A büntetendő cselekmények számának meredek emelkedése a gazdasági viszonyok megváltozásával, illetve a külföldi hatalmak politikai-gazdasági nyomásgyakorlása következtében kialakuló, egyre zűrzavarosabb közállapotok kezelésével függött össze. Zhengyuan Fu: *Autocratic tradition of Chinese Politics* (Cambridge University Press, 1993, 114. p.)
- ⁵² A Tang-korban 233 büntetési szankciója volt halálbüntetés, a Qing-korban már 800 büntetési esetben szabtak ki halálbüntetést. Hong Lu –Terance D. Miethe: *China's Death Penalty* (Routledge, 2007, 46. p.)
- ⁵³ Ezek a legsúlyosabb élet elleni bűncselekmények voltak, ugyanakkor a morális rend alapjai ellen is súlyosan vétőkre is kiszabták a legsúlyosabb büntetést, ilyen volt például a „szülők vagy nagyszülők kihantolása”. Brook, Timothy–Bourgon, Jérôme–Blue, Gregory: *Death By A Thousand Cuts* (Harvard University Press, 2008, 58. p.)
- ⁵⁴ Head, John W.–Yanping Wang: *Law Codes in Dynastic China: A Synopsis of Chinese Legal History in the Thirty Centuries from Zhou to Qing* (Carolina Academic Press, 2005, 213. p.)
- ⁵⁵ Timothy Brook–Jérôme Bourgon–Gregory Blue: i. m., p. 40.
- ⁵⁶ Ide tartozott például a „hivatalos iratok nem megfelelő továbbítása”, a „jog nemtudása”, a „császári rendelet kihirdetésének elmulasztása”, a „pecsét helytelen használata”. Jones, William C.: *Studying the Ch'ing Code-The Ta Ch'ing Li Li* (The American Journal of Comparative Law, Vol. 22, No. 2 [Spring, 1974], 343. p.)
- ⁵⁷ Uo., 343. p.
- ⁵⁸ A hagyományokban rögződött rítusokat be kellett tartani, aki vétett ezek ellen, arra büntetés várt. Ide tartoztak például: a „temetések”, a „császári sírok felügyelete”, a „feszítvölök”, a „tiltott vallási cselekmények”. Uo., 344. p.
- ⁵⁹ Ide tartozott például: „a császári palota védelme”, „a hadsereg irányítása”, „határvédelem”, „dezertálás”. Uo., 345. p.
- ⁶⁰ A szabályozás logikája továbbra is esetközpontú, és nem feltétlenül egy szakaszon belül találjuk meg a „minősített eseteket”. Uo., 354. p.
- ⁶¹ Uo., 353. p.
- ⁶² Részletesen lásd: Bodde, Derk: *Age, Youth, and Infirmary in the Law of Ch'ing China* (University of Pennsylvania Law Review, Vol. 121, No. 3 [Jan. 1973])
- ⁶³ Terance Miethe–Hong Lu: *Punishment, A Comparative Historical Perspective* (Cambridge University Press, 2005, p. 130.)

Szádeczky-Kardoss Irma

A kapu jogtörténeti és jogszimbolikai szerepe a magyar középkorban

A *Jogtörténeti Szemle* 2007. évi különszámában Jany János *Szimbólumok a keleti jogi kultúrában* című írásában tesz fűtő említést a városkapuról, mint egy általa tárgyalt szimbolikus cselekmény helyszínéről, ahol az ókori Izraelben a bíróság működött.¹

A városkapu ítélezési szerepének legkorábbi ismert dokumentációja az Ószövetség. Biblikus közvetítéssel évezredekig megtartotta jogéleti pozícióját. E szerep kialakulása és tartóssá válása elsősorban azon a tényen alapult, hogy a városkapu az ókori törvénykezés legfontosabb közéleti kívánalmait, a köztudomássá tételi és preventív nyilvánosságot forgalmi helyzeténél és közlekedési funkciójánál fogva a legalkalmasabban biztosította.

A kapu európai jogéleti szerepének egy szeletéről Barbara Deimling *A középkori templomkapu jogtörténeti jelentősége* című írása² ad tömör áttekintést. A középkori Európában a városkapu szerepe fokozatosan vagy részben átszállt a város templomának kapujára, mert az európai kereszténységben a templomkapu a Mennyei Jeruzsálem, azaz a Paradicsom kapuját szimbolizálta, maga a templom pedig az eget – a Mennyei Jeruzsálemet –, a Paradicsomot jelképezte. A halandók számára a hit útján, tehát a templom kapuján át vezetett az út a Paradicsomba. Ezt a főleg nyugat-európai templomkapuk oromzatán, a timpanonban gyakran elhelyezett *Utolsó ítélet*-jelenetek is hangsúlyozzák. A földi vagy világi ítélezést sokhelyütt ugyancsak a kapu fölött vagy annak közelében elhelyezett Salamon-szobor szimbolizálta.

A templomkapu előtti ítélezésnek – sajátos módon – a tilalmakban vannak az első Karoling-kori (813. évi) európai nyomai. A többször is megismételt tilalom azonban eredménytelennek bizonyult, s a templomkapu Európában gyakorlatilag még évszázadokig megtartot-

ta az ókori keleti városkapukról átszármazott intenzív jogéleti funkcióját.³ Ószövetségi példákra alapuló ítélezési szerepe idővel kibővült. Több helyen a kapu elé került az ítélet végrehajtására szolgáló vérkő is, de mint helyszín, fontos *érvényességi, hitelesítő, hatályosító* szerepet kapott a házasságkötésben, a szerződések megkötésében, rendeletek, adományok, privilégiumok kihirdetésében,⁴ avagy a vezeklésben és feloldozásban. Sőt, a templomi menedékjog elnyerésének sajátos formalitási szabályait is speciálisan alakította. Nevezetesen: a menedékjogot az is elnyerte, aki nem jutott ugyan be a templomba, de megragadta a kapu fémkarikáját.

Mindez a templomok térigényes elhelyezésére, a templomkapuk díszítésére, strukturális kiképzésére,

Conques, a Santa Fé-templom timpanonja

előterük alakítására is meghatározóan hatott. Nem utolsósorban arra is figyelemmel, hogy hol a köztudomássá tételt és a társadalmi kontrollt biztosító nyilvánosság közönsége, hol a templomkapuban zajló igazgatási, törvénykezési vagy vallási procedúrák résztvevői kellő létszámmal lehessenek részesei az illető társadalmi eseménynek. Például a kollektív nyilvános bűnbánat és a nagycsütörtöki nyilvános feloldozás alkalmával, amikor a hamvazószerdán kiűzött bűnösök a kapu előtt gyülekeztek, s a pap a bal kezüknél fogva vezette be – vissza – őket a templomba, ami szimbolikusan azt jelezte, hogy Istennel és az egyházzal kiengesztelődve ismét a hívek közé tartoznak. Ezt az

eseményt utolsó ítéleti jelenetként hatásos szemléletességgel ábrázolja a conques-i Santa Fé-templom kapujának timpanonja, melyen az üdvözlötteket egy angyal kézen fogva vezeti be a paradicsom kapuján.⁵

A kapu tehát, lett legyen az vár-, város- vagy templomkapu, Nyugat-Európa középkorában is a jogélet egyik jellemző helyszíne és szimbóluma volt. Azt pedig, hogy a templomkapu mellett a város- és várkapu is megtartotta ezt az eredetileg ókori keleti szerepét, magyar középkori adatok is dokumentálják.

IV. Béla korában már dokumentáltan is jelen van a város- vagy templomkapu, mint helyszín a törvénykezési eljárásban. De nem az országos szokásjog szerinti rendes ítélezésben – bár a fehérvári törvényt napok kapcsán ott is felmerülhet az esélye –, hanem azokban a speciális hitvédelmi-egyházi vizsgálati (inkvizíciós) processzusokban, amelyek Magyarországon egyházi keretek között, rendszerint az e feladatra kinevezett

pápai legátusok, vizsgálóbiztosok (inkvizítorok) vezetésével, közreműködésével vagy kontrolljával folytak. Célzatuk a katolikus keresztény vallás védelme volt, főleg a nem sokkal korábban befogadott besenyők és kunok pogányságának retrográd hatásával, illetve a nálunk is megjelenő balkáni és lombard, vallon, bogumil-patarénus eretnekséggel szemben.⁶ Bár az ilyen jellegű magyarországi inkvizíció Árpád-kor végi szakasza általában méltányos eljárást és rendszerint objektív döntést mutat, idővel kirívóan szélsőséges esetei is adódtak, nevezetesen IV. Béla korában Teuton János kíméletlen eretneküldözésében, majd a huszitizmus terjedése ellen a Magyar és Cseh Királyság területére 1488-ban kinevezett Brünni Bálint inkvizítor munkájában, aki hírhedt volt a huszita eretnekek, főleg mezítelen nők – kolostorok kapuja előtti – ostromoztatásáról. Végül Selmechányán egy haláleset miatt csaknem meglincselte a felbőszült tömeg.⁷

A latin eredetiben a rendszerint mágusnak nevezett gyógyító „sámánok” elleni inkvizíciós vizsgálatok adatai alapján következtethetünk a kapu jogéleti szerepére. Például a Boksa nevű besenyő sámán és három társa elleni 1252. évi vizsgálat esetén, amelyet egy Thepey nevű dunántúli helység „latin kapuja előtt” (ante portam latinam) folytattak le.⁸ Később, 1268-ban, egy inkvizíciós túlkapást követő „sámán-lázadás” résztvevői elleni vizsgálat ítéletének kihirdetése a sárospataki „Szent Erzsébet-templom terén” ment végbe, ami valószínűsíti, hogy az ítélethirdetés helyszíne a templom kapuja volt.⁹ De olyan korabeli vizsgálatról is van feljegyzés, amelyből a nép által „arvis”-nak nevezett gyógyító mágus/sámán a vizsgálat során szökést kísérelt meg, eközben megsebesült, de a meggyógyított asszonyok bevonszolták őt a templomba, ahol menedékjogot kért. A vizsgálatot ezt követően a templomban folytatták.¹⁰ A feljegyzés nem írja ugyan, de itt is valószínű, hogy a vizsgálat a templom kapuja előtt vagy közelében zajlott, ezért sikerült a sebesültet mindenki mást megelőzve a templomba menekíteni.

Noha a „kapu” jogéleti szerepe keleti eredetű, s mivel ennek a szerepnek a betöltéséhez vár- vagy városkapu esetében épített település, templomkapu esetében templom és a község színteréül szolgáló tér szükséges, feltehető, hogy bár a magyarság számára már a sztyeppén se lehetett idegen ez a köz- vagy jogéleti funkció, a kezdeti időszakban aligha volt alkalom a jogéleti aktusok kapu előtti gyakorlatára. Így, mivel a felsorolt egyházi vizsgálatok a nyugati keresztény szokások világából jöttek, és az idegen szokást magukkal hozó egyházi személyiségek érdemben is meghatározó részvételével folytak, már itt is biztonságosan vélelmezhető, hogy ezúttal sem a nyugati minta – egyébként is csak eseti és speciális eljárási – átvételéről van szó, hanem olyan „behozatalról”, amit a külföldi vendég a sajátjaként hozott magával, s próbált – vagy talán nem is próbált – itt is meghonosítani. Ha ez sikerült, csakis a megfelelőség és a praktikus alkalmazhatóság feltételétől függő eredmény lehetett.

Az Árpád-kor elmúltával a nápolyi neveltetésű Anjou Károly Róbert is kísérletet tett a városkapu előtti királyi intézkedés szokásának meghonosítására – egy adományozási aktus alkalmával, amelyet 1306-ban, Egerben, „a latin kapu előtt” keltezett.¹¹ Több ilyen intézkedésre nem került sor, de a kapu jellemzően eseti, és némileg módosult magyar közéleti szerepének a következőkben idézett további két dokumentációja szintén Károly Róbert uralmához kötődik. Mindkettő az ő királyi hatalomban való megerősítése végett Itália olasz-latin kultúrájából hozzánk érkezett pápai legátus, Gentilis bíboros tevékenységével kapcsolatos.

Az egyik feljegyzés az 1307. október 10-ei rákosi országgyűlésen megjelent főemberek hűségnyilatkozatát örökíti meg, „Rákoson, Szent Péter egyházánál”.¹² A másik az 1308. november 27-én tartott pesti országgyűlés jegyzőkönyve, amely kelt hasonlóképpen „Pest városa mellett, a Domonkos rendiek említett lakhelyén, a Dunán túl, az említett várral szemben”.¹³ A pesti Domonkos-rendi kolostorban, a tatárjárás idején, állítólag 10 000 ember is menedéket talált.¹⁴ Az országgyűlési sokaság és a köztudomási, nyilvánossági igény, valamint Gentilis bíboros részvétele mindkét esetben feltételezi, amit a korábbi okiratban maga a keltezés is kifejez, hogy az aktus az egyház vagy kolostor – tehát kapu – előtt történt. A második okirat keltezésének a királyi várral szembeni helyjelölésében az uralkodói döntés-nyilvánítás várkapu előtti szokásának reminiscenciája is megcsillan. De mindkét esetben, sőt, már az Árpád-kor végi inkvizíciós dokumentációban is sajátos magyar, térszemléletű helynevezéssel történik, amelyben a helyszín térbeli (tájékoztató) pozíciója, és nem a kapuhoz fűződő hatályossági (legalitási) szempont dominál. Azt jelezve, mintha az autochton hazai gyakorlat nem, illetve a külföldinél sokkal kevésbé tulajdonítana jogéleti jelentőséget a kapunak.

De nézzük tovább, ezúttal az időrendi sorrendtől némileg függetlenül, a vár-, város- és templomkapu jogéleti szerepének egyéb hazai történeti nyomait.

A *Képes krónika*¹⁵ az Anjou-kor kulturális produkuma. Az Árpád-kori Magyarország és a magyar történelem itáliai reprezentálását célzó, küllemében is kivételes alkotás. Miniátorában a magyar történelmi események, illetve hagyományok alapos ismerőjét és olykor magát a szövegtől is függetlenítő szuverén, sőt kritikus megjelenítőjét tiszteli a szakirodalom. Érdemes tehát a krónikát, annak miniatűrjét is jogtörténeti forrásként kezelnünk, ha azok valamely jogi aktust, jogilag releváns eseményt érintenek. S ha így tekintünk a krónikára, tapasztalhatjuk, hogy a vár-, város- és templomkapu milyen meglepően sok helyen kap, s többnyire éppen a képekkel magyarázott vagy jelzett, kifejezetten jogi szimbolikus jelentőséget. Am az se zárható ki, hogy a nyugat-európai kultúrában is tájékozottnak látszó miniátor, a krónika rendeltetése szerint, főleg Itáliának szánta a képekbe kódolt információkat.

Bár a miniatűrök lényegesen többször jelzik, a krónikaszöveg csak két helyen ír le olyan eseményeket, amelyekből a templomnak vagy magának a templom-

kapunak joghatályos (szimbolikus jóváhagyó, megerősítő) jogéleti szerepe kikövetkeztethető. Az egyik eseménysor Salamon király uralkodásához fűződik, a másik ilyen alkalom Kálmán király és Álmos herceg dömösi kibékülése.

A *Képes krónika* meglehetősen terjedelmes 97. fejezete előbb azt mondja el, hogy I. Béla király halála után – Béla fia Gézát, mint korelsőt mellőzve – miként ültette vissza a császári sógor Endre fiát, a még kicsi gyermekkorában ígéretszegő módon megkoronázott Salamont „az atyai trónra”. Ennek az eseménynek az illusztrációján jelenik meg a templomkapu szerepének kifejezetten a nyugat-európai szokás szerinti képi ábrázolása. A hűbéri függést is érzékeltető esemény helyszíne a székesfehérvári bazilika kapujának előtere, ahol a koronát is kezében tartó császár éppúgy a bal kezénél fogva vezeti a templom irányába Salamont, mint a conques-i templomkapu timpanonjának domborművén az angyal a paradicsomba tartó üdvözlőteket.

A 97. fejezet első része szerint Salamon trónra ültetése „egész Hungária helyeslő felkiáltása közepette” történt. Viszont a képen megjelenített császári fegyverek szoros, a magyarokat háttérbe szorító gyűrűje félreérthetetlenül jelzi az idegen hatalmi beavatkozás kényszerítő jellegét.

Mivel ismereteink szerint a középkorban a királyi ítélkezés vagy más uralkodói aktusok alkalmával a trónust a szabadba helyezték, bár e képen a trón nem látszik, valószínű, hogy a valóságban az *atai trónra ültetés* is a templomkapu előtti nyilvánosságban történt. Ám a trón ábrázolása nélkül is egyértelmű a képi információ a császári beavatkozásról, s az általa kikényszerített nemzeti egyetértés – a „helyeslő felkiáltás” – nyugati hűbéri szokás szerinti hatályosításában a templom és kapuja szerepéről.

A 97. fejezet a továbbiakban arról az eseményről beszél, amely Géza herceg – a későbbi I. Géza király – és Salamon király többször fellobbanó trónviszályának ezen első szakaszát kibékülésükkel zárta le. A püspöki békítés Győrben történt, „Hungária színe előtt”, tehát a köztudomás bizonyítékával. Pécsen pedig, a húsvéti feltámadási ünnepen, Géza herceg „az ország főurainak jelenlétében” saját maga koronázza meg Salamont, majd „vezeti be dicsőséggel Szent Péter bazilikájába, hogy meghallgassák a misét”.¹⁷ A krónikás itt arról a

koronázási aktusról beszél, amely a középkorban a nagyobb, például a húsvéti ünnepek alkalmával volt szokásban, esetleg pogány hagyományú termékenységi szertartással vagy szimbólumokkal is egybekötve. A krónikában ennek a győri és pécsi szertartásnak nincs képi ábrázolása, ezért a rekonstruálásban a körülményekből való következtetésre vagyunk utalva. A templomba való „bevezetés” azt jelzi, hogy a kettejük kibékülését – Salamon uralmának elismerését – demonstráló ünnepi koronázás is a templomon kívül, a kapu előtti nyilvánosságban történt. Salamonnak a templom-

ba való bevezetése pedig minden bizonnyal a conques-i timpanonon megjelenített utolsó ítéleti szertartás előírásainak megfelelően. Ebben az esetben a trónviszály körülményeire különös beszédességgel utaló, feltehetően a császári beavatkozás igénybevételenek ódiuma alól is feloldozó bűnbánati és bűnbocsánati koreográfiával legalizálva Salamon királyi méltóságát.

Mert ha a *Képes krónika* 97. fejezetének első felében leírt és e képen is ábrázolt eseményt összevetjük a fejezet második felében Salamon és Géza béküléséről és az azt nyilvánosan demonstráló eseményekről írtakkal, az utóbbiaknak nyilvánvaló célzata az volt, hogy a nem sokkal korábbi

IV. Henrik császár és Salamon Székesfehérvárott: IV. Henrik jobb kezében koronával, mellette Salamon király vörös ruhában, a háttérben a székesfehérvári bazilika ábrázolása (R iniciálé a *Képes Krónikában*)

császári trónra helyezés teuton beavatkozási élet tompítsa. Géza hozzájárulásával felülírja, a látványos aktussal legalizálja és az ellenérzéseket – a belháborús indulatokat – lecsillapítva elfogadtassa a nemzettel. Ezt valószínűsíti, a szertartások egybevágó hasonlósága mellett, az a tény is, hogy a fehérvári esemény ilyen taktikusan demonstratív ellenpontozása – miként egy országos bemutató körúton – a Dunántúl¹⁸ másik két fontos, püspöki székhelyű nagyvárosában, Győrben és Pécsen is köztudomási nyilvánosságot kapott. Ezt a krónikából kiszűrt következtetést támasztja alá az a tény, hogy rövidesen újabb hasonló események következtek be, amikor Salamon hívének, Ottó nádornak a zselicszentjakabi, majd Géza híve, Aba nembeli Péter dukátusi monostorának felszentelésén ismételték meg ugyanezt a nagy látványosságú nyilvános szertartást.¹⁹

Kálmán király és Álmos herceg már említett kibékülése is egyházi közreműködéssel, a dömösi monostor felszentelése alkalmával történt. A krónikaszöveg²⁰ csak arról tájékoztat, hogy ezúttal is püspöki közvetítéssel jött létre a béke. A helyszín, az alkalom és a

püspöki közreműködés kimondatlanul is a templomkapu szerepét valószínűsíti. Amiként a szövegbeli információ hiányát a miniátor is pótolta a békítési aktus szereplőinek a templomkapu elé helyezésével.

Ugyancsak templomkapu elé érkezik a Szent László tetemét Váradra szállító szekér.²¹ Ez is olyan krónikahely, ahol a mondai hagyományt megjelenítő miniatúra mást, illetve többet mond a szövegnél – talán a váradi istenítéleti törvénykezésre, és abban a Szent László sírja fölötti igazságtévő csodatételekre is figyelemmel.

Érdekes a pápa budai exkommunikációjának jelenete is.²² Míg az előző képeken az egyes templomok főkapuja áll a jelenet háttérében, addig itt a főkaput a kiközösítő papok teljesen eltakarják, és csak az oldalkapu látható, félig nyitott ajtóval! Lehetőséges, hogy a miniátor ezzel a trónviszályos, zavaros időkből történt különös eljárás egyházi jogi illegalitását érzékeltette?

Hasonlóan negatív értékelést sugall az önostorozó eretnek flagellánsok menetét ábrázoló miniatúra.²³ A tájképi háttérben négy templom is áll, de valamennyi háttal a vonulóknak, dombvonulat mögötti elszigeteltségben. Itt a templomkapuk eltakarása vall a mozgalom megítéléséről.

Sajátos párhuzamba kerül a vár- és a templomkapu szimbolizmusa a Szentföldre tartó nyugati keresztések magyarországi átvonulását ábrázoló képen.²⁴ Ezen a had vonulását és vonulásuk rendjét magyar íjászok vigyázzák. Így ellenőrzött útjuk egy vár kapuja alatt visz, a várban azonban egy domináns méretű és helyzetű templom is áll, mégpedig háttal a vonulóknak, akárcsak a flagellánsokat ábrázoló kép templomai. Talán ez is véleményt, a nem mindig fegyelmezett keresztések értékelését jelzi.

Ennyiben áll a templomkapu információs szerepeltetése a miniatúrákon. A vár- és városkapu ennél is több alkalommal tűnik fel rajtuk, hasonló jogéleti relevanciával. Ezek sorában a legjellemzőbbek egyike a Szent Imre temetését, Vazul megvakítását és István király elkésett küldötteinek menetelét három síkban ábrázoló, de egyetlen kompozícióba sűrítő és ezáltal egyidejűséget is sugalmazó kép.²⁵ Egyidejűséget, annak ellenére, hogy az egyes, történetileg is jól elkülönülő eseményeket – Imre temetését, Vazul sorsát – sziklavonulat, illetve erdős sáv választja el egymástól. Az alsó harmadban látjuk Szent Imre temetését, a gyászoló szülőket és a feleséget. Vazul megvakítását a központi középső harmadban ábrázolja a művész –

Nyitra várának közelében. A vakítási jelenettől csak az erdővel elválasztott legfelső harmadban látható három utas, akiknek azonosítása bizonytalan.²⁶ A vakítási esemény háttere maga a hatalmas várkapu, mögötte szinte jelentéktelenné törpül a vár. E kép szerint a megvakítás nem a várban történik, de nem is a várkapuban, hanem attól távolabb, a szabadban. Mégpedig a városfalon is kívül, a várkaputól fallal is elválasztott sziklás terepen. Ez a konstrukció a legkevésbé sem támasztja alá azt a vélelmét, hogy Vazul az István király ellen tervezett, egyébként Imre halálánál jóval későbbi

Szent Imre herceg temetése és Vazul megvakíttatása
(miniatura a Képes krónikából)

merénylet miatt kiszabott legális királyi büntetés – vagy Orseolo Péter érdekében tett királynéi intézkedés – fosztotta meg a szemét világától. Mintha a miniátor – vagy az általa megjelenített hagyomány – sem így ismerné a történetet. Mintha a kompozíció nem Vazul „börtönében”,²⁷ tehát szükségképpen a várban történt eseményt láttatna, hanem a király hívására talán már el is indult herceg ellen a váron és városban is kívül, útközben elkövetett alattomos merényletet.

Arra azonban nem utal a kép, hogy ki lehetett már ekkor, Imre temetésekor, a merénylettervező trónaspiráns? Hacsak a temetési résztvevők között nem látható személyek hiányával jelzi azt a képfestő...?

Elgondolkodtató a miniatúra kapurészlete is. Ez az egyetlen olyan hely, ahol egy csaknem egészen befalazott várkaput ábrázol a miniátor, rajta csak egy ajtónyi bejárattal, az elzáró fal pedig pókhálószerűen repedezett, romos vagy folyondárágakkal benőtt, avított képet mutat, miközben körülötte a vár falával minden rendben van. Azt a képzetet kelti, mint Giotto 1305-ben festett padovai Iniuria allegóriájának²⁸ kapuja. Ez az európai kitekintésű szimbolizmus nemcsak arról vall, hogy a művész az úgynevezett nyugati kultúra ismeretében is naprakész felkészültségű volt, hanem arról is, hogy képein a templom vagy vár, és ezek kapujának szerepeltetése nem egyszerű tájjellemző eszköz, hanem tudatos szimbólumhasználat. Még akkor is, amikor a várnak vagy templomnak is szerepe van az ábrázolt történetben.

Így került várkapu elé a behatoló német hadat Pozsony alól visszafordító bűvár Kund hőstettének ábrázolása;²⁹ a nándorfehérvári ostrom és az azt követően, Vid által diktált jogszerűtlen zsákmányelosztás;³⁰ Szent László és Salamon – a király látomása miatt – megghiúsult párviadala;³¹ Szent László krakkói

ostroma:³² valamint a Károly Róbert hatalmának megerősödésében jelentős szerepet játszó rozgonyi csata és a Kassa közelében kivívott győzelem.³³

Városkapu előtt zajlik viszont Botondnak a görög vitézzel Bizánc ostromakor vívott párbaja.³⁴

A „kapu” jogéleti szerepének dokumentált eseteihez hasonlóan a templom-, város- és várkapu képi ábrázolásában is két lényeges vonás körvonalazódik. Egyrészt az, hogy a templomkapu hozzánk nyugatról behatolt jogéleti szerepe valójában nem „átvétel”,³⁵ hanem az aktuális külső igény vagy szükséghelyzet súlya alatt érvényesülő, átmeneti vagy eseti hatás volt, amelyet ha alkalmazott is a hazai gyakorlat, azt sajátosan magyar arculatúra formálta. Végigtekintve a miniatúrákon, a nyugati szokásnak pontosan megfelelő jogi szerep és aktus ábrázolását csak egyetlen képen, a Salamon királyságának császári rehabilitálását megjelenítőn láthatjuk. Minden bizonnyal így is történt a hatalomba való visszahelyezés – a hűbériség nyugati szokásának és a császári erőfölénynek megfelelően diktált szertartással. A többi képen azonban a templomkapu veszít e kényszerítő, komor dominanciájából, s az ábrázolt esemény helyszínévé – a maga kvázi perszonifikált egyházi jogi személyiségével is – csupán egalitárius egyike az esemény szereplőinek. A császári visszahelyezési aktus és a hatalmi fölény mereven szertartásos ábrázolásával való összehasonlításban is amennyire enyhébb, már-már familiáris levegőt árasztva.

A másik vonás egyaránt jellemzi a templomkapu és a várkapu következetesen jogszerűségi fogalomkörben való szerepeltetését. Az előterükbe helyezett jelenet minden esetben az esemény jogszerű voltát, az igazság érvényre jutását, illetve a jogsértő igazságtalanság jelzését vagy bírálatát fejezi ki. Ott is, ahol nem egy bizonyos igazságtételi helyzet az ábrázolás tárgya, s magával a joggal, jogélettel is csak merőben szimbolikus, áttételes a kapcsolat. Ezúttal gesztus is a kezdeti gyanakvással, sőt, ellenállással fogadott, majd idővel megszeretve befogadott király tiszteletére, olyan időkben, amikor éppen úgy, mint ma, országos volt az „igény a rendre és biztonságra”. Nevezetesen az első királyi adományát némi nápolyi nosztalgiával³⁶ vár- vagy városkapuban kinyilvánító Károly Róbert fiának, trónja örökösének, a hozzá fűzött országos reményeket be is váltó Nagy Lajos királynak világra jöttét ábrázoló képen, ahol az ország és jogélete számára, a sok korábbi trónviszály után áhított „jogállamiság” tekintetében

is ígéretes születés nem szobabelsőben történik, hanem a szabadban, szimbolikusan egy háttérben álló vár kitárt kapuja alatt.

*

A vár-, város- és templomkapu jogéleti és szimbolikus szerepe tehát a középkori Magyarországon is megjelent. Azonban nem olyan általánosságban, mint a nyugati kultúrában. S amennyire szűkebb körben, leginkább a jogszerűség fogalomkörének szimbólumaként. Megjelenésének jelei azt mutatják, hogy

ez a szerep többnyire olyan speciális eljárásokban vagy alkalmakkor mutatkozik, melyeknek nyugati illetőségű és szokású, a szokást magukkal hozó, rendszerint egyházi személyek is kompetens résztvevői voltak. Amiknek érdemét, ha az a hazai szokást sértette, adott esetben nem „átvétel”, hanem lappangó ellenállás övezte,³⁷ eljárási formalitásait pedig a hazai szokás a maga képére alakította.

Úgy látszik, hogy a magyar szokásjog leginkább a toleranciának avagy a diplomáciának tulajdonítható gesztussal vagy próbászorúsággal engedett érvényesülést az átültetési

Nagy Lajos születése (miniatura a Képes Krónikából)

kísérleteknek, de ilyenkor is többé-kevésbé a maga felfogásához szelídítette az újdonságot. Következésképp a gyakorlata is sajátos magyar arculatot öltött.

A Szentkorona-eszmével szervesen „kompatibilis” magyar szokásjog stabil szuverenitása nehezen engedett érvényesülési teret a szokásidegen, importált – egyszemélyes – királyi önkény olyan, ártalmatlannak tetsző (kísérleti) megnyilvánulásainak is, mint például egy útközi és rögtönzött jellegű, vár- vagy városkapuban való adományozás, ahogyan a még nagyon ifjú, szülőföldjén tanultak szerint cselekvő király, Károly Róbert intézkedett Egerben. De hamar felhagyott ezzel a szokással.

Bizonyára szerepe volt ebben – a magyar szokásjog lényegének felismerése mellett – annak a történelmi ténynek is, hogy például a korai magyarországi városok legtöbbje – a maga kiváltságolt óhazai jogával együtt – magyar környezetbe ékelt, idegen kultúrájú, idegen joggal élő zárt kistérsadalom volt, s épp e jogi különállóság miatt alkalmatlan arra, hogy a magyar jogélet általános, bevett, legális és joghatályos történeti helyszínévé válhasson. Ami természetesen nem zárta ki, hogy e városok, falaikon belül, alkalmasint például a templomkaput tegyék autonóm jogéletük érvényesítő színhelyévé.

Jegyzetek

- ¹ Ugyancsak öszövétségi példaként kap egy epizódnvi társadalmi életi szerepet a városkapu Günter Jerouschek „Aki ember vérét ontja, annak vért ember ontja”. Elmélkedés a testi büntetésről, a magánharcra és a pénzbüntetésről a mózesi jogban című írásában. Fordította Cserba Andrea (Jogtörténeti Szemle, 2009. 1., 66. p.)
- ² In: *Román stílus. Építészet, szobrászat, festészet* (Budapest, Vince Kiadó, 2005. 324–328. p.)
- ³ Deimling szerint a spanyolországi Valenciában ma is gyakorolt szokás, hogy vásárnaponként a gazdák a templom előtt, választott bírák döntésével osztozkodnak az öntözési lehetőségen. Ez – csak a tény, de a körülményeket nem ismerve – ma már leginkább helyi népszokási kategóriának tekinthető. (Vö.: Nagy Janka Teodóra: *Jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti adatok az áldomáshoz*, Jogtörténeti Szemle, 2007. Különszám, 18. p.)
- ⁴ Deimling említi, hogy 1184-ben Barbarossa Frigyes a wormszi székesegyház kapujában adományozott privilégiumokat a városnak.
- ⁵ Bemutatja Deimling tanulmánya, melynek szövege azonban, valószínűleg elírás folytán, a bal helyett a jobb kezét említi. A dombormű fényképe azonban egyértelműen bal kezükkel fogva vezetett üdvözlőket mutat.
- ⁶ Fehér Mátyás Jenő: *Középkori magyar inkvizíció* (Editorial Transsylvania: új kiadása: Gede Testvérek Bt. Budapest, 1999) 156. p.; a továbbiakban: *Középkori magyar inkvizíció*. – A szerző Domonkos-rendi egyháztörténészként a második világháború időszakában kapott megbízást a rend könyv- és levéltári anyagának mentésére. Ennek során talált rá a kassai levéltár egy „Syngrapha Dominicana” címmel nyilvántartott, több középkori dokumentum másolatát, illetve kivonatát tartalmazó, helyenként hiányos kéziratára. Ennek egyik része az ún. Inkvizítorok könyve, mely a dominikánusok által a tatárdúlás után folytatott hitvédelmi vizsgálatok jegyzőkönyveit tartalmazza. A mentés során készített másolatok és kivonatok, jegyzetek felhasználásával írott könyv fő dokumentációs értéke – a mentési munka egyház- és kultúrtörténeti szempontjai, valamint a szerző személyes érdeklődése által meghatározottan –, egyháztörténeti és néprajzi természetű. Ez a jogtörténeti értéket is meghatározza, ami főleg érdemi jellegű, mert a kivonatolás és eljárás formai és dokumentációs adatait mellőzte, csak elvéve jegyezte fel, ha valamilyen okból annak is eseménytörténeti jelentőséget tulajdonított. Így is rendkívül értékes és érdekes forrásanyag. – (A szerző a másolat feltalálása helyéről *Kassai kódex*-nek nevezte el a kéziratot. Könyvében egyébként egyházi és pápai levéltári kutatási eredményeit is felhasználta.)
- ⁷ *Középkori magyar inkvizíció*, 112. p.
- ⁸ *Középkori magyar inkvizíció*, 358. p.
- ⁹ *Középkori magyar inkvizíció*, 350. p.
- ¹⁰ *Középkori magyar inkvizíció*, 374. p. – A templomi menedékgog korlátozása már Szent László törvényeiben megjelenik, jelezve azt a közbiztonsági és vagyonvédelmi érdeket, amely különös fontosságot nyert az ősi nomád-félnomád életmód életterének megfoghatósága következtében. Szent László nyomdokain IV. Béla már a Balkánról beáramló eretnkség ellen kényszerült hasonlóan kemény fellépésre. Feltehetően nem annyira keresztényi buzgalom által vezérelten, mint inkább a belső rend, s főleg a gyeplvédelem biztonságát veszélyeztető hatás miatt. Ebben az eretneküldözésben a templomi menedékgogot se tisztelte, a „bűnöst” ő is kivonszoltatta onnan a büntethetőség és az ítélet végrehajtása végett. A korabeli magyar szokásjogra és az ebben kivételesen enyhébb római elvekre hivatkozó vélemények ellenében magától a pápától kért útmutatást a *ius asilii* értelmezésében. A pápa válasza szerint a templomba menekülteket, még a szolgásoúakat sem szabad elhurcolni, hanem az egyház ítéletének kell alávetni. E mentesség alól csak az útonálló közönséges latrok és a mezeti termés tolvajai kivétel (adatolva: i. m., 71. és 76. p.) – Az idézett vizsgálati ügyben úgy látszik, hogy nem a templomi menedékgog királyi példa nyomán történt megsértéséről, hanem – a vizsgálat hitvédelmi jellege révén – az egyházi vizsgálati eljárás jogszerű folytatásáról lehet szó, amelyet egyébként „contra fidem nihil tenet” (a hit ellen nincs panasz) megállapítással zártak le. A sáman gyógyító tevékenységének folytathatóságát azonban a királyi orvosok döntésétől tették függővé.
- ¹¹ 1306. május 6. *Anjoukori okmánytár*. Szerk.: Nagy Imre (Budapest, 1878. 111. p.)
- ¹² In: *Károly Róbert emlékezete*. Válogatta és szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Kristó Gyula és Makk Ferenc. A képanyagot Marosi Ernő válogatta (Budapest, 1988. 71–72. p.)
- ¹³ In: *Károly Róbert emlékezete*, 79–81. p. – Az „emlétt vár” az óbudai királyi, később királynéi vár volt.
- ¹⁴ Györfly György: *Bevezető tanulmány*. In: *A tatárjárás emlékezete*. Szerk.: Katona Tamás (Budapest, 1981. 22. p.)
- ¹⁵ Az itt használt változat: *Képes krónika*. Hasonmás kiadás. I–II. (Helikon Kiadó, Budapest, 1987)
- ¹⁶ *Képes krónika*, a 97. fejezet első felét illusztráló kép (Nagyobb méretben közli Koszta László: *Válság és megerősödés 1038–1196* [Magyarország története. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009. 32. p.]
- ¹⁷ *Képes krónika*, a 97. fejezet második része.
- ¹⁸ A Dunántúl a honfoglalás óta az Árpád-dinasztia szállás- és birtokterülete.
- ¹⁹ Ez utóbbiakra lásd Koszta Lászlónak a 17. jegyzetben említett könyvét, 35–36. p.
- ²⁰ *Képes krónika*, 148. p.
- ²¹ *Képes krónika*, 141. p. – A *Képes krónika* szerint a temetést eredetileg Fehérvárra tervezték, a monda innen indítja el Várad felé a magától járó szekeret. Ténylegesen előbb Somogyváron temették el a királyt, onnan vitték át temetést Váradra.
- ²² *Képes krónika*, 190. p.
- ²³ *Képes krónika*, 179. p.
- ²⁴ *Képes krónika*, 179. p.
- ²⁵ *Képes krónika*, 69. p.
- ²⁶ A *Képes krónika* szakirodalma István király küldötteivel azonosítja őket, de akad vélemény, amely Vazul menekülő – vagy esetleg Istvánhoz tartó – fiait látja bennük. Más felfogás szerint itt a csehekhez menekülő merénylők láthatók.
- ²⁷ Így írja a *Képes krónika*, 69. p.
- ²⁸ Közli a *Jogtörténeti Szemle* 2007. évi Különszáma, 212. p. A kép a hivatkozott Deimling-tanulmányban is szerepel.
- ²⁹ *Képes krónika*, 89. p.
- ³⁰ *Képes krónika*, 108. p.
- ³¹ *Képes krónika*, 129. p.
- ³² *Képes krónika*, 138. p.
- ³³ *Képes krónika*, 196. p.
- ³⁴ *Képes krónika*, 62. p.
- ³⁵ Ha egy erre is gondot fordító kutatás az alkalmazás olyan gyakoriságát tárná fel, amely már az átvételt, vagyis idővel a magyar szokásokba való beépülést igazolná (pl. a káptalanok által végzett előzetes tanúvallatási vagy az úriszéki eljárásokban), itteni vizsgálódásunk középkori adatai akkor is azt valószínűsítik, hogy az átvételben is erősebb a szimbolikus, mint az intézményi jelleg.
- ³⁶ A Nápolyból gyermekként elszakadt király erős érzelmi kötődését és a szülőföld iránti nosztalgiáját jelzi 1308–1323 és 1323–1330 között használt első és második kettős felségpecsétje, melyek (különösen az első) apja 1295-ben használt pecsétjének szoros másolatai. Vö.: *Károly Róbert emlékezete*. Válogatta és szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Kristó Gyula és Makk Ferenc. A képanyagot Marosi Ernő válogatta (Budapest, 1988)
- ³⁷ Vö. pl.: *Középkori magyar inkvizíció*, 64–66. p.

Abszolutizmus és isteni jogalap

Abszolutizmus és isteni jogalap. Szöveggyűjtemény
Szerkesztette: Kiss Gergely, Radó Bálint, Sashalmi Endre
METEM Könyvek
Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia
Munkaközösség, Historia Ecclesiastica Hungarica
Alapítvány, 2006, 138 p.
ISBN: 963-8472-98-7

A Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) és a Historia Ecclesiastica Alapítvány kiadásában 2006-ban jelent meg az *Abszolutizmus és isteni jogalap* című szöveggyűjtemény, amely az abszolutizmusok európai története iránti érdeklődő olvasó és kutató számára magyar nyelven tesz megismerhetővé eddig rendkívül nehezen beszerezhető, ámde igen fontos és nem kevésbé érdekes történeti forrásokat. A kötetet Kiss Gergely, Radó Bálint és Sashalmi Endre jegyzi, egyben ők fordították magyarra az abban közzétett műveket. Mindhárom szerző (szerkesztő, fordító) a Pécsi Tudományegyetem Közép- és Kora Újkori Történeti Tanszékének munkatársa.

A szöveggyűjtemény négy értekezést foglal magában (ebből kettőt teljes terjedelmében, a fennmaradó kettőt pedig részletekben közli) az abszolutizmusok korából. Az első – Radó Bálint fordításában – VI. Jakab skót király (a későbbi I. Jakab angol uralkodó) 1598-ban, Edinburghban, C. Philoptris álnéven kiadott traktátusa, amely *A szabad monarchiák igaz törvénye, avagy kölcsönös és viszonyos kötelesség egy szabad király és természetes alattvalói között* címet viseli. A pamfletnek terjedelmes, értekezésnek talán kissé rövid írásmű különös érdekességét az adja, hogy Jakab (sok uralkodótársához hasonlóan, de talán még többel ellentétben) igen nagy műveltségű és elméleti felkészültségű államférfi volt, s ennek megfelelően írása – közvetlen politikai célján és mondanivalóján túl – államelméleti szempontból (a királyi hatalom alapjai, természetjogi megközelítés) is figyelemreméltó.

A második mű ennél lényegesen rövidebb, ugyanakkor történelmi vonatkozásai miatt nem kevésbé érdekes, mint az előző. Egy Alekszej orosz cár neve alatt megjelent pamfletről van szó, amelyet 1650-ban Hollandiában adtak ki angol nyelven, és amelyben „a cár” I. Károly angol király kivégzése okán ad hangot elítélő véleményének az angliai eseményekről, s fejt ki nézeteit az uralkodó jogairól, a jogrend védelmének szükségességéről. Azért kívánczik idézőjelbe „a cár”, mert feltehető, hogy nem Alekszej volt a valódi szerző, hanem Lord Culpeper, korabeli oroszországi angol

követ (netán egy szintén angol anyanyelvű és az angliai politikai helyzetet hasonlóképpen jól ismerő királypárti munkatársa). Ez azonban cseppet sem csökkenti a mű forrásértékét, figyelemmel arra is, hogy az orosz uralkodó bizonyosan tudott annak megjelenéséről, és ha nem is ő írta azt, a pamflet kellő nyomatékossággal tükrözi a hivatalos orosz diplomáciai álláspontot.

A gyűjteményes kötetben ezt követően Jacques-Bénigne Bossuet *Politika a Szentírás szavai szerint* című, 1709-ben, a szerző halála után megjelent művének egyes részleteit olvashatjuk. Bossuet-t, a teológia doktorát 1670-ben nevezték ki a francia trónörökös hivatalos nevelőjévé (*précepteur du Dauphin*), ekkor kezdte el írni művét, amelyet természetesen elsősorban a királyi hercegnek szánt. A három évtizeden keresztül érlelt, kilenc könyvből álló *Politikában* a francia abszolutizmus neves gondolkodójának számító szerző a hatékony és helyes kormányzattal és a törvényekkel kapcsolatos elképzeléseit foglalja össze, igen komoly filozófiai, teológiai, erkölcsani háttérrel és megalapozottsággal. A mű néhány jellemző (és államtörténeti, államfilozófiai szempontból jelentős) részletét Kiss Gergely fordításában ismerhetjük most meg.

A negyedik forrás Feofán Prokopovicsnak, Nagy Péter cár uralkodási időszaka meghatározó tudósának, a Kijevi Akadémia tanárának műve, amely *Az uralkodó akaratának joga állama örökösének meghatározására* címmel jelent meg, és amely az 1722. évi új trónutódlási rendelet egyfajta kommentárjának tekinthető. A rendelet a trónutódlást („öröklést”) a vérségi elv helyett a mindenkor uralkodó akaratától, végintézkedésétől teszi függővé, s ebben a formában valóban némi magyarázatra szorul. Prokopovics azonban a konkrét jogszabályon túl tágabb államjogi – egyben családjogi – kontextusban is foglalkozik a cári hatalommal, analógiát vonva az atyai és az uralkodói hatalom közt. Műve – Bossuet-éhez hasonlóan – tudományos megalapozottságú, és a korabeli viszonyokat tekintve igen nagy (több mint húszeszes) példányszámban jelent meg. A könyvből Sashalmi Endre fordításában ismerhetünk meg fontos részleteket.

Az *Abszolutizmus és isteni jogalap* című szöveggyűjtemény, mint forrásközlés értékét emeli, hogy mind a négy (részleteiben vagy egészében) közölt műhöz egy-egy rövid bevezetést írt a fordító, amelyben megismerteti az olvasót a szerzővel (esetleg: szerzőkkel vagy feltételezett szerzőkkel), valamint az adott értekezés (könyv) történeti-politikai környezetével, továbbá néhány mondatban annak felépítését és lényegi mondanivalóját is összefoglalja. A forrásszövegeket lábjegyzetek gazdagítják, amelyek segítenek a Szentírásból vett idézetek, gondolatok azonosításában, valamint magyarázó, értelmező megjegyzéseket is tartalmaznak.

A kötet azonban nem csak az egyébként szinte beszerezhetetlen – általánosan nem is túl ismert, ám annál érdekesebb – történeti források közlése miatt üdvözlendő, hanem a bevezető tanulmánya miatt, amelyet szándékosan hagytunk e recenzió végére. A tanulmányt

Sashalmi Endre, a Pécsi Tudományegyetem történész docense írta, aki egyszerre elismert kutatója az abszolutizmusnak (és általában a kora újkori államtörténetnek) – ehelyütt talán elegendő a Pannonica Kiadó gondozásában 2006-ban megjelent, *A nyugat-európai államfejlődés vázlata* című könyvére, az utóbbi évek egyik legkiválóbb államtörténeti összefoglalására utalnunk – és Oroszország történetének, az orosz cári birodalomnak és a mögötte álló (ortodox egyházi) ideológiának.

A könyvével egyező című bevezető tanulmány (*Abszolutizmus és isteni jogalap*, 11–38. o.) döntően az abszolutizmus elméletével foglalkozik. Áttekinti a kérdéskörrel kapcsolatos korabeli és történettudományi felfogásokat, definiálja a legfontosabb kapcsolódó fogalmakat, ismerteti az abszolutizmus mint eszme és az abszolút monarchia mint kormányzati módszer történetét (amely a maga ideáltipikus formájában, mint mindenre kiterjedő monarchikus hatalom valószínűleg soha, sehol nem tudott megvalósulni, egy sajátos kormányzati modell leírására azonban megfelelő). Kitér a francia, angol, dán és orosz alkotmány- és jogtörténet néhány jellemző intézményére is, melynek során cáfolja a sztereotípiát, hogy a Napkirály Franciaországa tökéletes, modellértékű abszolutista állam lett volna.

Oroszország vonatkozásában pedig részletesen ismerteti a cári hatalom politikai, ideológiai bázisát.

A tanulmány második, lényegesen rövidebb része az isteni jogalap témakörével foglalkozik, J. N. Figgis *The Divine Right of Kings* című műve alapján nyolc pontban foglalva össze ennek tényezőit, ezt követően pedig – a legújabb angolszász politikátörténeti műveket is feldolgozva – történeti példákkal és intézményekkel is illusztrálva azokat. Egyértelművé teszi, hogy a királyi hatalom isteni jogalapja nem feltétlenül jelenti az abszolutisztikus királyi hatalom alapját: tehát az isteni jogalap hirdetői nem vallották szükségszerűen a királyi teljhatalom elvét.

Sashalmi Endre saját kutatásaiból vett megállapításait az európai és angolszász szakirodalom legújabb eredményeivel szintetizálja. A szöveggyűjteményhez írt, tudományos igényességű, de ennek ellenére (sőt, ezzel együtt) olvasmányos és érdekfeszítő tanulmánya minden bizonnyal a téma jelenleg Magyarországon elérhető legkorszerűbb összefoglalásának tekinthető, így a forrásközlés mellett és attól függetlenül is vitathatatlan értéket kölcsönöz ennek a (sajnos kereskedelmi forgalomban rendkívül nehezen beszerezhető) kötetnek.

Képes György

Kecskés László, a civilisztika kiváló pécsi professzora 2004-ben bocsátotta útjára *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben* címet viselő monográfiáját (Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2004 – ISBN 963 9542 32 6). A könyv új, bővített kiadására a HVG-ORAC kiadó vállalkozott.

A szerző célja az volt, hogy a magyar és egyes európai jogrendszerek, valamint a nemzetközivé váló polgári jog egyetemi oktatásához történeti áttekintéssel szolgáljon. Művében tézisként kezeli, hogy a jogi szabályozás és kultúra nem egymást kizáró fogalmak, ezért az egyes nemzetek, országok jogrendszerének bemutatásakor törekedett a politikátörténeti háttér részletes ismertetésére is.

Könyve elején Kecskés professzor a jog-összehasonlítás, mint elemző tudomány sajátosságait veszi górcső alá. Megállapítása szerint a sajátjuktól eltérő jogrendszerek tanulmányozása már az ókori görögöktől sem volt idegen, azonban a mai értelemben vett jog-összehasonlítás két eszmetörténeti áramlat, a romantika és a racionalizmus találkozásából eredeztethető. A jog fejlődésével foglalkozó íráskor virágkora a 19. századra tehető, mivel Maine, Koher

A polgári jog európai összehasonlító története

Kecskés László:

A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben

HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2009, 548 p.
ISBN 963 2580 66 1

és társaik így kívánták igazolni, s egyben bemutatni az emberiség haladását. Az új tudomány hivatalosan az 1900-as párizsi kongresszust követően nyerte el az egyes ágazati jogtudományok között az őt megillető helyet, majd a második világháború utáni, a nemzetek összefogását sürgető politikai légkörnek köszönhetően rendkívül felértékelődött.

Mindettől függetlenül megállapítható, hogy az európai magánjog római jogi gyökerekből táplálkozik. A szerző rendkívül alaposan mutatja be az ókori (császárkori) Róma köztörténetét meghatározó személyiségek tevékenységét, ezáltal az egyes – a korban kialakult – jogforrások mélyebb megismerését is elősegíti.

Külön elemzi – eredeti és a későbbi jogtudományt meghatározó jellegük miatt – a gaiusi *Institúciókat*, és természetesen önálló szerkezeti egységet szentel a iustinianusi törvénytörvénynek, valamint utóhatásainak. A glosszator és kommentátor iskola bemutatását követően a kibontakozó ius patriumról is hasznos információkat kapunk a könyvből. A történelmi változásokat követve a kánonjognak a magánjogra gyakorolt hatásáról is értekezik a szerző.

Az egyetemes jogtörténettel foglalkozó összefoglaló munkákkal összehasonlítva Kecskés könyvének érdeme, hogy egyes államok jogát a szokásosnál behatóbban vizsgálja. Így tesz a francia polgári joggal is, amikor szinte napjainkig áttekinti annak fejlődését – hiánypótló és a jogtörténeti oktatásban is jól használható ismeretanyagot kínálva ezzel az érdeklődőknek. Részletesen ismerteti a francia állam szervezeti sajátosságait, különös tekintettel a bírósági rendszer és a jogforrások fejlődésére. Nem feledkezik meg a nagy francia jogtudósok (Rogerius, Placentinus, Hugo Donellus, Jean Domat) munkásságának ismertetéséről sem, és különösen érdekesek azok a fejtegetések, amelyek a megszülető kereskedelmi jogról és az úgynevezett vásári jogról szólnak. A társasági jog művelői számára hasznos lehet a *fonds de commerce* intézményének ismerete is, amely a goodwill fogalmával mutat némi rokonságot. A szerző szerint ez a fogalom egy inkorporális tulajdont takar, amely az ügyfelekhez való jogban testesül meg, akik a fonds-hoz a kiaknázására szolgáló elemeken keresztül kapcsolódnak. Mint ahogy az angol jog *trust* fogalmának megértéséhez annak történelmi kialakulását is tanácsos tanulmányozni, haszonnal forgathatják a könyvet a francia kereskedelmi jog intézményei iránt érdeklődők is. Természetesen a *Code civil* főbb elveit és szabályait is összefoglalja a szerző, ismertetve egyúttal azt a történelmi háttérrel, amely a törvénykönyv születését inspirálta.

A francia jogfejlődés korai szakaszához hasonlóan az itáliai jogéletben is problémát okozott a területi széttagoltság és az ebből fakadó jogi partikularizmus. Az 1600-as évekig az élő jog részének számítottak az ókor és a középkor nagy jogtudósainak véleményei, bevett szokás volt egy ügy eldöntése kapcsán őket idézni, ám ez nem kedvezett a jogrendszer áttekinthetőségének. Ezért ún. citációs törvényekkel és kompilációs gyűjteményekkel némileg egységesebb joganyagot próbáltak kidolgozni – több-kevesebb sikerrel. Valójában csak a királyság 1861-es kikiáltását követően vált alkalmassá a politikai légkör a jogi egység megteremtésére, ám a 19. század végére, a szárd jogot alapul véve, sikerült minden jogterületen kódexeket alkotni.

Kecskés vizsgálta az alkotmánytörténet meghatározó elemét jelentő németalföldi államok polgári jogának fejlődését is. Részletesen megismerhetjük Németalföld államainak történetét, és a holland államfejlődés kapcsán Grotius munkásságát is. A szerző érdekes kísérlete, hogy a holland jog fejlődésétől elkülönítve tárgyalja Belgium és Luxemburg polgári jogának

kialakulását, egészen az elmúlt évtizedek jogegységesítési törekvéseig.

Külön fejezetet kapott a könyvből a német, az osztrák és a svájci polgári jog is. A szerző a német polgári jog bemutatásakor is alapos történelmi és társadalomtörténeti áttekintést nyújt. A verduni szerződésről (843) és a birodalmuk felemelkedését elősegítő császárokról (Barbarossa Frigyes, IV. Károly) megemlékezve részletesen elénk tárja a szokásjog írásba foglalásának körülményeit, bemutatva a legfontosabb szokásjogi tükröket (Szász, Sváb és Frank Tükör). Álláspontja szerint a német jogfejlődésre a polgári jog kialakulásának idején az ún. városi jogkönyvek és a – nagyrészt az egyetemi oktatásnak köszönhetően – továbbbővülő római jog is hatott, és ezekre épülve a 16. századra kialakult a „német pandektisztikának” nevezett gyakorlati jogi irányzat. 1789-től a Gustav von Hugo göttingeni professzor, majd később Friedrich Carl von Savigny nevéhez köthető történelmi jogi iskola is elkezdte bontogatni a szárnyait. A továbbiakban az „usus modernus Pandectarum” anyagát a természetjogi irányzat (Pufendorf, Thomasius és Wolff) is gazdagította, ennek hatása érzékelhető volt pl. az Osztrák Polgári Törvénykönyv megalkotása folyamán. Már-már jogbölcseleti publikációba illő részletességgel szól a szerző az érdekkutató jogtudománynak (Jhering) a polgári jogra gyakorolt hatásáról is, amelyek a Bürgerliches Gesetzbuchot (BGB) megelőző német kodifikációs törekvésekben is felismerhetők voltak, és a német jog fejlődéséről szóló szerkezeti egységet a BGB olyan részletekbe menően alapos bemutatása zárja, amely önálló tanulmányként is megállná a helyét.

Az osztrák polgári jogról szóló fejezet sem nélkülözi a jogfejlődést befolyásoló történelmi háttér ismertetését. A fejezet középpontjában az osztrák polgári törvénykönyv születése áll, amelynek előmunkálatai a szerző szerint már a 18. század közepén megkezdődtek, és amelynek szövege a 1811. június 11-én megjelent páttenssel vált ismertté. A törvénytörvény színvonalát igazolja, hogy gyakorlatilag 1812. január 1. óta ez a dokumentum maradt – természetesen számos módosítást követően – az osztrák Polgári Törvénykönyv.

Hasonló utat járt be a svájci jogegységesítés is, amely kantonális szinten a 19. század közepén fejeződött be. A kibontakozó polgári jogi kodifikáció alapjául ezt követően a Buntschli által szerkesztett 1856. évi zürichi Ptk. (Privatrechtliches Gesetzbuch für den Kanton Zürich) szolgált. Az 1907-ben elkészült svájci ZGB (Zivilgesetzbuch) és OR (Kötelmi törvény, 1911) azért is jelentős helyet foglal el a jogtudományban, mert ez az első modern magánjogi törvénykönyv, amely az individualisztikus társadalmi felfogásról áttért az organikus társadalmi felfogásra. A ZGB sajátossága még, hogy – ellentétben a BGB-vel – nem tartalmaz Általános Részt, mivel a ZGB alkotói nem törekedtek minden jogviszony átfogó és hézagmentes szabályozására. Szabályai inkább elvszerűek és a jogalkalmazás relatív szabadságával is számolnak (lásd a bírói jogalkalmazásról szóló 1. artikulusz [2] bekezdését), ami

azért is fontos, mivel néhány svájci kantonban még ma is laikus bírák döntenek első fokon, akiket tanult bírósági tisztviselők (Gerichtsschreiber) segítenek a határozatok megszövegezésében.

Kecskés professzor könyvének zárófejezete az európai magánjog egységesítésének főbb állomásait mutatja be. A Hági Nemzetközi Magánjogi Konferenciának, majd az 1926-ban alapított UNIDROIT-nak (International Institute for the Unification of Private Law) köszönhetően a magánjog egységesítése napjainkban világméretűben, kormányközi szinten folyó tevékenység. Ezt a folyamatot kedvezően befolyásolta az is, hogy az ENSZ Közgyűlése 1966. december 17-én magyar kezdeményezésre létrehozta az ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottságát (UNCITRAL – United Nations Commission on International Trade Law), és az – akkori – EGK (Európai Gazdasági Közösség) álla-

mai között is élénk együttműködés folyt a jogegységesítés érdekében (pl. Brüsszeli Egyezmény, Luganói Egyezmény, Római Egyezmény). Az Európai Szerződési Jog Alapelvei – amelyek 1999-es megalkotása az ún. Lando-bizottság nevéhez fűződik – is ennek a nemzetközi folyamatnak az eredményei, és napjainkban az Európai Bizottság fő törekvései között foglal helyet az európai szerződési jog kialakítása is.

Kecskés László kötete egy, a magánjog fejlődésével és egységesítésével foglalkozó hosszabb mű előzetesen megírt része. Az anyaggyűjtésben a szerző nagymértékben támaszkodott fiatal kollégáira, a pécsi civilisztikai iskola tanársegédeire és doktoranduszaira, ezért az impozáns forrásjegyzékkel ellátott könyv több jogterület, így a jogtörténet művelői számára is hasznos olvasmány lehet.

Kiss Bernadett

Ha Európában és azon belül a Németország és Oroszország közötti ún. köztes térségben szeretnénk olyan államot, illetve népet keresni, amely államfejlődési körülményei, történelme és ebből adódóan jogtörténete tekintetében legjobban hasonlít a magyar viszonyokhoz, akkor nagy valószínűséggel a cseheknél állna meg a keresgélés. A magyarokhoz hasonlóan a cseh nép is már a kora középkorban létrehozta önálló államiságát, amelynek tradíciói napjainkig meghatározóak a két nép történelmi emlékezetében. 1526-ban mindkét középkori királyság a nagy közép-európai birodalmat megszervező Habsburgok uralma alatt találta magát, amelyből ugyan időnként sokat profitáltak, de közben komoly veszteségeket is szenvedtek. Ezt az uralmat ugyanis nem fogadták mindig azonos lelkesedéssel a cseh és a magyar rendek, valamint a velük együtt élő népek, sőt néha komoly, az egész kontinenst megrengető függetlenségi küzdelmeket is vívtak ellene. A Habsburg-ház azonban soha nem olvasztotta be ezeket az országokat egy egységes, homogén szervezetbe, így a Szent Vencel-i és Szent István-i Korona országai meg tudták tartani markáns közjogi és magánjogi arcukat. Igaz, a magyarok jobban, mint a cseh nép. A fejlődési alaptendenciákat tekintve hasonló a két nép 1918 utáni és különösen 1948 utáni sorsa is. Azt sem szabad elfelejteni, hogy mindkét ország történetében fontos szerephez jutott a nemzetiségi kérdés, hiszen mindkettő – legalább a 20. század első feléig – többnemzetiségű állam volt. Ebből kiindulva érdekes és tanulságos bemutatni, hogy a cseh jogtörténészek jelenleg hogyan dolgozzák fel és mutatják be joghallgatóinknak országuk és jogrendszerük történelmét.

A cseh jogtörténet új egyetemi tankönyve

Ladislav Vojáček – Karel Schelle – Vilém Knoll:
České právní dějiny
Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o.,
Plzeň, 2008, 684 p.
ISBN 978-80-7380-127-4

A cseh- és morvaországi egyetemistáknak szánt legújabb cseh jogtörténeti tankönyv 2008 októberében látta meg a napvilágot. A kötet három szerzője a napjainkban működő cseh jogtörténészek és oktatók két nemzedékhez tartozik: az 1952-es születésű Ladislav Vojáček és Karel Schelle már néhány évtizede a pályán van (Vojáček 2003-ban Pozsonyban már publikált egy önálló cseh jogtörténeti tankönyvet), az 1977-es születésű Vilém Knoll pedig a cseh jogtörténészek fiatal, de sokat publikáló és szerkesztő nemzedékének tagja. Az egyes korszakok feldolgozásának felosztásában viszont a születési dátumukhoz képest fordított sorrend érvényesült – a legfiatalabb Knoll írta meg a régi cseh jogtörténeti részeket, egészen 1620-ig, két idősebb kollégája pedig, egymással megosztva, az 1620–1992 közötti fejezeteket.

A szerzők legalább egy tekintetben úttörő vállalkozásba kezdtek. A közel 700 oldalas könyvben megpróbálták fogyasztható és tanulható formában összefoglalni a teljes cseh jogtörténetet a mítikus szláv kezdetektől egészen az új, demokratikus cseh alkot-

mány 1992. évi elfogadásáig. Az elején külön helyet kapott a szláv törzsek társadalmi-politikai szerkezetének rövid bemutatása, röviden megemlítik a Samo nevű frank kereskedő által létrehozott úgynevezett „Samo Birodalma”-t, amelyet sok szláv nyelvű államban az első szláv állami képződménynek vagy inkább törzsszövetségnek tekintenek, majd szó esik Nagy-Moráviáról is. Csak ezután következik a szorosán vett cseh állam- és jogtörténet.

Az 1992. évi alaptörvénnyel és annak születési körülményeivel érthető módon a könyv már nem foglalkozik, hiszen az már nem jogtörténet, hanem aktuális valóság. Terjedelmi okokból az 1989–1992 közötti alapvető változásokat a szerzők csak vázlatosan és viszonylag röviden foglalták össze. Különösen az 1989-es, ún. *bársonyos forradalom* (a szerzők is ezt a kifejezést használják) vagy a rendszerváltó fordulat közjogi körülményeinek a részletesebb bemutatása hiányzik, pedig a jogfolytonosság kérdése és a fordulat konkrét közjogi menetének leírása érdekes lehetett volna. Ez a hiányosság annál meglepőbb, mert a többi, hasonlóképp sorsfordító (például az 1918-as, az 1938/39-es, az 1944/45-ös stb.) esemény történelmi, politikai és közjogi hátterét meglehetősen részletességgel mutatják be.

A tankönyv másik újszerűsége (a korábbi művekhez képest) a periodizációban, azaz a korszakolásban rejlik. A szerzők – annak tudatában, hogy tökéletes felosztás nem létezik, és mindegyik választott megoldás valamelyest önkényes – egyszerű módszert választottak. Alapvető elgondolásuk az volt, hogy az állam és a jog fejlődését a cseh területeken az állami mechanizmus és jog két típusa jellemzi – egyrészt a személyi előjogokon, egyenlőtlenségeken és a partikularizmuson alapuló állam és jog rendszere, valamint az alkotmányos állam korszaka, amely a törvény előtti egyenlőségen alapul, és az állampolgárok számára biztosítja az alapvető jogokat. A két korszak között viszont volt egy hosszú időszak, amelyben mindkét előbbi szakasz sajátosságai keveredtek. Ez az 1620 (a cseh rendi felkelés veresége) és 1848 (a forradalom és polgári átalakulás kezdete) közötti korszak, amikor a különböző formájú és intenzitású Habsburg-abszolutizmus körülményei között elhaltak, elhalványultak, modernizálódtak vagy teljesen átalakultak a középkori cseh állam és jog egyes intézményei. Az ún. szocialista jogfejlődést sem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni, hiszen a rendszerváltás utáni átalakulás ennek keretein belül kezdődött. A szerzők végül minden körülményt mérlegelve úgy döntöttek, hogy az állam és jog fejlődését három nagy korszakra bontva tárgyalják. Az első periódus a homályos ősláv kezdetektől egészen 1620-ig terjed, a második az 1620 és 1948 közötti, változó, dinamikus és eltérő belső tartalmú abszolutista és polgári jellegű időszakot foglalja magában, a harmadik pedig 1948-ban kezdődött és 1992-ben ért véget.

Érthető, hogy a modern állam- és jogfejlődés szempontjából meghatározó (és már komoly írott forrásokkal is alátámasztott) középső szakasznak jutott a

legtöbb hely a tankönyvben (187–512. oldal). Ez azt jelenti, hogy a 640 oldalas törzssanyag (mellékletek és irodalom nélküli szöveg) majdnem fele erre a periódusra koncentrál. Miután azonban meglehetősen tagolt és tartalmilag heterogén jellegű időszakról van szó, a szerzők ezen a nagy korszakon belül egy külön (al)korszakolást alkalmaztak. A cseh történelem főbb fordulatainak megfelelően az államfejlődést a következő történelmi szakaszokra osztva mutatják be az 1620 és 1948 közötti időszakban: 1620–1848, 1848–1918, 1918–1938, 1938–1939, 1939–1945, 1945–1948.

Egy további szerkezeti sajátosságra is ki kell még térni. A tankönyv a kezdetektől napjainkig haladva, különválasztva mutatja be a cseh állam- és jogfejlődést. Ez azt jelenti, hogy mindig külön részben tárgyalja az államiság és állami intézményrendszer fejlődését, utána pedig egy másik, egyébként rögtön ezután következő részben a jogfejlődés főbb tendenciáit és sajátosságait. Az ún. állami rész elején mindig egy általános bevezetés olvasható az adott korszak politikai és gazdasági feltételrendszeréről. A három nagy korszak jogfejlődésének bemutatása között az a különbség, hogy az első (azaz a tulajdonképpeni középkori) periódust leszámítva, az 1620 utáni időszak jogrendszere jogágak, illetve anyagi jog és eljárás jog szerinti bontásban kerül bemutatásra. Az előbb részletesen tárgyalt nagy köztes időszak (1620–1948) jogfejlődésének prezentálása során a szerzők már nem az egyes kompakt történelmi alkorszakokhoz, hanem az adott jogágak fejlődési sajátosságaihoz igazodva mutatják be a konkrét témát.

A tankönyv további jellemzője, hogy az 1918 utáni részekben komoly figyelmet szentel a szlovák állam- és jogfejlődésnek, hiszen a cseh tartományok akkor egy államalakulatban egyesültek a szlovák területekkel, és kisebb megszakításokkal Csehszlovákia formájában egészen 1992 végéig együtt fejlődtek. A könyv különös hangsúlyt fektet a csehszlovák állam létrejöttének körülményeire, a második világháború alatti önálló szlovák állam bemutatására, amelyről – a sok korábbi hasonló értekezéstől eltérően – nem tagadja meg a belső és nemzetközi szuverenitás formális jegyeinek meglétét. Végül részletesen kitér az 1945 utáni Csehszlovákia „szlovák kérdésére”. Ebben is megnyilvánul a cseh-csehszlovák kontinuitás vállalása, amely teljes mértékben megszokott a cseh közjogtudományban. Egyébként ez a kontinuitás a hatályos cseh alkotmányból is következik. (A kötet egyik szerzője, Ladislav Voják a pozsonyi székhelyű Comenius [Komenský] Egyetem Jogi Karán is oktat.)

E helyen nem árt megemlíteni, hogy 1992 előtt Csehszlovákiában több közös csehszlovák állam- és jogtörténeti tankönyv született. Az 1980-as években közös tankönyvként funkcionált a Malý–Sivák csehszlovák szerzőpáros által készített, mindkét nyelvi verzióban kiadott, *Állam- és jogtörténet Csehszlovákiában 1918 előtt (Dejiny státu a práva v Česko-Slovensku do roku 1918)* c. mű. Csehszlovákia megszűnésével ez a könyv is „kettévált” és a két szerző szövegei két önálló

jogtörténetnek szolgáltak alapul. A sok átfedés és az egymásra való kitekintés azonban érthető módon nem szűnt meg, amit egyebek mellett a Karel Malý vezetésével készített, és eddig az egyik legelterjedtebb cseh jogtörténeti tankönyv címe is jelez: *A cseh és csehszlovák jog története 1945-ig (Dějiny českého a československého práva do roku 1945)*. Ebből a tankönyvből jelenleg főleg a Károly Egyetemen tanuló prágai jogászok tanulnak.

A korszakolás témájához kiegészítésként megemlíthető, hogy a Karel Malý-féle cseh jogtörténet még az előző évtizedekben használatos, hagyományos időbeli felosztásban tárgyalja a cseh állam- és jogtörténetet, azaz tulajdonképpen két nagy korszakra osztja azt: 1. a Nagy-Morva Birodalmat, a kora középkori cseh államot, a huszitizmust, valamint a rendi és azután a feudális abszolutista monarchiát felölelő feudalizmusra, és 2. az 1848-ban kezdődő kapitalizmusra, amely egészen a második világháborúig tartott. Az állam- és jogfejlődés külön-külön történő bemutatása e műben is megtalálható.

Nyilvánvaló, hogy egy komoly közjogi múlttal rendelkező ország állam- és jogtörténetét nem könnyű belesűriteni 640 oldalba. A szerzők azonban jó arányérzékkel és szakmai erudícióval választották ki a fontos témákat és problémákat. Ugyanakkor mindig a megfelelő gazdasági, társadalmi és politikai kontextusban igyekeztek tárgyalni témáikat. A terjedelmi korlátok miatt lehetetlen feladat végigelemezni az egész könyvet, akárcsak annak (a cseh szempontból) legjelentősebb fejezeteit. Ezért az alábbiakban csak néhány olyan mozzanatról lesz szó részletesebben, amelyek közép-európai vagy sajátosan magyar szempontból lehetnek érdekesek.

Mindegyik cseh állam- és jogtörténeti munka számára elkerülhetetlen kérdés a Német-római Birodalom és a cseh tartományok közötti kapcsolatok jellegének a bemutatása. A cseh fejedelmek királlyá válása és a császárokhoz való viszonyuk alakulása a maga folyamatosságában kerül bemutatásra. A szerzők különösen fontos szerepet tulajdonítanak ebben a folyamatban Stauf (Sváb) Fülöp római király 1198. évi privilégiumának, valamint az 1212. évi szicíliai aranybulla. Ez utóbbi elismerte a cseh állam szuverenitását, de nem szabályozta maradéktalanul a cseh uralkodók viszonyát a császári hatalomhoz. Ezért IV. Károly birodalmi császár és egyben az utókor számára az egyik legnépszerűbb cseh király is igyekezett több fontos dokumentumban rendezni ezt a kérdést. Közük ki kell emelni az 1356-ban kibocsátott, a római király és a választófejedelmek helyzetével foglalkozó Aranybullát. Ebben legrészletesebben a cseh király pozícióját szabályozta, aki egyedülként viselte a felkent királyi címet a hét választófejedelem közül. A cseh korona öröklési rendjét is szabályozta a Luxemburg-dinasztián belül, majd annak kihalása után a nemeseknek kellett volna új uralkodót választani, akit a császár formálisan megerősített volna. A későbbiekben ezt a viszonyt érintette III. Frigyes Podjebrád

Györgynek adott 1462-es privilégiuma. 1526 után a kérdés de facto a Habsburg Birodalom belső problémájává vált.

A hosszú Habsburg-időszak egyik sarkalatos közjogi kérdése a Cseh Korona országainak és az örökös osztrák tartományoknak a viszonya volt. A Habsburg-uralkodók – Magyarországhoz hasonlóan – cseh királyként uralkodtak a cseh tartományokban, eleinte a helyi rendekkel együtt, de 1620 után azok szerepe jelentősen csökkent és egyre inkább formálissá vált. A cseh és osztrák tartományok azonban közjogilag nem akkor kerültek szorosabb viszonyba (azaz a közös végrehajtó szervek hatalma alá), hanem a felvilágosult abszolutizmus idején. 1749-ben Directorium in publico-politicis et cameralibus néven alakult meg az első közös cseh–osztrák igazgatási és pénzügyi szerv, valamint a nyugati országrészek számára jött létre a közös Oberste Justitzstelle nevű legfőbb bírói fórum. A következő fontos állomás ebben a „közeledési” folyamatban az 1761-es esztendő, amikor a monarchia nyugati részének legfőbb politikai szervévé a cseh és osztrák udvari kancellária vált. Ezzel a folyamattal részben egyidejűleg ment végbe a Cseh Korona országai közös szerveinek eljelentéktelenedése és fokozatos megszűnése. A fehérhegyi csata után az uralkodó többé már nem hívta össze a cseh tartományok közös (generális) országgyűlését, és a legfőbb közös közigazgatási szervek is elsorvadtak. A Cseh Királyság, a Morva Örgöröfség és az önálló tartománnyá szervezett, ún. maradék Osztrák Szilézia közjogilag egyre inkább önállóan fejlődött.

A tankönyv komoly figyelmet szentel az önálló Csehszlovákia létrejöttének, illetve e folyamat előzményeinek. Egyaránt foglalkozik az otthon maradt cseh politikai képviselő akcióival és a cseh, majd a csehszlovák önállóságért külföldön, az Antant oldalán fellépő emigráció tevékenységével. Plasztikusan mutatja be, miként alakultak a cseh-csehszlovák emigráció közjogi tervei az oroszbarát monarchisztikus koncepcióktól kezdve a csehszlovák republikánizmusig bezárólag. A csehszlovák állam végül forradalmi úton jött létre, de az anarchiát és az elhúzódozó káoszt elkerülni igyekvő csehszlovák politikai elit kezdetől fogva arra törekedett, hogy minél hamarabb jogilag szabályozott keretekbe terelje az eseményeket. Ezért az új csehszlovák állam első törvénye az ún. recepciós törvény lett, amelyet az eseményeket irányító Nemzeti Bizottság plénuma már 1918. október 28-án, azaz az állami önállóság kikiáltása napján elfogadott, majd a Törvények és Rendeletek Tárában a 11. szám alatt hirdett ki. Ez a jogszabály ideiglenesen érvényben hagyta az addigi tartományi és birodalmi jogszabályok összességét, és kimondta, hogy valamennyi önkormányzati, államigazgatási és községi hivatalnak engedelmessé kell a Nemzeti Bizottságnak. A recepciós törvénnyel Csehszlovákia átvette az addigi osztrák és magyar jogrendszer jelentős részét. A törvényt előkészítő Alois Rašín cseh polgári politikus, a későbbi pénzügyminiszter-konzolidátor, aki utóbb politikai merénylet ál-

dozata lett, frappánsan fogalmazta meg a jogszabály célját: „...ezzel az alapvető törvénnyel megakadályoztuk, hogy kialakuljon a jogtalanság állapota, hogy leálljon a közigazgatás működése és elértük azt, hogy október 29-én mindenki úgy dolgozzon, mintha meg sem történt volna a forradalom.” (288. o.) A tankönyv megemlíti, de részletesen nem tárgyalja a hárommillió csehszlovákiai német kisebbség 1918 végi szecessziós próbálkozásait.

Érdekes, hogy a szerzők viszonylag kevés figyelmet szentelnek Csehszlovákia kisebbségi jogi szabályozásának, pedig a német kisebbség helyzete, illetve közjogi törekvései a két világháború közötti köztársaság nagyon is neuralgikus kérdései közé tartozott. A cseh–szlovák viszony bemutatása hangsúlyosabb, pedig az első köztársaságot szétfeszítő tényező sokkal inkább a német kisebbség és németországi patrónusai politikája volt. Az állam közjogi felépítése szempontjából viszont az államalkotó csehszlovák nemzeten belüli feszültségek voltak a meghatározóbbak, sokkal inkább, mint csupán a kisebbségi szabályozás tárgyának tekintett hárommillió német kisebbség problémái.

A magyar olvasó számára érdekesek lehetnek azok a részek, amelyek a második világháború alatti és közvetlenül azután közjogi kérdésekkel foglalkoznak. Ezekhez tartozik az 1938. évi müncheni diktátum érvényessége, a Cseh és Morva Protektorátus, az önálló szlovák állam, majd az antifasiszta Szlovák Nemzeti Tanács, valamint a külföldi csehszlovák ellenállás problémaköre. A „csehszlovák Trianonként” is felfogható müncheni diktátumot a szerzők jogilag érvénytelennek tekintik, függetlenül attól, hogy arra a csehszlovák hivatalos vezetés akkoriban hogyan reagált. Ezt a szerzők azzal támasztják alá, hogy a nemzetközi jog és a demokratikus jogrend elvei szerint, a harmadik fél kárára kötött szerződések érvénytelenek. A csehszlovák fél jelen sem volt a tárgyalásokon, nem is írta alá a diktátumot. A csehszlovák delegáció csupán az előszobában vehette át a diktátum szövegét, amelynek elfogadása a fenyegetettség hatására, azaz kényszerből történt meg. Adolf Hitler esetében sem lehet beszélni arról, hogy valódi szándékai és deklarált akarata összhangban lett volna, hiszen már az aláírás pillanatában tudta, hogy nem fogja betartani a müncheni diktátum jelentős részét. Nagy-Britannia és Franciaország nem teljesítették a Csehszlovákia irányában vállalt nemzetközi jogi kötelezettségeiket, hiszen nekik, mint a Népszövetség tagjainak védelmezni kellett volna egy másik tagállam integritását és szuverenitását. Végül a diktátum érvénytelen azért is, mert megsértette a hatályos csehszlovák alkotmányt, hiszen a köztársaság területét e dokumentum szerint csak alkotmányerejű törvénnyel lehetett volna megváltoztatni. Ilyen törvényt nem fogadott el a nemzetgyűlés, amely akkor nem is ülésezett. A diktátumot csupán a kormány és a köztársasági elnök fogadta el.

A könyv viszonylag sokat foglalkozik a csehszlovák külföldi ellenállás kialakulásával, belső vitáival és azzal, miként szerzett újból vezető szerepet Edvard Beneš, a politikai kudarca után 1938 októberében

abdikált és külföldre távozott köztársasági elnök. Sajnos kevés szó esik azokról a vitákról, amelyek annak idején az elnök legitimációjáról folytak az emigráció körében. Végül abból indultak ki, hogy Beneš jogilag soha nem szűnt meg elnöknek lenni, mert a müncheni diktátum után tett abdikációs nyilatkozata érvénytelen, mint minden, ami e tragikus esemény után történt. Gyakorlatilag a legfontosabb amúgy is az antifasiszta szövetségesek elismerése volt.

Jogilag szintén érdekes kérdés, amiről a tankönyvben csak részben esik szó, a csehszlovák nemzetgyűlés által 1938. november végén megválasztott új köztársasági elnök, a kiváló jogász, a Legfelsőbb Közigazgatási Biróság elnöke és szabadidejében Shakespeare-fordító híreben álló Emil Hácha helyzete. Igaz, megválasztásakor az ügynevezett második Csehszlovák Köztársaság idején már megkezdődtek a tekintélyelvű változások, bár őt még a demokratikus körülmények között összehívott parlament választotta meg. Annak összetétele már csak részben volt a régi, mert egyrészt a kommunista képviselők pártjuk betiltása következtében elvesztették mandátumukat, továbbá az elcsatolt Kárpátalján megválasztott honatyák sem ültek már a törvényhozásban. Szintén kikerültek azok a nem cseh, szlovák és ruszin nemzetiségű képviselők és szenátorok, akiknek az elcsatolt területeken volt rendes lakhelyük. Akik az el nem foglalt területeken maradtak, újból aláírni kényszerültek honatyi esküjüket, illetve fogadalmukat. Az ilyen felemás körülmények között tisztséget szerző Emil Hácha elnök viszont nem emiatt vált később a kollaboráció szimbólumává, hanem azért, mert nem mondott le időben tisztességéről, és protektorátusi elnökként is funkcionált.

A könyv sokat foglalkozik a londoni csehszlovák kormányzat szerkezetével (köztársasági elnök, kormány, Államtanács) és jogalkotó tevékenységével. Bemutatásra kerül a később elhíresült elnöki dekrétumok elfogadásának folyamata is. Az emigráns rendszerben a törvényhozó hatalom gyakorlójává a köztársasági elnök vált, aki magára vállalta a nem működő nemzetgyűlés hatásköreit. Rendeletalkotási jogköre azonban csak az ideiglenes állami berendezkedés idejére, és csupán az elkerülhetetlen esetekre szűlt. Jogszabály-kezdeményező hatáskörrel viszont a kormány rendelkezett, amelynek minden dekrétumot előbb meg kellett vitatni és azután továbbítani az elnöknek. Sajnos kevés szó esik azoknak a hírhedt dekrétumoknak a megszületéséről, amelyek alapján a második világháború után Csehszlovákiában kollektív módon megfosztották állampolgárságától, jogaitól és vagyonától a német és a magyar nemzetiségű lakosság döntő részét, akik végső soron kitelepítésre voltak ítélve. A német és a magyar nemzetiségű lakosság elleni intézkedéseknek a tankönyv két oldalt szentel, ennek fele állampolgársági kérdésekről szól. Az etnikai alapú kollektív bűnösség kérdését, mint önálló jogi témát, a tankönyv nem tárgyalja. Arról viszont szó esik, hogy különösen a felszabadítást követő első hónapokban a német lakosság kitelepítését, vagyon-

elkobzását, további jogfosztását kimondó rendeletek végrehajtását elítélendő jelenségek kísérték. Sok olyan bűncselekmény elkövetésére is sor került, amelyeknek semmi köze nem volt az antifasiszta küzdelemhez. Bár ezeket az atrocitásokat a csehszlovák hivatalos szervek közvetlenül nem kezdeményezték, mégsem tudtak megfelelő álláspontra helyezkedni a nacionalista hullám kilengéseivel szemben, s egyértelműen elítélni és megakadályozni sem tudták azokat. Az elkövetőket sem büntették meg. Ebből a szempontból nagyon problematikusnak bizonyult az egyébként szükséges 1946. évi 115. számú törvény, amely jogszerűnek deklarálta azokat a magatartásokat, amelyek a szabadság visszaszerzésére, illetve a megszállók és kollaboránsok cselekedeteinek igazságos megtorlására irányultak, akkor is, ha ezek a magatartások és cselekedetek egyébként büntetendőnek számítottak (volna). Főleg az inkriminált időszak időbeli határainak meghatározása volt vitás, mert a büntetlenséget biztosító periódus 1938. szeptember 30-án kezdődött és 1945. október 28-áig tartott. Ez azt jelentette, hogy a legsúlyosabb németellenes atrocitások elkövetői tulajdonképpen mentesültek a büntetőjogi következmények alól.

Összességében megállapítható, hogy a most az olvasók és joghallgatók kezébe kerülő új tankönyv érdekes és újszerű hozzájárulás a cseh állam- és jogtörténet oktatásához. A szerzők nem féltek kísérletezni, belekezdtek egy új periodizációs próbálkozásba, és óvatosan ugyan, de igyekeztek nem elkerülni a cseh jogtörténet problematikusabb, illetve politikailag érzékenyebb kérdéseit. A tankönyv ugyanakkor jól mutatja a jogi karok közötti együttműködésében rejlő lehetőségeket is, hiszen itt két jogi kar oktatói fogtak össze – az egyebek mellett a plzeňi (pilseni) székhelyű Nyugat-Csehországi Egyetemen oktató Knoll és a brnói Masaryk Egyetemen „törzshelyű” (de a legújabb kori közép-európai egyetemi hagyományoknak megfelelően természetesen szintén több helyen oktató) Vojáček és Schelle. Jelenleg a Cseh Köztársaságban négy egyetemen folyik államilag finanszírozott jogászképzés – a csehországi Prágában és Plzeňben, valamint a morvaországi Brnóban és Olomoucban. A szerzők intézményi háttéréből ítélve, ebből a könyvből nagy valószínűséggel főleg a brnói és plzeňi joghallgatók fogják tanulni országuk állam- és jogtörténetét. Sok sikert hozzá!

Halász Iván

Az MTA Jogtudományi Intézete 2009. október 2-án konferenciát rendezett a Nemzetközi Visegrádi Alap (International Visegrad Fund) támogatásával. A rendezvényen a magyar tudományos élet résztvevőin kívül a pilseni és a rzeszówi egyetem, valamint a pozsonyi tudományos akadémia is képviseltette magát.

Az Intézet konferenciatermében szép számban összegyűlt érdeklődők kilenc angol nyelvű előadást hallgathattak meg térségünk állami szimbólumairól és azok kialakulásáról.

A rzeszówi egyetem képviselőjében Sabina Grabowska és Radosław Grabowski a Lengyel Köztársaság zászlajának, himnuszának és címerének történetét tekintette át, különös figyelmet szentelve a rendszerváltás idején bekövetkezett változásoknak. Sajnálatos módon azonban a lengyel kutatók előadásukat rajtuk kívül álló okok miatt nem tudták személyesen megtartani, így a konferencia házigazdái teendőit ellátó Schweitzer Gáborra és Halász Ivánra hárult a feladat, hogy elküldött előadásait ismertessék. Az előadásból megállapítható volt, hogy miként az összes kelet-közép-európai államban, úgy Lengyelországban is nyomot hagyott az állami szimbólumokon a szocialista típusú berendezkedés; az évszázadok óta a lengyel állami címer részét képező hófehér sas koronája az aktuális politikai irányzatok változásához igazodva tűnt el a címermadár fejéről, vagy került vissza oda.

Hasonló következtetésre jutott a Szlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetében dolgozó Viliam Janáč is, aki a négy. jogszabályban is

SZEMLE

Államiság és szimbólumok Közép-Európában 1989 után – Nemzetközi konferencia az MTA Jogtudományi Intézetében

részletesen rögzített szlovák állami szimbólum (himnusz, pecsét, zászló és államcím) kialakulásáról referált. Janáč szerint az említett jelképeket 1973-ban foglalták az alaptörvénybe, biztosítva ezzel védelmüket és rendeltetésszerű használatukat. Az előadó behatóan ismertette a szlovák címer színeinek és heraldikai alakzatainak jelentését, az állami lobogó színeivel kapcsolatban pedig arra a következtetésre jutott, hogy azok – ahogy a többi, hazánkkal szomszédos szláv állam esetében is – a 19. században kibontakozó pánszláv eszméből fakadnak.

A cseh állam szimbólumairól a pilseni egyetemről érkezett Vilém Knoll adott elő. Knoll cseh nyelven el-

hangzott gondolatait kollégája, Michal Sejvl fordította angolra, ezért, ahogy az előző előadások után, ebben az esetben is lehetőség volt kérdéseket intézni az előadóhoz, így az egész előadássorozatra jellemző volt a hallgatóság aktív részvétele. Knoll a talán kevésbé ismert cseh nagycímert is bemutatta a hallgatóságnak, s rendkívül érdekes volt hallani, hogy Csehországban külön állami szimbólum illeti meg a köztársasági elnököt is. Persze ezt nem a történelmi értelemben vett személyes felségjelként kell értelmezni: az államfő egyfajta heraldikai szimbólumokkal kiegészített nemzeti lobogó használatára tarthat igényt.

A külföldi előadók különös érdeklődéssel hallgatták Rác Lajos (ELTE ÁJK), Halász Iván és Schweitzer Gábor (mindketten MTA JTI) beszámolóit, akik a magyar állami szimbólumokról tartottak összefoglalót. Rác Lajos heraldikai és jogtörténeti eszmefuttatásában bemutatta a magyar államcímekben található motívumok fejlődéstörténetét, nemcsak címetani, hanem jogelméleti nyelvi képekbe is beavatva a hallgatóságot. Halász Iván és Schweitzer Gábor szimbólumaink jogszabályi környezetéről, azok változásairól tartott rendkívül összeszedett ismertetőt, amelynek a külföldi hallgatóság számára hasznos eleme volt, hogy az előadásban említett jogszabályszövegek részleteit, valamint a Himnusz szövegét angolul is bemutatták, megteremtve ezzel az összehasonlítás lehetőségét.

A kávé- és ebédszünet után, a délelőtti előadásokhoz hasonló jó hangulatban folytatódott az eszmecsere az utolsó előadásblokkban is. Michal Sejvl (a pilseni egyetem képviselőjében) az állami szimbólumok lehetséges jövőjét, az egységes Európában betöltött szerepét vázolta fel. Mészáros Andor és Tóth Mihály pedig egy-egy szomszédos állam jelképeit ismertette. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem küldötteként Mészáros Andor a szlovén állami jelképekről adott elő. Mészáros szerint a szlovén szimbólumokat történelmi tények és kulturális hagyományok, alakították, amelyek arról tanúskodnak,

hogy a szlovének méltó örökösei Karantánia – az első szláv állam, valamint a Római Birodalom szétesése utáni első államok egyike – kulturális és állami örökségének. A karantánok használtak Európában elsőként az állami hovatartozást kifejező szimbólumot. Ez egy párdúc volt, amelyet Karantán Párducnak hívtak. Egy másik, a szlovéneket egyesítő szimbólum az általában a falvak közepén álló hársfát jelképező hársfalevél, amely körül valaha a politikai és kulturális élet folyt. A török hódítások idején a hársfa a törökök feletti győzelmet szimbolizálta, a népi hagyományban pedig központi helyen áll, hisz olyan személyekkel köthető össze, mint Mátyás király vagy Martin Krpan. A karantánokat Európában a szimbólumok használatában először a franciák és a portugálok követték, mindenki más csak utánuk.

A konferencia utolsó előadójaként, a kijevei Koretsky Állam- és Jogtudományi Intézetet képviselő Tóth Mihály mutatta be az ukrán állami jelképeket. Előadásából megtudhattuk, hogy Ukrajna – talán kevésbé ismert – szimbólumai erőteljesen köthetők a pravoszláv egyházhoz; az állam címere egy kék színű pajzs, rajta Szent Vlagyimir jelképeivel, egy háromágú, sárga színű szigonnyal (a kék és a sárga az állami lobogón is viselkedő szomszédos nemzeti szín), de létezik egy hivatalosan nem elfogadott címváltozat is, ahol ugyanezt a pajzsot két oldalról egy oroszlan és egy kozák tartja, felülről pedig egy korona díszíti.

A konferencia minden előadását a hallgatóság értő és építő hozzászólása követte, tehát valóban nemzetközi párbeszédnek lehettünk tanúi. A konferencián elhangzottak a szervezők szándéka szerint a *Nemzetközi Közlemény* egy későbbi számában nyomtatott formában is megjelennek majd, de a Visegrádi Alapnak köszönhetően lehetőség lesz további, határokon átnyúló tudományos összejövetelekre is, amely remélhetőleg az államközi kapcsolatokra is kedvező hatást gyakorol.

K. B.

Az osztrák polgári jogi kodifikáció 200. évfordulója – Konferencia Bécsben

Az Universität Wien jogi karának Jog- és Alkotmánytörténeti Intézete és a frankfurti Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte közös szervezésében, 2009. december 10–11-én rendezték meg az osztrák polgári törvénykönyv kodifikációjának 200. évfordulójáról megemlékező konferen-

ciát. Az ABGB (Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, magyar nevén OPTK, Osztrák Polgári Törvénykönyv) 1811. június 1-jén, császári pántensként lépett hatályba, de az előkészítő munkák, a kodifikációs folyamat már jóval korábban elkezdődött. A kódex, amely kortársai között a porosz és a francia polgári jogi törvények közé illeszthető, az elmúlt kétszáz év során jelentős hatással volt számos ország jogára. Ahogy arról a konferencia résztvevői is szót ejtettek, a svájci polgári törvénykönyvet mintájának tekintő osztrák kódex a környező országok túlnyomó többségében és néhány másban is hatályba lépett, s például a cseh és lengyel vagy az 1929 utáni jugoszláv területeken csak a második világháborút követően helyezték hatályon kívül a rendelkezéseit.

Az OPTK Magyarországon 1853-ban lépett hatályba, s bár rendelkezéseinek túlnyomó részét 1861-ben

hivatalosan hatályon kívül helyezték. voltak olyan jogterületek, ahol hatályban maradtak az osztrák szabályok (pl. egyes családjogi intézmények), illetve az 1867. évi kiegyezést követően a polgári jogi kodifikáció osztrák szelleme erősen jelen volt a dualista társálamban is. A magyar állam- és jogfejlődés sajátosságaira vezethető elsősorban vissza, hogy az amúgy modern, fejlett, európai kódex miért nem volt alkalmas a magyar belső viszonyok szabályozására. A társadalmi struktúra, a 19. század közepén olyanmire meghatározó passzív rezisztencia egyaránt útját állták az osztrák szabályok érvényesülésének, és így módon valamelyest visszább vetették hazánk jogfejlődését, mint ha az a maga útján haladhatott volna. A dualizmus éve alatt sok olyan szabály talált magyar megfelelőre, amely az OPTK-ban már megtalálható volt, de a kodifikációs folyamat sikeréhez a szakemberek békés együttműködése volt szükséges.

A bécsi konferencia megnyitójára az Osztrák Igazságügyi Minisztériumnak otthont adó Trautson Palotában került sor 2009. december 10-én, csütörtökön. A házigazda üdvözlő szavait Prof. Dr. Yves Mause, az Université de Montpellier oktatójának nyitóelőadása követte, amely a törvényalkotás és a rendszerszerű gondolkodás témakörét boncolgatta. A konferencia második napján, pénteken az előadások már az oktatási intézményben, a bécsi jogi kar hatodik emeletén zajlottak. A magyar jogtudományt Hamza Gábor professzor képviselte, aki december 11-én, első előadóként, a kodifikáció jelentőségéről, annak az egész világot érintő szerepéről beszélt. Őt követte a berni egyetem képviselőjében Prof. Dr. Sybille Hofer, aki a svájci polgári törvény-

könyv, a ZGB kodifikációjáról, mint az ABGB létrejöttének egyik példájáról beszélt. Rövid kávészünet után Dr. Elisabeth Berger, a bécsi egyetem tanársegédje mutatta be a Liechtenstein számára kidolgozott ABGB-verziót. Prof. Dr. Christian Neschwara, a bécsi egyetem

professzora az ebéd-szünetet követően kapott szót, s egyfajta összefoglaló jelleggel az 1753–1848 közötti időintervallum törvényalkotó bizottságainak munkáját elemezte metodikai és technikai szempontból. A Max-Planck-Institut képviseletében Prof. Dr. Barbara Dölemeyer az OPTK ikonográfiájáról, szimbolikájáról mint egy, a jogot láthatóvá tevő, a

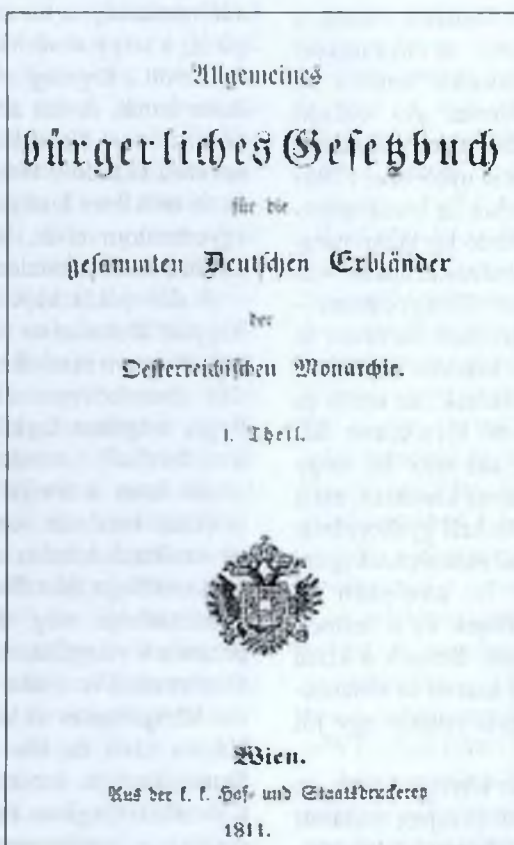
törvényalkotást közelebb hozó eszközről beszélt. A késő délutáni órákban Prof. Dr. Dr.h.c. Wilhelm Brauner, a bécsi egyetem professzora intézett zárszót a megjelentekhez, amelyben hangsúlyozta a majdnem két évszázada hatályban lévő osztrák polgári törvénykönyv állandó fejlesztésének, fejlődésének és a kodifikációs szerepének a jelentőségét.

Ez a konferencia egy három részből álló rendezvénysorozat első modulja volt, amely az osztrák polgári törvénykönyv létrejöttének, a kodifikációnak és a jogi fejlődésnek a kétszázadik évfordulója körül szerveződik. A következő rendezvénynek, a 2010. november 5–6-án megrendezésre kerülő, összehasonlító jellegű, meghatározott kodifikációs kérdéseket elemző konferenciának a Max-Planck-Institut ad majd otthont Frankfurtban. Az eseménysorozat záróakkordja pedig ismét visszatér Bécsbe, hogy 2011-ben már az ABGB hatályba lépésének 200. évfordulóját ünnepelhesse a szakmai grémium és minden érdeklődő.

Beke-Martos Judit

Bécs, Trautson Palota – Igazságügyi Minisztérium

Az Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (1811) első kiadásának címlapja

Abszolutizmus – az elmélettől a gyakorlatig. Szimpózium az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 2009. december 7-én, a Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszék szervezésében került sor az abszolút monarchiák elméletével foglalkozó szimpóziumra. Az eseményen jogtörténészek, történészek és egyetemi oktatók mellett a téma iránt érdeklődő hallgatók is részt vehettek. A konferenciát dr. Mezey Barna egyetemi tanár, a Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszék vezetője nyitotta meg. Ezután következett a vita az abszolutizmus fogalmának helyességéről, létjogosultságáról, történelmi és jogi értelemben vett megvalósulásáról.

A szimpózium első előadását dr. Sashalmi Endre, a Pécsi Tudományegyetem Középkori- és Korajkori Történeti Tanszékének egyetemi docense tartotta *Az abszolút monarchia elmélete* címmel. Az előadó először az abszolutizmus fogalmát és eredetét tisztázta. Az abszolutizmus szó először a francia nyelvben, 1796-ban jelent meg. Az abszolút monarchia „a feudalizmus legfejlettebb formája”, ahol az uralkodó korlátlan hatalommal rendelkezik. Ez a megfogalmazás azonban – és ebben a konferencia minden résztvevője egyetértett – nem pontos, hiszen arról már a korabeli források is megemlékeznek, hogy az uralkodói hatalom korlátlan-sága csak addig terjed, amíg nem ütközik „az isteni és természetjog előírásaiba”. Az előadó hivatkozott XI. Károly (1660–1697) svéd királyra, aki arról írt, hogy mik az uralkodó feladatai, s bár hatalma korlátlan, ezt a hatalmat az ésszerűség keretei között kell gyakorolnia. Idézte VI. Jakab skót király *A szabad monarchiák igazi törvényei* (1598) című munkáját is, amelyben az organikus állameszméről, azaz a főnek és a testnek egymáshoz való viszonyáról esik szó. Beszélt a kissé szkeptikus Robert Bonney-ről is, aki szerint az abszolutizmus csak a média terméke, vagyis csupán egy jól hangzó trükk.

A fogalom kibontását és elemzését követően több, az abszolút hatalmat jelképező metszetet és rajzot mutatott be az előadó (például Rubens Lerma herceget, Velázquez III. Fülöp spanyol királyt, van Dyke I. Károly angol királyt ábrázoló műveit), amelyeken a hatalmat allegorikusan megjelenítő szimbólumok szerepelnek, majd idézte Michael Walzer *On the Role of Symbolism in Political Thought* (1967) című művét, amelyben az állam láthatatlanságáról írt. Walzer szerint

az államot „meg kell személyesíteni, mielőtt láthatóvá válik, szimbolizálni kell, mielőtt szerethető lesz, el kell képzelni, mielőtt fel lehet fogni”. A hatalmat jelképező klasszikus szimbólumok leginkább a kard és a jogar voltak. E hatalmi jelvények általában a tekintélyt és a politikai hatalmat hangsúlyozták, s ezt a 17–18. századi művészek is előszeretettel alkalmazták az uralkodói vagy akár a nemesi portrék elkészítésekor.

Az abszolutizmus fogalmának és tárgykörének megismerése után dr. Képes György, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszékének adjunktusa előadásában egy konkrét példát mutatott be, a dán abszolutizmust. Az előadó a hallgatóságot végigvezette a dán abszolutizmus történetén, az előzményektől egészen a már kialakult monarchiát működtető alaptörvények és államgépezet bemutatásáig. Először Henning Arnisaeus *De lure Maiestatis libri tres* (1610) című művét idézte, amelyben a szerző megvédte Jean Bodin monarchikus szuverenitás-felfogását, és az államhatalom egységét hirdette. A dán abszolutizmus első előzményeként az arisztokratikus kormányzathoz kapcsolódó „King in Council”, vagyis a dán korona-eszme volt az, amellyel IV. Keresztély király elősegítette az ország felemelkedését. III. Frigyes idején, a dán–svéd háború hatására a nemesség lemondott az adómentességről, a hivatalviselés és a királyválasztás jogáról, a négy rend hűségesküet tett az uralkodónak, és feloszlott a Rigsdag, amely ezek után csak 1848-ban ült össze ismét. A dán abszolutizmus alaptörvényei közül az első a – Kristoffer Gabel és Hannibal Sehested nevéhez fűződő – 1661. évi törvény az egyeduralkodóról és az örökletes királyságról. Ez a törvény kimondja az egyeduralkodó elvét, de nem részletezi az egyes hatásköröket és a hatalomgyakorlás szabályait.

A dán példa kapcsán is fény derült arra a tényre, hogy az abszolutista uralkodó – a közfelfogással ellentétben – nem rendelkezett korlátlan hatalommal. Bár a dán abszolutizmus alaptörvénye, az 1665. évi Lex Regia magában foglalja, hogy a király „minden hatalom forrása”, „minden emberi törvény felett áll” és „csak Isten a bírója”, de egyúttal korlátozza is az uralkodó hatalmát. A megkötések a következők voltak: az uralkodó köteles megtartani a lutheránus vallást, nem oszthatja fel a birodalmat, és az alaptörvényt sem változtathatja meg. A dán abszolutizmus államgépezetének vizsgálata alapján felvázolható egy általános állammodell is: a dán rendszer mintája ugyanis a francia közigazgatás és a svéd kollégiumi rendszer volt. Három civil és két katonai kollégium jött létre, a Statskollegium (országtanács feladatai, külügyek), a Kancellikollegium (vallásügyek, oktatás, jogalkalmazás), a Statkammerkollegium (gazdasági és pénzügyek), az Admiralitetskollegium (haditengerészet) és a Krigskollegium (szárazföldi haderő). Létrejött a Legfelsőbb Bíróság, és megkezdődött a területi közigazgatás reformja, amelynek keretében az addigi lenek helyett amtokat (megyéket) hoztak létre. 1670-ben létrejött a Gehejmekonseil, amely a központi kormányzat

csúcsszerve volt. Tagjai: az öt kollégiumi elnök, valamint Norvégia és a „hercegségek” helytartója.

Képes György szerint így elmondható, hogy a hatalom mindig egységes, és az adott állam centralizálására törekszik (ezt szolgálja a központi közigazgatás), a törvényhozás, az adott államra jellemző keretek között ugyan, de az uralkodó kizárólagos joga, a végrehajtást pedig az uralkodó által kinevezett, neki felelős hivatalnokok végzik. Az igazságszolgáltatást a legtöbb esetben az állam monopolizálja, így bár szakmailag elkülönül, mégis a központi igazgatás egy szervének tekinthető.

A két előadást élénk vita követte, s bár a résztvevők véleményében voltak kisebb-nagyobb eltérések, a szimpózium fő gondolataiban egyetértettek, így abban, hogy az elméleti síkon megalkotott abszolutizmus-fogalom a gyakorlati példákat figyelembe véve nem alkalmazható teljes bizonyossággal, mivel még az abszolút berendezkedésű monarchiák is korlátozták uralkodóik hatalmát. A nézetek újabb egyeztetésére, ütköztetésére és a téma további kibontására egy reménybeli új konferencia ad majd lehetőséget.

Vincze Nóra – Völler Viktória

• **2009. november 3-án**, a Politikatörténeti Intézet konferenciatermében emlékkonferenciát rendeztek a *100 éve született Révész András, a magyarországi szociáldemokrata mozgalom kiemelkedő személyisége* tiszteletére. Előadók: Hajdu Tibor és Feitl István, felkért hozzászólók: Révész T. Mihály és Hanti Vilmos.

• **2009. november 4-én**, Zalaegerszegen, a Kvártélyház udvarán felavatták *Degré Alajos* jogtudós, levéltár-igazgató, a város díszpolgára születésének 100. évfordulója alkalmából állított szobrot, Farkas Ferenc szobrászművész alkotását. Köszöntőt mondott Dr. Mezey Barna, az ELTE ÁJK tanszékvezető egyetemi tanára és Dr. Gececsényi Lajos, a Magyar Országos Levéltár főigazgatója, az avatóbeszédet Dr. Gyimesi Endre polgármester tartotta.

• **2009. november 6–7-én**, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Filozófia Tanszéke, a pannonhalmi Békés Gellért Ökumenikus Intézet (BGÖI) és a Goldziher Intézet a Vallásközi Párbeszédért *Vallási élmény, tapasztalat és megértés jogtudományi, bölcséleti és teológiai szempontból* címmel tudományos konferenciát rendezett az ELTE ÁJK dísztermében. A szervezőbizottság tagja volt Bakos Gergely, Bánya Ferenc, Nagypál Szabolcs, Sárkány Péter és Verebics Petra. A konferenciára több egyetemről jelentkeztek egyetemi tanárok, illetve tudományos intézetek és tudós társaságok kutatói, a díszterem mindkét napon megtelt. Több jogtörténeti vonatkozású előadás is elhangzott: Frivaldszky János a jogtudomány és a szentháromságos istenkép késő középkori történeti kapcsolatáról beszélt; Moór Valéria a keresztény ideológiának a török időkben propagandaként használt elemeivel foglalkozott; Sárközy Miklós a szunnita iszlámnak a síita Iránban való jogi megítélését követte nyomon történetileg. Az előadók a vallási élmények jogi megítélésének történeti változásait három vallás szempontjából is áttekintették: Ujházi Lóránd a csoda jogi igazolásának alakulását ismertette a boldoggá és szentté avatási eljárásokban; Fináli Gábor a vallási élmények és a zsidó jog történeti viszonyát taglalta; Anwar Klára pedig a muszlim vallásjogban elemezte a vallási

HÍREK

élmények megítélésének történetét. Az előadások a Kar kiadásában hamarosan kötetben is megjelennek. (Nagypál Szabolcs és Bánya Ferenc közlése)

• **2009. december 8-án**, a TIT Kossuth Klubban Kovács Tamás történész, levéltáros (Magyar Országos Levéltár) *„B egyén jelentése alapján” Politikai rendszet Magyarországon 1919–1944* címmel tartott előadást.

• **2009. november 10-én**, az MTA Székházának Felolvasótermében, a Magyar Tudomány Ünnepe keretében rendezte meg a Magyar Tudományos Akadémia és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Hamza Gábor, az MTA levelező tagja, az ELTE ÁJK egyetemi tanára *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition* című könyvének bemutatóját és az ahhoz kapcsolódó *Római jog, jogösszehasonlítás, európai jog* című tudományos konferenciát.

• **2009. november 12-én**, a Wiener Stadt- und Landesarchiv Épületében rendezte meg a Kommission für Rechtsgeschichte Österreichs, a Zentrum Neuzeit- und Zeitgeschichtsforschung és az Österreichische Akademie der Wissenschaften a *„... nach allen rechten vnnnd gebreichen der testament...”. Testamente aus der Habsburgermonarchie. Alltagskultur, Recht, Überlieferung* című tudományos konferenciát (Tagungsort). Werner Ogris köszöntője után Leopold Auer (Reichshofrätliche Testamente, Sperr- und Verlassenschaftsabhandlungen im Haus-, Hof- und Staatsarchiv), Heinrich Berg (Von Angerfelder bis Zumbusch – Testamente im Wiener Stadt- und Landesarchiv), Gerhard Jaritz (Arme Jungfrauen, Betten und das Seelenheil), Christian Neschwara (Rechtsformen letztwilliger Verfügungen im Wiener Stadtbuch im Spätmittelalter), Josef Pauser (Das Testamentsrecht der Wiener Stadtordnung von 1526), Beatrix Bastl (...wegen so grosser drey so sich all meinen khinder erzaicht hat... Legate und Sozialverhalten in Adeligen Frauentestamenten 1550 bis 1750),

Horváth József (Győr – Die ungarische Testamentsforschung mit besonderer Berücksichtigung der dörflichen Testamente) és Adriana Švecová (Nagyszombat – Tyrnauer Testamentspraxis in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts).

- **2009. november 12–13-án**, a Szegedi Akadémiai Bizottság Székházában, a bírói hatalomról szóló 1869:4., valamint az állampolgárságról szóló 1879:50. törvény keletkezésének évfordulóján, a Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Akadémiai Bizottságának Jogtudományi Szakbizottsága és a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Jogtörténeti Tanszéke szervezésében rendezték meg a *IV. Szegedi Jogtörténeti Napokat*. Előadást tartott Petrasovszky Anna (Potestas iudicialia mint állami felségjog Szibenliszt intézményében), Máthé Gábor (A bírói hatalom elméleti megalapozása a polgári korban), Rácz Lajos (Az újkori bírósági szervezet strukturális elvei a polgári korban), Mezey Barna (A bírói hatalomról szóló törvény és a magyar büntetőügy alakulása), Bató Szilvia (Törvényesség törvény nélkül. Az anyagi jogi legalitás a Csemegikódex előtt), Lövétei István (A közigazgatás jogszolgáltatásának történeti alapjai), Stipta István (Adalékok a magyar közigazgatási bíráskodás történetéhez), Papp László (Bírói felelősség a 20. század első harmadában, különös tekintettel a szabadalmi bírák jogállására), Lehotai Veronika (Az 1939:4. tc. diszkriminációs rendelkezései a közszolgálati jog terén), Kistelegi Károly (Kossuth Lajos állampolgárságvesztése), Beke-Martos Judit (összehasonlító előadás), Babják Ildikó (A bíró, mint referens, a referens, mint bíró), Szabó István („A bírói normakontroll”), Antal Tamás (A bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869:4. tc. első novellája), Ruszoly József (Választójog, választási bíráskodás, állampolgárság), Herger Csabáné (Más templomban imádjuk a Mindenhatót. – A honosítási törvényjavaslat és Kossuth Lajos), Varga Norbert (A kettős állampolgárság egy speciális esete. A magyar királyi család állampolgársága), Megyeri-Pálffy Zoltán (Névváltoztató honosítottak), Koncz Ibolya Katalin (Nőtartás kérdése a Kúria határozatai alapján).
- **2009. november 17-én**, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácstermében rendezte meg az ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskolája Szabó Andrea: *Politikai tiltakozások Magyarországon 1993, 2003* című PhD-értekezésének nyilvános vitáját.
- **2009. november 17-én**, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának Aulájában Vörös Boldizsár, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa tartott előadást *Ünnepség és ellenünnepség? A köztársaság kikiáltása 1918-ban és a Nemzeti Hadsereg bevonulása 1919-ben* címmel.

• **2009. november 18-án**, a budapesti Alexandra Könyvesházban Kálmán Peregrin OFM történész mutatta be Kahler Frigyes: *A nagy tűzvörös sárkány torkában. Koncepciók eljárások ferences szerzetesek ellen 1945–1956* (Kairosz Kiadó, Budapest, 2009) című könyvét.

• **2009. november 19-én**, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, a Filozófia Tanszék, a Jogszociológiai Tanszék, a Közgazdaságtan és Statisztika Tanszék, a Kriminológiai Tanszék, a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, a Politikatudományi Intézet és az e tanszékek mellett működő diákkörök együttműködésével. A *rendszerváltás húsz éve* címmel közös konferenciát rendeztek. A rendezvény témája a rendszerváltás óta eltelt húsz év különböző társadalmi, közéleti és jogi változásai voltak. E folyamatot az előadók – a Kar 11 tanszékének 35 oktatója, valamint meghívott vendégek – rövid, mintegy húsz perces, tudományos ismeretterjesztő jellegű előadásokon keresztül mutatták be, amelyeket nyolc-tíz perces szabad vita követett a hallgatóság tevékeny részvételével. Az előadások négy panelben zajlottak. A Szabadság Szekcióban Hack Péter, Zsidai Ágnes, Szeróvay Krisztina, Gosztönyi Gergely és Lattmann Tamás adott elő, illetve Műltfeldolgozás és – megismerés címmel kerekasztal-beszélgetésre került sor Hack Péter, Zinner Tibor és Zsidai Ágnes részvételével. A Jog Szekcióban Mráz Ágoston Sámuel, Kukorelli István, Darák Péter, Tóth Zoltán, Bodnár Zoltán, Mátyás Ferenc és Völgyesi Levente tartott előadást. A Politika Szekcióban Mezey Barna, Navratil Szonja és Földesi Tamás előadását beszélgetések (Karádi Évával, Karácsony Andrással és Pesty Lászlóval) követték Nagypál Szabolcs vezetésével. A Társadalom Szekcióban Fleck Zoltán, Steiger Judit, Kerecsi Klára előadása mellett beszélgetések zajlottak a rendszerváltás veszteségeiről (Gönczöl Katalin, Darvas Ágnes, Köles Sándor), a bizalmi válságról (Finszter Géza, Fleck Zoltán, Nagy Marianna, Hack Péter), az alkotmányos büntetőjogról (Bárándy Péter, Halmai Gábor, Lévy Miklós), valamint a fiatalok büntetvégrehajtásának egyes kérdéseiről (Lőrincz József, Vig Dávid). A programot két kiállítás (Argejő Éva összeállítása az állambiztonsági megfigyelések módszereiről, valamint Solt Ágnes szociotó-sorozata a szegregált telepeken, mélyszegénységben élő romákról), filmvetítések (*Taxisbloká*d, 2001; *Bebukottak*, 1985), retróbüfé egészítette ki. A rendezvény sikeres lebonyolításában nagy szerepet játszott a szervezőbizottság: Borbíró Andrea, Gosztönyi Gergely, Mátyás Ferenc, Nagypál Szabolcs, Vig Dávid.

• **2009. november 19-én**, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácstermében *The U.S. Supreme Court* címmel előadást tartott Tobni M. Fine, a Fordham University School of Law (New York) professzora.

- **2009. november 19-én**, az Országos Kriminológiai Intézetben rendezték meg a *20 éves a Magyar Kriminológiai Társaság Viktimológiai Szekciója* témakörű tudományos ülést. Előadók: Dr. Vigh József (A hazai viktimológia kezdetei), Dr. Csendes László (Emlékezés Dr. Tóth Tihamér viktimológiai munkásságára), Dr. Fehér Lenke (Lobbizás az áldozat-orientált büntetőpolitikáért az Európai Unióban).
- **2009. november 24-én**, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Halasy-Nagy József Aulájában tartott könyvbemutatót a Kajtár István szerkesztette *Pécsi jogászprofesszorok emlékezete* (Pécs, 2008) című kötetet Dr. Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE), Polyák Gábor: *A médiarendszer kialakítása* (Budapest, 2008) című könyvét Dr. Kovács András a Legfelsőbb Bíróság bírálója, Karoliny-Komanovics-Mohay-Pánovics-Szalayné: *Az Európai Unió joga* (Budapest-Pécs, 2009) című munkáját Dr. Osztovits András, a Legfelsőbb Bíróság beosztott bírálója, Gernot Kocher: *Szimbólumok és jelek a jogban. Történeti ikonográfia* (Pécs, 2008) című kötetét Dr. Mezey Barna, Bruhács János: *Nemzetközi jog I. Általános rész* (Budapest-Pécs, 2008) című tankönyvét Kardosné Dr. Kaponyi Erzsébet egyetemi docens (Budapesti Corvinus Egyetem), Kecskés László: *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben* (Budapest, 2009) című monográfiáját Dr. Osztovits András, a Csapó Zsuzsanna szerkesztésében készült *Ünnepi tanulmányok Bruhács János professor emeritus 70. születésnapjára* (Pécs, 2009) című kötetet Kardosné Dr. Kaponyi Erzsébet, Kengyel Miklós és Harsági Viktória: *Der Einfluss des Europäischen Zivilverfahrensrechts auf die nationalen Rechtsordnungen* (Heidelberger Schriften zum Wirtschaftsrecht und Europarecht, Band 54.) című könyvét Dr. Csehi Zoltán tanszékvezető egyetemi docens (PPKE), a Kajtár István és Pohánka Éva szerkesztette *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833-1923* (Pécs, 2009) című konferenciakötetet Dr. Mezey Barna, Pókay-Ormai-Zelnik: *English for Law Students 2.* (Pécs, 2009) című tankönyvét Dr. Rébék-Nagy Gábor tanszékvezető egyetemi docens (PTE ÁOK) mutatta be.
- **2009. november 25-én**, a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében *Múzeumtörténeti konferenciát* rendeztek. Kovács Tibor főigazgató (MNM) és Vigh Annamária főosztályvezető (OKM) köszöntője után Soós István történész (MTA TTI – A múzeumi gondolat a XVIII–XIX. században), Debreczeni-Droppán Béla történész-levéltáros (MNM – A magyar nemzeti múzeum ügye az országgyűléseken, 1807–1867), Prohászka Péter régész (Műkincsek Bécs és Budapest között – a magyar nemzeti múzeum és a császári és királyi érem és régiségtár gyarapodása 1802 és 1867 között), Bodó Sándor főigazgató (BTM – Múzeumirányítás a dualizmus idején), Egyed Ákos akadémikus, történész (Kolozsvár – Az Erdélyi Múzeum előzményei és létrejötte), Gödölle Mátyás művészettörténész (MNM) és Cs. Lengyel Beatrix történész (MNM – Pulszky Ferenc ikonográfiája), Kecskeméti Tibor ny. főigazgató-helyettes (TTM – A természettudományi muzeológia a gyűjteményegyetem szervezétében), Varga Judit főigazgató-helyettes (MMKM – A múzeumok közművelődési funkciója és a kultúrpolitika), Keresztes Csaba levéltáros (MOL – A múzeumokról és műemlékekről szóló 1949. évi tvr. megszületése és változásai az új törvény megalkotásáig) tartott előadást.
- **2009. december 3-án**, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Tóth Ágoston termében rendezte meg a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem és a Magyar Hadtudományi Társaság Hírszerzés-történeti Szakosztálya a *Csendőrség Ausztria-Magyarországon, illetve Ausztriában és Magyarországon 1849–2005* című nemzetközi konferenciáját. Előadást tartott Csóka Ferenc (Kempen János tábornagyszernagy és a csendőrség megszervezése, 1849–1859), Suba János (Az Osztrák[-magyar] Csendőrség elhelyezése 1849–1868), Marian Malecki (Csendőrség Galíciában, 1849–1918), Helmut Gebhardt (Osztrák [-magyar] Csendőrség a törvényhozás szemszögéből, 1866–1876), Csapó Csaba (A magyarországi csendőrség újjászervezésének sajátosságai, 1882–1884), Parádi József (Határszéli csendőrség Magyarországon, 1892–1918), Boda József (Csendőrség és békefenntartás, 1907–1914), Rupert Schoisswohl (Motorizálás az Osztrák Csendőrségnél, 1918–2005), Kaiser Ferenc (Fejezetek a Magyar Csendőrség történetéből, 1919–1939), Szakály Sándor (Tábori csendőrség Magyarországon, 1938–1945), August Feyerer (Csendőrség Stájerországban, 1945-ben), Wolfgang Bachkönig (A vasfüggöny másik oldalán).
- **2009. december 4-én**, az ELTE Történeti Intézetében az ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszéke nemzetközi konferenciát rendezett a Molotov-Ribbentrop-paktumról, a Szovjetunió és a Német Birodalom által 1939. augusztus 23-án, Moszkvában aláírt megneemtámadási szerződésről. A Konferenciára a Bordeaux-i Egyetem, a Humboldt Egyetem, a Varsói Egyetem és a Bécsi Egyetem oktatóit és hallgatóit hívták meg.
- **2009. december 7-én**, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Tanácstermében, a Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszék szervezésében került sor a *Kormányformák* című tudományos vitasorozat első rendezvényére, amelyen a résztvevők az *Abszolutizmus és az abszolút monarchia* kérdéskörét tárgyalták meg. Sashalmi Endre (Az abszolutizmus elmélete) és Képes György (Az abszolút monarchia mint kormányforma) vitaindító előadását műhelybeszélgetés követte.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Beke-Martos Judit, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Frey Dóra**, tudományos segédmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoportja; **Halász Iván**, PhD, tudományos főmunkatárs, MTA Jogtudományi Intézet, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar; **Jiro Rei Yashiki**, egyetemi tanár, Hitotsubashi University, Tokió; **Jordán Gyula**, CSc, ny. docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar; **Képes György**, PhD, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Kiss Bernadett**, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Koi Gyula**, tudományos segédmunkatárs, MTA Jogtudományi Intézete; **Kormány Attila**, egyetemi tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogsociológiai Tanszék; **Lőrincz József**, CSc, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék; **Madai Sándor**, PhD, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék; JUDr. PhD. **Pavel Maršálek**, egyetemi tanár, Károly Egyetem, Jogtudományi Kar, Prága; **Szádeczky-Kardoss Irma**, ügyvéd, tiszteletbeli tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Vincze Nóra**, egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Völler Viktória**, egyetemi hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék

E számunk megjelenését a győri
Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara támogatta

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Jogtörténeti Szemle* Szerkesztőbizottsága a szoros szerkesztési határidőre tekintettel, valamint a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásaikat e-mail-en az agihorvath@ajk.elte.hu vagy az elesztosl@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük feltüntetése mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A szerkesztőség kéri a következő előírások szíves figyelembevételét:

- a szöveget World programmal (6/95-ös mentéssel), 12 pontos Times New Roman betűtípussal beírva kérjük megküldeni;
- a szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurzívázását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását;
- az irodalomban közölt szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni;
- az idézett vagy külön szakirodalom-jegyzékben közölt műveknél a megjelenés helyét (rövidítés nélkül), évét, a könyv kiadóját, a teljes mű (pl. recenzióban) vagy a hivatkozott oldalak számát, folyóiratoknál – sorrendben – az évfolyamot, évet, lapszámot, valamint a hivatkozott oldal(ak) számát zárójelben kérjük megadni;
- az évszámok és az oldalszámok között hosszú kötőjelet kérünk használni;
- a jegyzetekben az ismételt hivatkozás (már említett mű) jelzése: i. m. + oldalszám;
- az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni;
- a lábjegyzetek formázását kérjük mellőzni.

A szerkesztőség a cikkekhez köszönettel fogad illusztrációs anyagokat. Nyomdatechnikai okokból sajnos csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban), a fent megadott e-mail-címre vagy fényképeredeti-ként postai úton kérjük megküldeni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- JIRO REI YASIKI: Az állameszme modernizálása a Meiji-restaurációtól (1867) a japán birodalmi alkotmányig (1889), különös tekintettel az Osztrák–Magyar Monarchiára és a többi európai országra1
- JORDÁN Gyula: Kína: rule of law kínai sajátosságokkal?5
- MADAI Sándor: A család tényállásának hazai előképei az államalapítástól a felvilágosodás koráig17
- MARŠÁLEK, Pavel: A cseh jogtudomány és metodológiája a két világháború között21

ELŐADÁS

- LÖRINCZ József: A hazai büntönügy a konszolidáló, „klasszikus” Kádár-korszakban (1962–1970)34

MŰHELY

- KOI Gyula: A nemzetközi jog (történetének) egyes kérdései és Kína40
- KORMÁNY Attila: Bűn és büntetés a császárkori Kinában45
- SZÁDECZKY-KARDOSS Irma: A kapu jogtörténeti és jogszimbolikai szerepe a magyar középkorban52

KÖNYVEKRŐL

- Abszolutizmus és isteni jogalap – Egy tematikus szöveggyűjteményről – KÉPES György58
- A polgári jog európai összehasonlító története – Kecskés László könyvéről – KISS Bernadett59
- A cseh jogtörténet új egyetemi tankönyve – HALÁSZ Iván61

SZEMLE

- Államiság és szimbólumok Közép-Európában 1989 után – Nemzetközi konferencia az MTA Jogtudományi Intézetében – K. B.65
- Az osztrák polgári jogi kodifikáció 200. évfordulóján rendezett konferencia Bécsben – BEKE-MARTOS Judit66
- Abszolutizmus – az elmélettől a gyakorlatig. Szimpózium az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán – VINCZE Nóra – VÖLLER Viktória68

HÍREK

- E számunk szerzői72

Magyar Tudományos Akadémia – Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogtörténeti Kutatócsoport

A címlapon:

František Weyr

(1879. április 25. Bécs – 1951. június 29. Brno):

cseh jogász, jogfilozófus, a brnói egyetem jogi karának tanára (1919–1949), dékánja (1919–1920, 1923–1924, 1935–1936), a Masaryk Egyetem rektora (1923–1924), a brnói normatív jogelméleti iskola legjelentősebb képviselője

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Sarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Stenpien (Kassa)

Szerkesztőség: Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. II. em. 211. Tel./Fax: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti-Jogelméleti Intézete, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Nyomda: GB Kft. 2000 Szentendre, Pátriárka u. 7.

Mezey Barna

„ÖSZVE-SZÖVETKEZETT SZÖVETSÉGÜNKNEK KÖTELE“ A JOGALKOTÁS ALKOTMÁNYOS KERETEI A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARCBA

A kötet a Rákóczi-szabadságharc egy eddig kevésbé vizsgált terrénjával, a Rákóczi Ferenc fejedelem által életre hívott állam konstrukciójának közjogi és jogpolitikai értelmezésével foglalkozik. A szerző azt vizsgálja, hogy a fejedelem közjogi nézetei és jogi műveltsége keretében igazított, többféle külső igénynek megfelelni próbáló politika milyen alkotmányos és jogi eszközöket használhatott céljai eléréséhez, hogyan alakult az államforma kérdése, az önálló államiság problémáját feloldani kívánó konföderáció története, valamint a magyar és az erdélyi konföderáció kapcsolata. A könyv külön fejezetet szentel a jogalkotás és a jogalkalmazás problémakörének, amelyből kiemelkedik a katonai büntetőjog kodifikációja. A közjogi és jogpolitikai fejezeteket a szabadságharc jogi eredményeire vonatkozó elemzések zárják, amelyek a szatmári békétől a fejedelem 1906. évi rehabilitációjáig terjedő időszakra vonatkoznak.

ISBN 978 963 693 092 9 – Gondolat Kiadó, Budapest, 2009, 356 p.

Ruszoly, József

BEITRÄGE ZUR NEUEREN VERFASSUNGSGESCHICHTE: UNGARN UND EUROPA Ungarische Rechtshistoriker. Herausgegeben von Barna Mezey

Az Ungarische Rechtshistoriker című sorozat újonnan megjelent kötete a Szegedi Tudományegyetem professzorának válogatott, német nyelvű alkotmányjog-történeti tanulmányait tartalmazza. A szerző által a kötetbe válogatott, magyar és külföldi periodikákban, gyűjteményes kötetekben korábban már megjelent írások időbeli kerete a 19. század első felétől a 20. század második feléig terjed, s a tágabb témán belül többek között foglalkozik olyan kérdésekkel is, mint a parlamenti választójog kialakulása a Német Szövetség államaiban és Magyarországon, a 19. századi nemzetiségi jogalkotás, népképviselő és választójog 1848-1849-ben Magyarországon és Erdélyben, az első magyar nemzetiségi törvény, a választójog kérdése a 20. század egyes időszakaiban, továbbá magyar jogtudósok-jogtörténészek (Both Ödön, Bónis György, Csekey István, Hajdu Lajos) munkássága.

ISBN 978-963-693-128-5 – Gondolat Kiadó, Budapest, 2009, 641 p.

Képes György

DÁNIA ALKOTMÁNYTÖRTÉNETE A 13. SZÁZAD VÉGÉTŐL NAPJAINKIG

Dánia Európa legrégebb monarchiájaként ismert, amelyről már a Kr. u. 700 körüli Beowulf-ének is létező királyságként beszél. Nem csupán történelme, hanem alkotmánytörténete is rengeteg érdekességet tartogat. A kalmari unió felbomlását követően a rendi dualizmus sajátos változata jellemezte, amely a svédektől elszennvedett háborús vereséget követően egy csapásra megszűnt, és a dán-norvég monarchia az abszolutizmus egyik legtokéletesebb változatát valósította meg a gyakorlatban egy 1665. évben született alaptörvény alapján. Közel két évszázad abszolút királysága után a dán alkotmánytörténet teljesen új irányt vett: alkotmányos, korlátozott monarchia jött létre 1848-1849-ben, amely mára a szabadságjogok és jóléti jogok területén egyaránt példaértékű parlamentáris állammá fejlődött. Ezt a rendkívül izgalmas fejlődési utat követi végig Képes György kötete, amely érdekes adalékkal szolgálhat az európai alkotmányok története iránt érdeklődő minden olvasónak.

ISBN 978 963 693 181 4 – Gondolat Kiadó, Budapest, 2009, 233 p.

MÁTYÁS ÉS A HUMANIZMUS

**Szerkesztette: Csukovits Enikő
Nemzet és Emlékezet-sorozat**

I., Hunyadi Mátyás királysága a magyar történelem azon - kevés - korszakának egyike, amikor a magyar királyi udvar európai jelentőséggel bírt a hatalmi politikában. Egyedülálló abban, hogy a politikai-hatalmi centrum mellett Európa egyik kulturális központjaként tekintettek ebben az időben a visegrádi királyi palotára. A sorozat hagyományainak megfelelően a kötet első része bőséges válogatást nyújt a korszak forrásaiból, Mátyás szövetségekötő és háborúzó hatalmi praktikáitól és nagy ívű céljaitól kezdve fényes udvartartásáig. A második rész öt évszázad társadalmi-politikai Mátyás-emlékezetéből ad reprezentatív válogatást; az ív itt a népmesék Mátyás királyától a politikai szféra által mindenkor visszavágyott magyar nagyhatalmiságig húzódik. A harmadik rész a tudományos emlékezet, az elmúlt másfél évszázad történettudományi elemzéseiből válogat. A kötetet gazdag képanyag illusztrálja, és bőséges bibliográfia segít eligazodni a Mátyásról és a humanizmus koráról szóló szakirodalomban.

ISBN 978 963 3899 81 6 – Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 702 p., illusztrált

Jordán Gyula

„AZ ÉG MAGAS, A CSÁSZÁR MESSZE VAN“ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS, JOG ÉS POLITIKA KÍNÁBAN

A sinológus-történész új munkája a kommunista hatalomátvétel utáni Kína jogrendszerét mutatja be, kiemelt figyelmet fordítva annak (párt)politikával való kapcsolatára. A mű első részében röviden áttekinti az 1949 előtti állapotokat, a tradicionális (császári) örökséget, a köztársasági időszak (1911-1949) polgári és kommunista jogalkotói kísérleteit és igazságszolgáltatási praxisát. Ugyanide került a Mao Ce-tung (Mao Zedong) nevével fémjelvezhető, első nagy kommunista periódus bemutatása (1949-1978). A második rész témája: „jog és politika Mao után”. A harmadik rész a jogelmélet és -gyakorlat egyes kiemelt területeivel: az alkotmányozás, a család- és büntetőjog kérdéseivel foglalkozik. A magyar nyelven úttörő monográfia szakmai körökön túlmutató jelentősége éppen abban rejlik, hogy a világunk fejlődésére az elkövetkező években, évtizedekben növekvő hatást gyakorló nagy távol-keleti ország múltjának és jelenének valószínűbb, a nyugati toposzokon és közhelyeken túlmutató megismeréséhez segítheti hozzá az olvasót.

ISBN 978 963 2840 09 3 – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2008, 284 p.